

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PETER BURKE

Bilgi Tarihi Nedir?

Türkçesi: Turgay Sivrikaya

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Ücretsiz

Bilgi Tarihi Nedir?

PETER BURKE

PETER BURKE (d. 1937, Stanmore, İngiltere)

İngiliz tarihçi ve akademisyen. Katolik bir baba ve sonradan Katolikliğe geçen Yahudi bir annenin oğlu olarak dünyaya geldi. St John's College'de Cizvit eğitimi aldı. Daha sonradan St Antony's College'e devam etti. 1962'den 1979'a kadar Sussex Üniversitesi'nde Avrupa Çalışmaları Okulu'nda görev aldı. Burada tarih dersleri verdi ve düşünce tarihi alanında okutmanlık yaptı. Daha sonra da Cambridge Üniversitesi'ne geçti. Halen Emmanuel College'de Emeritus Profesör olarak görev yapmaktadır. Burke Yeniçağ Avrupası'nın tarihi kadar, sosyal ve kültürel tarih konularında da önemli bir isim olarak kabul edilmektedir.

BİLGİ TARİHİ NEDİR?

PETER BURKE

BİLGİ TARİHİ NEDİR?

Isık Yayınları: 60
Bilimsel Kitaplar Serisi: 20

Bilgi Tarihi Nedir? / Peter Burke
(*What is the History of Knowledge?*)

ISBN 978-605-9018-50-0

Türkçesi
Turgay Sivrikaya

Genel Yayın Yönetmeni
Fahri Özdemir

Kapak Tasarımı
Kağan Batır

Kapak Resmi
Habip Aydoğdu

© Isık Yayınları, 2017, İstanbul
(*Bütün hakları saklıdır*)

© Polity Press

Birinci Baskı: Ocak 2018

Dizgi
Isık Yayınları

Baskı ve Cilt
Metro Matbaacılık Ltd. Şti.
Yahya Kemal Beyatlı Caddesi, No 94 Begos 3. Bölge
Buca / İzmir

Isık Yayınları
Emniyetevler Mahallesi, Ötügen Sokak, No: 4 / B
4. Levent / İstanbul

PETER BURKE

BİLGİ TARİHİ NEDİR?

Türkçesi
TURGAY SİVRİKAYA

*Juan Maiguashca için
elli yıllık dostluk ve
muhabbetin anısıyla...*

BİLGİLER VE TARİHLERİ

Eğer halihazırda bir bilgi tarihi olmasaydı onu icat etmek gerekirdi. Bu bilhassa yakın zamanlı “dijital devrim”i bir perspektife, uzun vadeli değişimler perspektifine oturtmak için gerekli olurdu. Mezopotamya ve Çin gibi yerlerde yazının icadı, Doğu Asya’da blok baskı hâlinde, Batı’da ise sökülüp takılabilir harfli baskı şeklinde matbaanın icadı ve henüz hafızalarda canlılığını koruyan bilgisayarların doğuşuyla, özellikle de kişisel bilgisayarlar ve internet gibi yeni teknolojilerin ortaya çıkmasıyla birlikte insanların bilgi sistemleri büyük oranda değişmiştir. Bu türden değişimlerin beklenmedik sonuçları olur – hem olumlu hem de olumsuz anlamda. Nitekim internet söz konusu olduğunda fark etmeye başladığımız gibi, bu yeni iletişim aracı sağladığı imkânların yanı sıra bünyesinde birçok tehlike barındırmaktadır. Küreselleşme ve yeni teknolojiler yüzünden bilgi sistemlerimizin yeniden inşa sürecinde olduğu bir zamana uyum sağlayabilmek için yüzümüzü tarihe çevirmemiz yararımıza olur.

Bilgi tarihinin mevcut olması ve alana yapılan katkıların hızla artıyor olması bizim için büyük bir şans. 1990’lı yılların başında *A Social History of Knowledge* [Bilginin Toplumsal Tarihi] adlı kitabım üstüne çalışırken bu araştırma alanıyla benden başka hiç kimsenin ilgilenmediğini sanıyordum. Ne var ki, içerisinde bir zamanların sayıları bir kaç bini ancak bulan,

şimdiyse milyonlarca vatandaşı bulunan uluslararası “bilim cumhuriyeti”nin [*republic of learning*] yer aldığı bugünün bilim dünyasında parlak bir araştırma konusu ya da yeni görünen bir yaklaşım bulduğunuzu düşündüğünüzde, çok geçmeden aynı fikrin başka yerlerde farklı gruplar veya farklı bireyler tarafından da paylaşıldığını göreceğiniz neredeyse kesindir. Öyle ki kısa bir süre sonra bilgi tarihi üstüne yapılan incelemelerin aslında genel bir eğilimin parçası olduklarını anladım.

Yakın zamanlara kadar bilgi tarihinin –ileride daha ayırtıcı ele alacağımız bilgi sosyolojisinin aksine– egzotik hatta eksantrik bir konu olarak görüldüğü doğrudur. Örneğin işletme kuramcısı ve fütürolog Peter Drucker 1993 yılında, “gelecek on yıl içinde” önemli bir araştırma alanı olacağı öngörüsünde bulunarak “bir bilgi tarihi mevcut değil” demişti.¹ Ama bu sefer tespitinde biraz geç kalmıştı, zira o sırada bilgi tarihine yönelik çalışmalar belli bir mesafe kat etmiş ve *Knowledge is Power* (1989) [Bilgi Güçtür], *Fields of Knowledge* (1992) [Bilgi Alanları] ya da *Colonialism and its Forms of Knowledge* (1996) [Kolonyalizm ve Bilgi Biçimleri] gibi başlıklara sahip kitaplar ortaya çıkmıştı.² 1990’lardan sonra bilgi tarihi bilhassa Almanya, Fransa ve İngilizce konuşan dünyada tarihçilik mesleğinin kıyılarından merkezine taşındı. Bu kitaptaki Zaman Çizelgesi’nden de görülebileceği gibi geçtiğimiz on yıl içerisinde, *The Organisation of Knowledge in Victorian Britain* (2005) [Viktorya Dönemi Britanyasında Bilginin Örgütlenişi] gibi kolektif incelemeler dahil, bu konu hakkındaki kitapların sayısı giderek arttı.³

¹ P. Drucker, *Post-Capitalist Society*, Oxford 1993, s. 30.

² R. D. Brown, *Knowledge is Power: The Diffusion of Information in Early America, 1700-1865*, New York 1989; F. K. Ringer, *Fields of Knowledge: French Academic Culture in Comparative Perspective, 1890-1920*, Cambridge 1992; B. S. Cohn, *Colonialism and its Forms of Knowledge*, Princeton NJ 1996.

³ M. Daunton (der.) *The Organisation of Knowledge in Victorian Britain*, Oxford 2005

Şimdiye dek yapılan kolektif incelemelerin en çarpıcı örneği, editörlüğünü Christian Jacob'un yaptığı ve Pierre Nora'nın meşhur kitabı "hafıza mekânları"na (*Lieux de Mémoire*) atıfla "bilgi mekânları" (*Lieux de Savoir*) başlığını taşıyan iki devasa ciltten oluşan (bunlara iki cilt daha ekleneceği müjdelenmiştir) incelemedir. Nora'nın ciltleri Fransa'yla sınırlıydı, Jacob'unkilerse aşağı yukarı son 2,500 yılı kapsayan uzun süreli bir küresel tarihi kapsar.⁴

Konu başlangıçta bir dizi bağımsız inisiyatifin ürünü olsa da daha sonra giderek kurumsallaştı. Bilgi tarihi üstüne incelemeler yapan iki akademik grubun, biri Münih Üniversitesi'nde diğeri ise Oxford'da, ikisi de özellikle erken modern döneme odaklandılar. Erfurt Üniversitesi'ndeki "Erken Modern Dönemde Bilgi Kùltürleri" gibi birçok kürsü ya da Berlin'deki *Max-Planck Institut für Wissenschaftsgeschichte* (1994) ve Zùrih'teki *Zentrum Geschichte des Wissens* (2005) gibi araştırma merkezleri kuruldu.⁵ Konu hakkında dersler de verilmeye başlandı; mesela Manchester Üniversitesi'nde verilen derslerden biri "Gutenberg'den Google'a: Ortaçağdan günümüze bilgi yönetimi tarihi" başlığını taşıyor. Kolektif projeler devam etmekte ya da halihazırda tamamlanmış bulunmakta; bunlardan "Faydalı ve Güvenilir Bilgi" tarihine ilişkin projenin fonu Avrupa Araştırma Konseyi [*European Research Council*] tarafından sağlanıyor.⁶ Böylesine geniş bir konunun belli başlı özellikleri hakkındaki konferansların sayısı giderek artıyor ve bilgi tarihi kendine ait kuruluşları, dergileri vb. bulunan bir çeşit yarı-disiplin hâline geliyor. Öyle ki bilginin kendisi gibi tarihinin de,

⁴ C. Jacob (der.) *Lieux de Savoir*, 2 cilt., Paris 2007-11.

⁵ P. Sarrasin, "Was ist Wissensgeschichte?" *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 26 (2011), merkezin yaklaşımının bir manifestosudur.

⁶ P. K. O'Brien, "Historical foundations for a global perspective on the emergence of a West European regime for the discovery, development and diffusion of useful and reliable knowledge", *Journal of Global History* 8 (201), 1-24.

ani genişleme ve parçalanma anlamında, patladığı söylenebilir.

Tarih yazımı

Bilgi tarihinin sistemli bir alan olarak ortaya çıkışı pek geriye gitmez, fakat geçmiş yüzyıllarda bile bazı bilginlerin bir bilgi tarihi düşlediklerini, hatta böyle bir tanesini yazmaya kalkıştıklarını hatırlamakta fayda var. *The Advancement of Learning* (1605) [Bilginin İlerlemesi] ile sonraki, daha uzun Latince versiyonu, *De Augmentis Scientiarum*'da filozof, hukukçu ve siyaset adamı Francis Bacon, bir bilgi reformu planı ortaya koymuştu. Kendisi bu anlamda bugünkü “bilim politikası”nın atasıdır. Bacon burada reforma bilimin farklı dallarının tarihini eşlik etmesi gerektiğini ve bu tarihin, çeşitli yer ve zamanda (“bilginin üretildiği yer ve mekânlarda”) neler yapıldığını; bilginin nasıl dolaştığını, “zira bilimler de tıpkı insanlar gibi göçerler”; bilginin nasıl geliştiğini, gerilediğini veya kaybolduğunu; ve hatta bilginin sadece Avrupa’da değil, “bütün dünyada” nasıl “yönetilip idare edildiğini” ele alması gerektiğini savunuyordu.⁷

Bacon, Drucker’dan üç yüz elli yıl önce böyle bir bilgi tarihinin yazılmamış olmasından yakınıyordu. Her ne kadar Thomas Sprat adlı genç bir din adamı tarafından yazılan ve 1667’de yayımlanan, yeni kurulmuş Royal Society’nin “tarihine” (daha doğrusu bir tasvirine) ilham kaynağı olsa da Bacon’ın planı ilk defa on sekizinci yüzyılda Alman bilginler tarafından uygulamaya geçirilmişti. Bu bilginler kendi deyimleriyle *historia literaria* yazmaya (edebiyat tarihinden ziyade öğrenim/bilgi [learning] tarihi anlamında) yine Almanların elinden çıkacak daha bilinçli bir kültür tarihinden otuz kırk yıl kadar önce

⁷ F. Bacon, *Advancement of Learning* (1605: yeni basım, Londra 1915), 62, 70.

başlamışlardı.⁸ Fransa’da Aydınlanma’nın öncü figürlerinden biri olan Marquis de Condorcet “İnsan Zihninin İlerlemesinin Tarihsel Görünümü Üstüne bir Taslak”ta (*Esquisse d’un tableau historique des progrès de l’esprit humain*, 1793-1794) özellikle bilginin büyümesi üstünde durmuştu.

On dokuzuncu yüzyılda gelişimini ve evrimini vurgulamak üzere bilgiyi tarihselleştirilmek isteyen ve bu durumu çoğunlukla bir “ilerleme” olarak değerlendiren bir hareket mevcuttu. Bundan böyle sadece insan dünyası değil doğal dünya da sistematik değişime tabi bir şekilde temsil edilecekti. Nitekim yeryüzü tarihinde farklı dönemleri birbirinden ayıran Charles Lyell’in *Elements of Geology*’si (1830) [Jeolojinin Öğeleri] ile doğal seçim yoluyla evrim fikri etrafında kurulan Darwin’in *Origin of Species*’inin de (1859) [Türlerin Kökeni] ortak mesajı buydu. Karl Marx insanların bildikleri ile düşündüklerinin toplumdaki statülerinin, toplumsal sınıflarının sonucu olduğunu savunurken filozof-sosyolog Auguste Comte farklı disiplinlerin sınıflandırılması kadar tarihleriyle ilgileniyordu. Hatta Fransa milli eğitim bakanını bir bilim tarihi kürsüsü kurmaya ikna etmeyi bile denemişti (maalesef hüsrana uğramıştı).

Yirminci yüzyılın başlarında Comte’un savunduğu bilim tarihi başta ABD’dekiler olmak üzere bazı üniversitelerde görülmeye başlandı. Almanca konuşan akademisyenler kimin neyi bildiğiyle ve hem geçmişteki hem de şimdiki toplumlarda farklı bilgi türlerinin nasıl kullanıldığıyla ilgilenen “bilgi sosyolojisi”ni (*Wissenssoziologie*) kurdular.⁹ Doğa bilimlerinin tarihi öteki bilim tarihlerine model olarak alındı: sosyal bilimlerin ya da “insan” bilimlerinin tarihi, beşeri bilimlerin tarihi [hu-

⁸ M. C. Carhart, “Historia Literaria and the science of culture from Mylaeus to Eichhorn”, P. N. Miller (der.) *Momigliano and Antiquarianism*, Toronto 2007 içinde, 184-206.

⁹ K. Mannheim, “The problem of a sociology of knowledge” (1925), İng. Çev. *Essays in the Sociology of Knowledge*, Londra 1952 içinde, 134-90; R. K. Merton, “The sociology of knowledge” (1945), tekrar basım, *Social Theory and Social Structure*, 2. Basım Glencoe IL 1957, 456-88.

manities], genel olarak bilgi tarihi. Almancada daha akademik *Wissenschaftsgeschichte*'den daha genel *Wissensgeschichte*'ye kayıldığından söz edilebilir.¹⁰ İngilizcede ise bilimler tarihinden [*history of sciences*] bilgi tarihine [*history of knowledge*] doğru bir kayma gerçekleşmişti.

Bu kayma oldukça yakın tarihlidir. Neden? Çünkü yaşadıkları dönemlerde meydana gelen değişimler çoğu zaman tarihçileri geçmişe yeni bir gözle bakmaya iter. Mesela çevre tarihi üstüne yapılan incelemelerin arkasında gezegenin geleceği hakkındaki tartışmalar yatıyordu. Benzer şekilde günümüzün “bilgi toplumu” veya “enformasyon toplumu” hakkındaki genel tartışmalar da konunun tarihsel bir yaklaşımla ele alınmasını teşvik etmişti.¹¹ Yapabileceklerinden ya da yapmaları gerekenden az anlamında, tarihçilerin genel tartışmaya katkılar nispeten az olmuştu, ne de olsa onların toplumsal işlevlerinden biri kuşkusuz yurttaşlarının yaşadıkları dönemin sorunlarını uzun vadede görmelerini sağlamak ve bu sayede dar görüşlülükten kurtulmalarına yardım etmektir.

Uzamsal olarak dar görüşlülük iyi bilinir: Biz ile Onlar, yani bir topluluğun üyeleri ile geri kalan herkes arasındaki keskin ayırım. Öte yandan bir de zamansal olarak dar görüşlülük var: “kendi” çağımız ile ayırıcı hiçbir özelliği olmayan, hep aynı olan bütün bir geçmiş arasındaki basitleştirici karşıtlık. Bugün yaşadığımız dijital devrimi bir dizi bilgi devriminin sonuncusu olarak görebilmek için bu sınırlı bakıştan kurtulmayı denemeliyiz. Aslına bakılırsa birkaç tarihçi bu zorluğa göğüs gerdi ve bilgi toplumunu tarihselleştirme işine soyun-

¹⁰ U. J. Schneider, “Wissensgeschichte, nicht Wissenschaftsgeschichte”, A. Honneth ve M. Saar (der.) Michel Foucault: Zwischenbalanz enter Rezeption, Frankfurt 2003 içinde, 220-9; J. Vogel, “Von der Wissenschafts-zur Wissensgeschichte”, *Geschichte und Gesellschaft* 30 (2004), 639-60; Sarrasin, “Was ist Wissensgeschichte?”.

¹¹ F. Machlup, *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*, Princeton NJ 1962; D. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, Londra 1974.

du.¹² Mesela bir tarihçi kendi tabiriyle bir “erken enformasyon toplumu” olan on dokuzuncu yüzyıl Parisi hakkında yazarken başka iki tarihçi de “Amerikalıların üç yüz yıldan uzun bir süredir Enformasyon Çağı için” hazırlandıklarını iddia etti.¹³

Süreklilik ve devrim sorununa 4. Bölümde tekrardan değineceğiz. Şimdilik burada bilgi tarihinin başka tarih türlerinden –özellikle iki tanesinden– türediğini söylemekle yetineлим. Bunların ilki kitap ticaretinin iktisadi tarihini, okumanın toplumsal tarihini ve enformasyonun yayılmasının kültürel tarihini içine alan ve son otuz kırk yılda ortaya çıkan kitabın tarihidir.¹⁴ İkincisi ise daha geniş bir bilgi tarihine yöneldiği andan itibaren üç büyük sorunla başa çıkmak zorunda kalan bilim tarihidir.

Bu sorunların ilki, günümüzde kullanılan anlamıyla “bilim” teriminin içeriğinin ona on dokuzuncu yüzyılda kazandırılmış olduğunun fark edilmesiyle ortaya çıkar. Buna göre terimi erken dönemlerdeki bilgi arayışı faaliyetlerini nitelemek için kullanmak tarihçilerin en nefret ettikleri şeye, anakronizme kapı aralar. İkinci sorun akademi dünyasında, içerisinde zanaatkârların ve şifacıların pratik bilgilerinin de yer aldığı halk kültürüne duyulan ilgi artışından kaynaklanır. Üçüncüsü ve en temel olanı ise küresel tarihin yükselişi ve buna bağlı olarak Batılı olmayan kültürlerin düşünsel başarılarını ele alma zorunluluğudur. Bu başarılar Batılı “bilim” modeline uymayabilir, öyle olsa bile bilgiye yapılan katkılar olmayı sürdürürler.

¹² Vogel, “Von der Wissenschafts- zur Wissensgeschichte”; R. van Dillmen ve S. Rauschenbach (der.) *Macht des Wissens. Die Entstehung der modernen Wissensgesellschaft*, Cologne 2004.

¹³ R. Darnton, “An early information society: News and the media in eighteenth-century Paris”, *American Historical Review* 105 (2000), 1-35; A. D. Chandler ve J. W. Cortada (der.) *A Nation Transformed by Information*, New York 2000.

¹⁴ J. Raven, *What is the History of the Book?*, Cambridge.

Bilgi nedir?

Toparlarsak, son otuz kırk yılda hem akademi içinde hem de akademi dışında bir tür epistemolojik dönüş gerçekleşmiştir. Beşeri bilimlerle sosyal bilimlerdeki öteki dönüşler gibi (dilbilimsel dönüş, görsel dönüş, pratiğe dönüş vb.) bu kolektif dönüş de bir dizi garip sorunun doğmasına yol açmıştır. Bu sorunlardan en aşıkâr olanı şüphesiz bilginin ne olduğudur. Bilginin tanımlanması her ne kadar felsefi bir sorun olsa da bilgi tarihçilerinin bütünüyle filozoflara (zaten onlarla anlaşamayacaklardır) bırakamayacakları bir sorundur. Örneğin bir filozofa göre bilgi, dünya ile ilişki hâlindeki bir organizmanın herhangi bir durumudur.¹⁵

Bilginin ne olduğu sorununa geçmeden önce bazı tarihçilerin, özellikle de Amerikalı tarihçilerin *A Nation Transformed by Information* [Enformasyonla Dönüşen Bir Ulus] veya *When Information Came of Age* [Enformasyon Gelişimi] gibi kitaplarda olduğu gibi “enformasyon”dan söz etmeyi tercih ettiklerini belirtelim.¹⁶ Benzer bir şekilde Amerikan Tarih Derneği’nin düzenlediği yıllık konferansların 2012 ayağında gerçekleşen iki oturumundan birinin başlığı “Bir Enformasyon Tarihi Nasıl Yazılır?”, diğerkinki ise “Gizli Devlet Enformasyonu” idi. “Bilgi” terimi yerine “enformasyon”un tercih edilmesi bir yandan ABD’nin ampirik kültürünü örneklendirirken bir yandan da özellikle Almanların teori ve *Wissenschaft* ilgisiyle bir karşıtlığa işaret eder. *Wissenschaft* terimi genelde İngilizceye “bilim” olarak çevrilse de, daha geniş bir ölçekte, bir sistem oluşturacak şekilde düzenlenmiş bilgi formlarına gönderme yapar.

Bana göre her iki terim de kullanışlıdır, yeter ki onları birbirinden ayırabilelim. Bazen söylenildiği gibi, “enformasyona

¹⁵ H. Plotkin, *The Nature of Knowledge*, Cambridge MA 1994; karşı., N. Stehr ve R. Grundmann, *Knowledge: Critical Concepts*, 4 cilt, Londra 2005.

¹⁶ Chandler ve Cortada, 13. dipnot; D. R. Headrick, *When Information came of Age: Technologies of Knowledge in the Age of Reason and Revolution, 1700-1850*, New York 2001.

boğuluyoruz” ama “bilgiye açız”. The Rock (1934) adlı oyununda T. S. Eliot daha o tarihlerde “Bilgide kaybettiğimiz bilgelik [*wisdom*] nerede?” ve “Enformasyonda kaybettiğimiz bilgi nerede?” diye sormuştu. Claude Lévi-Strauss’un iyi bilinen bir metaforunu kullanarak enformasyonun çığ, bilgininse pişmiş olduğunu düşünmek işe yarayabilir. Elbette, enformasyonun çığlığından ancak görelî olarak söz edilebilir, ne de olsa “veriler” [*data*] nesnel olarak hiç de “verili” [*given*] değildir, varsayım ve önyargıyla tıka basa dolu zihinler tarafından algılanır ve işlenirler. Öte yandan bu enformasyon, ileride 3. Bölümde göstereceğimiz gibi, tasnif edilmesi, sorgulanması, doğrulanması, ölçülmesi, karşılaştırılması ve sistemleştirilmesi anlamında tekrar tekrar işlenir. İleride gerekli olduğu yerlerde bilgi ile enformasyon arasında bir ayrım yapılsa da “bilgi” terimi zaman zaman her ikisine de gönderme yapmak üzere kullanılıyor, özellikle de bölümlerin ve alt bölümlerin başlıklarında kullanıldığında.

Bazı bilginler inanç tarihine (Fransızcası *histoire des croyances*) odaklandılar ve genel olarak dinsel inançlara yoğunlaştılar. Ne var ki inananlar inançlarının bilgi olduğunu düşünürler. Tarihçilerin bilgi kavramlarını inceledikleri bireylerin ya da grupların her neyi bilgi olarak kabul ediyorlarsa onu içerecek şekilde genişletmeleri onların yararına olur. Dolayısıyla bu kitapta inançları ayrıca ele almayacağız.

Çoğul hâlde bilgiler

Her ne kadar kitabın başlığı aksini ima ediyor olsa da bilgi tarihi diye bir şeyin olmadığı iddia edilebilir. Yalnızca çoğul hâliyle bilgilerin yine çoğul hâliyle tarihleri vardır. Bugünkü durumuyla bilgi tarihi bu noktayı son derece açık kılıyor – aynı şekilde parçaları bir araya getirme girişiminin de son derece gerekli olduğunu gösteriyor. Tam da bu yüzden elinizdeki kitap kendine genelde tekil *savoir* yerine çoğul *savoirs*’ı kullanan Michel Foucault’yu, “Bilgiden bilgilere geçtik” diyen işletme kuramcısı Peter Drucker’ı ve “Büyük B ile başlayan yek-

pare bir Bilgi yok, bilgiler var” diyen antropolog Peter Worsley’yi örnek alıyor.¹⁷

Verili bir kültürde bile farklı bilgi türleri mevcuttur: saf ve pratik, soyut ve somut, açık ve örtük, akademik ve popüler, eril ve dişil, yerel ve evrensel, bir şeyin nasıl yapılacağını bilme ile bir şeyin doğru olup olmadığını bilme.

On yedinci yüzyıl bilimsel devrimi üstüne yakın zamanlı bir inceleme 1500 yılı ile on dokuzuncu yüzyılda “neyin bilmeye değer” olduğunu karşılaştırarak “nedenini bilme”den “nasılını bilme”ye doğru bir kayma yaşandığını vurguluyordu.¹⁸ Neyin bilmeye değer olduğu büyük oranda yere, zamana ve toplumsal gruplara bağlı olarak değişir. Aynı şekilde neyin sorgusuz sualsiz doğru kabul edildiği de: Örneğin Teslis akidesi, büyüünün tesir gücü ya da dünyanın yuvarlaklığı. İnancı ispatlayanın ne olduğu da aynı oranda değişkendir: sözlü beyan, yazılı kanıtlar, istatistikler vb. Nitekim yakın zamanlarda pratikleri, yöntemleri, varsayımları, örgütlenme biçimlerini, eğitim tarzlarını vb. içeren “bilgi kültürleri” ya da *Wissenskulturen* ifadesi de bu sebeple ortaya çıkmıştır.¹⁹ Bilgi kültürleri ifadesi verili bir kültürde farklı bilgilerin birlikte var olabileceğini, rekabet edebileceklerini veya çatışabileceklerini hatırlatması yönünden kullanışlı bir ifadedir: Mesala Martin Mulsow’un on dokuzuncu yüzyıl Almanyasında aykırı fikirlerin el altından nasıl dolaştığı hakkındaki incelemesinde gösterdiği gibi egemen ve tabi bilgiler arasındaki mücadele bunun bir örneğidir.²⁰

¹⁷ Drucker, *Post-Capitalist Society*; P. Worsley, *Knowledges: What Different Peoples Make of the World*, Londra 2007, 10.

¹⁸ P. Dear, *Revolutionizing the Sciences: European Knowledge and its Ambitions, 1500-1700*, Basingstoke 2001, 10-29, 168-70.

¹⁹ W. Detel ve C. Zittel, “Ideals and cultures of knowledge in early modern Europe”, Detel ve Zittel (der.) *Wissensideale und Wissenskulturen in der frühen Neuzeit* içinde, Berlin 2002, 7-22.

²⁰ M. Mulsow, *Präkares Wissen: eine andere Ideengeschichte der Frühen Neuzeit*, Frankfurt 2012

Hatta bilgi anlayışı bile yere, zamana ve tabii ki dile göre değişir. Eski Yunancada *tekhne* (nasıl yapıldığını bilmek [*knowing how*]), *episteme* (olduğunu bilmek [*knowing that*]), *praxis* (pratik), *phronesis* (basiret/doğru görüş) ve *gnosis* (sezgi) arasında ayırım yapıldı. Latince *scientia* (olduğunu bilmek) ile *ars* (nasıl yapıldığını bilmek) arasında bir ayırım yapılır ve *sapientia* (*sapere*, “bilmek”, fiilinden gelir) bilgelik anlamına gelirken *experientia* da tecrübe ile kazanılan bilgiyi ifade ederdi. Arapçada *episteme* “ilm” olarak karşılandı (çoğulu “*ulum*”, “ilimler/bilimler”, bu sebeple bilginlere/âlimlere “*ulema*” denilirdi). *Gnosis*’in muadili *mağrifet* [idrak/sezgi], *sapientia*’nınki ise *hikmet* idi.²¹ Çin’de *zhi* genel anlamda bilgi demekken *shixue* bir şeyin nasıl yapılacağını bilmeyi ima ediyordu.

Almancada *Erkenntnis* (deneyimden gelen bilgi, eskiden *Kundschaft*’tı) ile *Wissenschaft* (akademik bilgi) arasında bir ayırım ortaya çıkmıştı. İngilizcede hem “bilim insanı” [*scientist*] hem de “uzman/mütehassıs” [*expert*] sözcükleri on dokuzuncu yüzyılın başlarında, uzmanlaşmanın artmaya başladığı bir zamanda ortaya çıkmıştı. Aynı şekilde sıradan insanın sahip olduğu bilgiyi ifade etmek için de “folklor” kullanılmaya başlanmıştı. Bu sözcük genellikle bilginin eski biçimlerini ima eder. Fransızcada en iyi bilinen ayırım bilgi anlamına gelen genel bir terim olan *savoir* ile ihtisaslaşmış bilgi anlamındaki *connaissance* arasındadır. Benzer bir şekilde Fransızcada bilgili insanların oluşturduğu gruplardan bazıları *intellectuels* (kamusal bir rol üstlenirler), *savant* (genelde akademisyendirler) ve *connaisseurs* (sannattan ve şaraptan anlayan kişiler) diye adlandırılır.

Farklı bilgi türleri neredeyse her zaman birbirleriyle çatışmıştır. Mesela on beşinci yüzyılda Milan katedralinin inşası sırasında yerel taş ustası ile projenin başındaki Fransız mimar arasında pratik bilgi (*ars*) ile teorinin, özellikle de geometrinin (*scientia*), birbirlerine oranla ne kadar önemli olduğu üzerine

²¹ F. Rosenthal, *Knowledge Triumphant*, Leiden 1970; A. H. Hourani, *A History of the Arab Peoples*, Londra 1991, 158-71.

uzun bir tartışma yaşanmıştı. On yedinci yüzyılda ebelerin ya da resmi görevli olmayan şifacıların pratik bilgileri profesyonel hekimler tarafından aşağılanıyordu. On sekizinci yüzyılın sonlarındaysa bir Fransız değirmenci, değirmencilerle fırıncılara işlerini nasıl yapmaları gerektiğini söyleyebileceklerini varsayma küstahlığını göstermelerinden ötürü, “doktorları”, başka bir deyişle *savant*’ları, kınamak için matbaanın yolunu tutmuştu.²²

Bu çeşitlilik ve çatışmaların sonucunda, bütün bu anlam çeşitliliğini kucaklayabilmek için bilgi tarihi alanında çok iş yapıldı – bir o kadarı daha da yapılmayı bekliyor. Gözlem ve betimleme gibi pratiklerle nesnellik gibi tutumlar üstüne kitaplar yayımlandı. Eğer zaman dışı bir bilgi türü mevcutsa şüphesiz bu bilgeliktir [*wisdom*], fakat daha bu kitabı yazarken, yakında bilgelik tarihi üstüne ya da yüzyıllar boyunca farklı yerlerde bilgelikten ne anlaşıldığının tarihi üstüne bir kitap yayımlanacağı duyuruldu.²³

Tarih ve yakın disiplinler

Bilgiler tarihini incelemeye koyulan sıradan veya genel bir tarihçi kısa bir süre sonra tarihe yakın bir dizi disiplinden gelen bilginlerin bu konuya çok kıymetli katkılarda bulunduklarını görecektir. Bu nedenle tarihçiler tarafından yürütülen araştırmayı daha geniş bir çerçeveye oturtabilmek için “akademik kabileler ve hakimiyet alanları”na kısaca bir değinmek gerekiyor.²⁴

²² Ackerman, “‘Ars sine scientia nihil est’: Gothic theory of architecture at the cathedral Of Milan”, *Art Bulletin* 12 (1949), 84-108; J. Henry, “Doctors and healers: Popular culture and the medical profession”, S. Pumfrey, P. Rossi ve M. Slawinski (der.) *Science, Culture and Popular Belief in Renaissance Europe*, Manchester 1991, 191-221; S. L. Kaplan, *Provisioning Paris*, Ithaca NY 1984, 457-63.

²³ L. Daston ve E. Lunbeck, *Histories of Scientific Observation*, Şikago IL 2011; L Daston ve P. Galison, *Objectivity*, New York 2011; T. Curnow, *Wisdom: A History*, Londra 2015.

²⁴ T. Becher, *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*, Milton Keynes 1989.

Birçok disiplinin bilgi elde etmeye çalışmasının yanısıra araştırma nesnesi olarak da bilgiyle ilgilendiği gayet iyi bilinir. Bilgi tarihine yakın disiplinler arasında sosyoloji, antropoloji, arkeoloji, iktisat, coğrafya, siyaset bilimi, hukuk, bilim tarihi ve felsefe (ve hatta 4. Bölümde üzerinde duracağımız çok disiplinli bilişim çalışmaları) vardır. Bunların yanısıra üniversite dışındaki çevreler de unutulmamalıdır. Arşivcilerin, kütüphanecilerin ve müze küratörlerinin hepsi de “bilgi çalışmaları” olarak adlandırabileceğimiz alana kıymetli katkılarda bulunmuşlardır.

Bu komşu kabileler içerisinde en yakın olanı, dikkatini büyük bilim insanlarının büyük fikirlerinden bilim toplulukları gibi kurumlara, deney ve gözlem gibi pratiklere ve laboratuvar veya botanik bahçesi gibi yerlere yönelten bilim tarihidir. Bilgi tarihine yapılan katkıların bir bölümü başka bir isim altında –ya da başka türden bir– bilim tarihi olarak tanımlanabilir. Felsefe başka bir yakın disiplindir. Eski Yunanlardan bugüne filozoflar bilgi nedir? Bir şeyi nasıl biliriz? Bilgimize güvenebilir miyiz? türünden sorular sorarak epistemolojiyle (Eski Yunanca *episteme*’den) uğraştılar. Epistemolojinin yenden canlanışındaki öncü figürlerden biri, felsefeden tıp tarihine, delilik ve klinik incelemelerinden bilgi ve iktidar (*savoir* ve *pouvoir*) ilişkileri üstüne düşünmeye geçen Michel Foucault’ydu. Foucault’ya göre “İktidarın işleyişi sürekli olarak bilgi yaratır ve tersine bilgi de durmaksızın iktidar etkilerine yol açar.”²⁵ Francis Bacon ise bilginin yönetimleri güçlendirdiğini ya da kendi ifadesiyle yönetimleri “etkin” kıldığını, öte yandan yönetimlerin de bilgiyi yönettiğini gayet iyi biliyordu. Bu husus bundan daha kısa ve özlü bir biçimde ifade edilemez.²⁶

²⁵ M. Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings*, 1972-1977, Brighton 1980, 52.

²⁶ Bacon, *Advancement of Learning*, 10, 70.

Bilgiyi ya da belirli bir çevrede bilgi olarak kabul edilen şeyleri etkileyen toplumsal faktörler uzun zamandan beri sosyologların ilgisi dahilindedir. 1920’lerde “bilgi sosyolojisi” olarak ortaya çıkacak alanın ilk emarelerinin görüldüğü yıllarda, Mannheim düşüncenin “varoluşsal bağlanım”ı veya “durumsal bağlanım”ı (*Seinsverbundenheit, Situationsgebundenheit*) fikrini, başka bir deyişle “düşünce tarzları” ile “belli grupların toplumsal statüleri” arasında yakın bir ilişki olduğu düşüncesini ortaya atmıştı. Bu düşünce aslında Karl Marx’ın düşüncenin toplumsal sınıflar tarafından belirlendiği mealindeki fikrinin daha az katı veya daha açık bir versiyonudur. Nitekim Mannheim, “bu gruplardan bahsederken yalnızca Marksizmin bahsettiği dogmatik tipteki sınıfları değil, aynı zamanda kuşakları, statü gruplarını, cemaatleri, meslek gruplarını, okulları vb. kast ediyoruz” der.²⁷

1970’lerden itibaren ikinci bir bilgi sosyolojisi dalgası görünür olmaya başladı.²⁸ Birçok yönden Pierre Bourdieu’nün bilgi sosyolojisi alanına yaptığı katkılar Mannheim’in çalışmalarının devamı oldu. Bourdieu Fransız üniversite sistemini ya da, kendi ifadesiyle, akademik “alanı” veya “savaş alanı”nı inceleyerek bu alana giriş koşullarını ve alandaki bireylerin statüleri ile akademik iktidar biçimleri ve stratejileri arasındaki ilişkiyi analiz etti. Mannheim muhaliflerinin bakış açıları kadar kendi bakış açılarını da toplumsal analize tabi tutma yürekliliğini gösteren akademisyenleri övmüştü. Bourdieu’ye gelince aslında o derinlemesine nüfuz eden bakışını doğa bilimcilerin yanısıra hem meslektaşlarının hem de kendi çalışmalarına çeviriyor ve kendi ifadesiyle “düşünümsel sosyoloji”

²⁷ K. Mannheim, *Ideology and Utopia* (1929), İng. Çev. Londra 1936, 239, 244, 247-8. [K. Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, Epos Yay., İstanbul. 2002]

²⁸ A. Swidler ve J. Ardit, “The new sociology of knowledge”, *Annual Review of Sociology* 20 (1994), 305-29; E. D. McCarthy, *Knowledge as Culture: The New Sociology of Knowledge*, Londra 1996.

yapıyordu.²⁹ Bu arada bilim sosyolojisindeki “Edinburgh Okulu” Mannheim’ın da ötesine geçmeye yeltenen ve doğa bilimlerindeki başarılı kuramlar kadar başarısız olanları da açıklayacak “güçlü bir program” [*strong programme*] ortaya koyuyordu.³⁰

Konumlu bilgi fikrinin bizzat kendisi de konumludur. Mesela Mannheim doğup büyüdüğü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun çöktüğü Birinci Dünya Savaşı yıllarında genç bir adamdı. Bu çöküş pek çok insanı daha öncesinde sorgusuz sualsiz kabul ettikleri inançları sorgulamaya itmişti. Foucault’dan Bourdieu’ye kadar ikinci bilgi sosyolojisi dalgası öğrencilerin sadece sokaklarda polisle çatışmadıkları aynı zamanda akademik sistemi de sorguladıkları bir zamanda, Paris’te, 1968’in Mayıs ayındaki meşhur “olayların” ardından geldi. Aşağı yukarı aynı yıllarda feminizmin yükselişi kadın araştırmacıların önündeki engellerin analizini ve, daha olumlu olanı, 4. Bölümde tartışılan kadınca “bilme yolları” üstüne yapılan incelemeleri teşvik etti.³¹ 1970’lerde bunlara üçüncü bir öge daha katıldı ve “Postkolonyal” düşünürler ortaya çıktı. Postkolonyal düşünce dekolonizasyon sürecine cevaben ortaya çıkmıştı – ya da daha doğru bir ifadeyle bu sürecin sınırlılıklarına. Foucault’nun yolundan giderek bilgi ve iktidar ilişkisi üstüne örnek bir vaka incelemesi sunan Edward Said, Batı’daki “Doğu” incelemelerinin aslında bu bölgeye hükmetmenin araçları olduğunu savunmuştu.³²

²⁹ Mannheim, *Ideology and Utopia*, 69; P. Bourdieu, *Homo Academicus* (194), İng. Çev. Stanford 1988; *Science of Science and Reflexivity* (2001), İng. Çev. Cambridge 2004.

³⁰ D. Bloor, *Knowledge and Social Imagery*, Londra 1976.

³¹ D. Haraway, “Situated knowledge”, *Feminist Studies* 14 (1988), 575-99; L. Schiebinger, *The Mind has no Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Cambridge MA 1989; M. F. Beienky vd., *Women’s Ways of Knowing*, New York 1976; D. E. Smith, *The Conceptual Practices of Power: A Feminist Sociology of Knowledge*. Boston 1990; L. Alcoff ve E. Potter (der.) *Feminist Epistemologies*. New York 1993.

³² E. Said, *Orientalism*, Londra 1978. [Edward Said, *Şarkiyatçılık*, Çev.

Önce Cezayir ardından da Fransa üstüne araştırmalar yapan Pierre Bourdieu'nün çalışmalarının hem bilgi sosyolojisine hem de bilgi antropolojisine eşit derecede katkıda bulunduğu söylenebilir. Bir zamanlar bu iki disiplin kısmen birbirlerinden bağımsızdı. Sosyologlar toplumu bir bütün olarak inceliyorlar ve farklı farklı toplumsal yapılar üzerinden açıklamalar sunuyorlardı. Öte yandan antropologlar alan araştırmalarını köylerde yapıyor ve gözlemlerine ilişkin kültürel açıklamalar sunuyorlardı – bunlar bir zamanlar “etnobilim” [*ethnoscience*] denilen alana özgü açıklamalara benziyordu. Tıpkı dil bilimcilerin tehlike içerisinde olan dilleri ortadan kaybolmadan önce kaydetmeleri gibi antropologlar da, özellikle de kendilerine “bilişsel antropolog” diyen bir grup, inşaatçıların, demircilerin ve marangozların teknik bilgilerini “tehlike içerisindeki bilgiler” olarak kaydetmişlerdi. Çoğul hâliyle kültürler fikri gibi çoğul hâliyle bilgiler veya “bilgi kültürleri” fikri de antropologlardan gelir. Günümüzde antropolojinin öncü figürlerinden biri olan Norveçli antropolog Fredrik Barth mesleki kariyerinin büyük bir bölümünü Bali'den Yeni Gine'ye uzanan bir yelpazede bilginin farklı toplumlardaki durumu üstüne yaptığı incelemelere ayırmıştır.³³

Daha yakın bir zamanda sosyoloji ile antropoloji arasındaki ayrımlar belirsizleşti. Mesela hem antropoloji hem de bilim tarihi alanında çalışan ve Bilim ve Teknoloji Çalışmalarında öncü bir rol oynayan Fransız akademisyen Bruno Latour, bilimsel bilginin oluşum sürecini gözlemlemek, böylelikle de Batı bilimini, sözgelimi, Trobriandlılar ya da Azande gibi halkların (her iki halk da 1920'li ve 1930'lu yıllarda klasik antropoloji araştırmalarına konu olmuştu) bilgisiyle eşit koşullarda görebilmek amacıyla laboratuvarlarda (onun duru-

Berna Ülner, Metis Yay., İstanbul]

³³ R. D'Andrade, *Development of Cognitive Anthropology*, Cambridge 1995; Worsley, *Knowledges*; F. Barth, “An anthropology of knowledge”, *Current Anthropology* 43 (2002), 1-18; N. Adell, *Anthropologie des savoirs*, Paris 2011.

munda bu bir biyokimya laboratuvarıydı) bir alan araştırması yaptı. Latour daha sonra Fransa’da *Conseil d’État*’nın [Danıştay] “etnografisini” yapmaya geçti. Antropologların bu haylazlığı ileride 4. Bölümde üzerinde duracağımız büyük bir soruna –görecelik sorununa– yol açtı.³⁴

Arkeologlar “tarihöncesi” zamanların, başka bir deyişle yazının icadından önceki zamanların bilgisini ve düşünme biçimlerini yeniden inşa etmekle yakından ilgilenirler. Bulunan nesneleri incelemek suretiyle insanların düşüncelerine ve bilgilerine ulaşmak isteyen arkeologlar antropolojiye yöneldiler, ne de olsa birçok antropolog tarihöncesi zamanların toplumlarına benzeyen, nüfusu az ve basit bir teknolojisi olan toplumları incelemişti. Bu yüzden “kadim akıl”ı arama faaliyetinde bilişsel bilimin bulgularını kullanan “bilişsel arkeoloji” bilişsel antropolojiyle aynı doğrultuda ilerledi.³⁵

Bilginin üretildiği alanlar üzerinde ısrarla durulması, bu durum Foucault’nun çalışmalarında görülebilir, tarihçiler kadar coğrafyacıları da etkilemişti.³⁶ Yakın zamanlarda coğrafya alanında bile epistemolojik bir dönüş gerçekleşmiş görünmektedir. Bu durum belki de en iyi şekilde bilimsel bilginin coğrafyaları üstüne yapılan bir incelemeyle örneklendirilebilir. Bu incelemenin çıkış noktası bilimsel bilginin (ya da böyle olma iddiasını taşıyan bilgilerin) bir yandan evrensellik iddiası taşıması bir yandan da laboratuvarlar gibi belli ortamlarda veya (en azından ezici bir çoğunluğu için söylersek) belli kültürler

³⁴ B. Latour ve S. Woolgar, *Laboratory Life*, Beverly Hills CA, 1979; K. Knorr-Cetina, *The Manufacture of Knowledge*, Oxford 1981; B. Latour, *The Making of Law: An ethnography of the Conseil d’Etat*, Cambridge 2010. Genel bir değerlendirme için bkz. Y. Elkanah, “A programmatic attempt at an anthropology of knowledge”, E. Mendelsohn ve Y. Elkanah (der.) *Sciences and Cultures* içinde, Dordrecht 1981.

³⁵ C. Renfrew ve E. Zubrow (der.) *The Ancient Mind: Elements of Cognitive Archaeology*, Cambridge 1994; M. A. Abramiuk, *The Foundations of Cognitive Archaeology*. Cambridge MA 2012, 157-214.

³⁶ J. W. Crampton ve S. Elden (der.) *Space, Knowledge and Power Foucault and Geography*. Basingstoke 2007.

içerisinde üretilmiş olmasının yarattığı paradokstur.³⁷

Her ne kadar iktisatçılar enformasyonun ekonomik kararlar üzerindeki etkisiyle uzun süreden beri ilgileniyorlarsa da 1960'lardan itibaren öteki disiplinlere paralel olarak iktisat içerisinde de bir "bilişsel dönüş" gerçekleşmeye başlamıştı. Mesela Japon işletme kuramcısı Ikujiro Nonaka'ya göre "bilgi yaratan şirket" daha yenilikçi, bu yüzden de daha rekabetçiydi. Bazı iktisatçılar bilgiyi alınıp satılabilen bir meta olarak gördüler; gerçi bir kuramcının da kabul ettiği gibi, "enformasyonu mülke dönüştürmek zor"du.³⁸ Bu son işlem hukukçuların alanıdır. Fikri mülkiyet hukuku bir dizi yeni medya aracında ortaya çıkan telif hakkı sorunları ile patent anlaşmazlıkları yüzünden ABD'de, Avrupa Birliği'nde ve başka yerlerde hızla büyüyen hukuk alanlarından biridir.³⁹

Öte yandan siyaset bilimi bölümlerinin beklenilen aksine bilgi tarihine katkıları daha az olmuştu. Öyle ki daha önce aktardığımız bilgi ve iktidar ilişkisi hakkındaki meşhur ifadeyi dile getirmek bir yabancıya, Michel Foucault'ya, düşmüştü. Yine aynı şekilde "bilginin jeopolitiği" tabirinin kullanılması bir jeopolitik uzmanı yerine bir edebiyat profesörüyle, Walter Mignolo ile alakalıydı. Her ne kadar harita ve kamuoyu gibi konuları tartışmaktan geri durmasalar da jeopolitiğe giriş kitapları bilgiden neredeyse hiç söz etmezler.⁴⁰

Benzer bir şekilde enformasyonun ekonomik kararlar kadar siyasi ve askeri kararlar açısından da vazgeçilmez olduğu

³⁷ J. Golinski, *Making Natural Knowledge* (1998), 2. Basım Cambridge 2005, 79-102; D. N. Livingstone, *Putting Science in its Place: Geographies of Scientific Knowledge*, Şikago 11. 2003.

³⁸ I. Nonaka ve H. Takeuchi, *The Knowledge-Creating Company*, New York 1995; K. J. Arrow, "The economics of information", *Empirica* 23 (1996), 119-28, 125.

³⁹ L. Bendy ve B. Sherman, *Intellectual Property*, Oxford 2004.

⁴⁰ W. Mignolo, "The geopolitics of knowledge and the colonial difference", *Social Epistemology* 19 (2005, 111-27; K. Dodds, *Geopolitics: A Very Short Introduction*, Oxford 2007, 115-72.

iyi biliniyordu, fakat bu konu siyaset bilimcileri tarafından sosyologlara, coğrafyacılara ve tarihçilere terk edilmiş gibidir. Bu kuralın istisnalarından biri Wellesley College'ta siyaset bilimi profesörü olan Roxanne Euben'dir. Euben *Journeys to the Other Shore* (2006) [Karşı Kıyıya Yolculuklar] adlı kitabında İslam dünyası ile Batı dünyasındaki gezginlerin bilgi arayışlarını karşılaştırır. Bir diğeri ise Yale Üniversitesi'nde antropoloji ve siyaset bilimi profesörü olan James C. Scott'tur. *Seeing Like a State* (1998) [Devlet gibi Görmek] adlı kitabında Scott, merkezi hükümetler tarafından yaratılan planların temelini oluşturan genel ve soyut bilginin eleştirisini sunarak kendi değişimiyle “yerel tecrübeye gömülü” bir “pratık bilgi” çağrısında bulunur.⁴¹ Yerel bilgiyle ilgilenilmesinin çoğunlukla emperyalizmle ve tabi ya da madun bilgilerle ilgilenilmesiyle bağlantılı olması ve bu yerel bilgiyle en kuvvetli şekilde bugün bir zamanlar “Üçüncü Dünya” denen yerlerde, özellikle de Afrika ile Güney Amerika'da ilgilenilmesi şüphesiz tesadüf değildir – aynı şekilde Mali'nin başkenti Bamako'da bir Yerel Bilgi Araştırmaları Merkezi'nin kurulması ile yerel bilgiyi ele alan akademisyenler arasında Walter Mignolo ile Luis Tapia gibi İspanyol Amerikan bilginlerin bulunması da.⁴²

Bellek çalışmalarının belleğin tamamlayıcı zıttı olan unutmayı kapsayacak şekilde genişlemesi gibi bilgi çalışmaları da kaybolan bilgiyle bilinçli olarak reddedilen bilginin yer aldığı bilgisizlik [*ignorance*] çalışmalarını kapsayacak şekilde genişlemeye başlamıştır (bkz. 2. Bölüm).⁴³ Söylemeye bile gerek yok

⁴¹ J. C. Scott, *Seeing Like a State*, New Haven CN 1999, özellikle 309-41.

⁴² W. D. Mignolo, *Local Histories/Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledges and Border Thinking*, Princeton NJ 2000; R. J. C. Young, *Postcolonialism: A Very Short introduction*, Oxford, 2003; L. Tapia, *La producción del conocimiento local*, La Paz 2002 (biblioteca.clacso.edu.ar/Bolivialcides-umsa/20120906015335/tapia.pdf).

⁴³ R. N. Proctor ve L. Schiebinger (der.) *Agnotology: The Making and Unmaking of Ignorance*, Stanford, 2008; R. Wallis (der.) *On the Margins of Science: The Social Construction of Rejected Knowledge*, Keele 1979; P. Burke,

ama bu kitabın yazarı da bir o kadar bilgisizlikten mustarıptır. Bilgi hakkındaki bilgim en hafif tabirle dağınık. Dünyanın geri kalanı hakkında Batı hakkında bildiğimden daha az şey biliyorum. Üniversitenin dışındaki bilgi hakkında akademik bilgiden daha az şey biliyorum. Ve son olarak doğa bilimleri hakkında beşeri bilimlere nazaran daha az şey biliyorum. Bu türden sınırlamalara rağmen bundan sonraki bölümlerde bilgiler tarihlerinin çeşitliğini bir parça gözler önüne sermeye çalışacağım. İlk başta kilit kavramlara girecek ardından da enformasyonun bilgiye dönüştüğü, böylelikle de daha geniş bir şekilde yayılma ve farklı amaçlar için kullanılabilme imkânı bulduğu süreçlere geçeceğiz. Son olarak bu alanda tekrar tekrar ortaya çıkan sorunlarla yakın gelecekte neler olabileceği hakkında bir tartışma yapıp bitireceğiz.

A Social History of Knowledge vol. 2 (Cambridge, 2012), 139-59 [Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi II, Encyclopédie'den Wikipedia'ya*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, İstanbul].

II

KAVRAMLAR

Yakın zamanlarda genel olarak bilgi çalışmalarının özel olaraksa bilgi tarihinin hızla genişlemesi yeni kavramların ortaya çıkmasına neden oldu. Neredeyse yeni bir dille –hatta bir “jargon”la– karşı karşıyayız, öyle ki kimi zaman bir sözlüğe ihtiyaç duyar hâle geliyoruz. Bu nedenle öncelikle bir dizi terimi tartışacağız. Bu terimler hem bilgi tarihi hakkında okuyup yazarken hem de onun hakkında düşünürken işimize yarayacak.¹

Otoriteler ve tekeller

Kolonyal durumlar hakkındaki incelemelerden görüleceği gibi bilgiler çoğul olmakla birlikte eşit değildirler: yani, birbirine denk görülmezler. Bazı bireyler, gruplar veya kurumlar (örneğin Kilise, devlet ya da üniversite) bilgileri onaylamak ya da reddetmek, fikirlerin ortodoks ya da heterodoks, faydalı ya da işe yaramaz, güvenilir ya da güvenilmez olduklarını ilan etme ve şüphesiz belli bir yer ve zamanda neyin bilgi ya da bilim sayılacağını belirlemek anlamında birer “otorite”dir.²

¹ N. Stehr ve R. Grundmann, *Knowledge: Critical Concepts*, 4 cilt., Londra 2005, kavramlar ve eleştirileri için önemli bir kaynak.

² T. F. Gieryn, “Boundary-work and the demarcation of science from non-science: Strains and interests in professional ideologies of scientists”, *American Sociological Review* 48 (1983), 781-95; R. Wallis (der.) *On the*

Engizisyon örneği üzerinde durulmayacak kadar iyi biliniyor, aynı şekilde Stalin Rusyası ya da Hitler Almanyası gibi otoriter devletler de; fakat Pierre Bourdieu'nün klasik incelemesinde (1960'larda Paris özelinde) uzun uzadıya analiz edilen üniversiteler üzerinde biraz durmamız gerek.³ İtalyanlarca "baronlar" (*baroni*) olarak bilinen bazı akademisyenler, kararlarını adayların ister entelektüel becerilerine veya "doğru" görüşlere sahip olup olmamalarına ister kendi himaye ağlarına mensup olup olmalarına dayandırsınlar gerçekte araştırma burslarından kimin yararlanacağını ve hatta belli bir entelektüel çevreye kimlerin kabul edileceğini belirleyen "eşik bekçisi"dirler. Öteki araştırmacılar, Bourdieu'ye göre "kutsal heretikler", araştırmalarına ve entelektüel prestij kazanmaya odaklanırlar fakat üniversite camiasında çok az, belki de hiç güçleri yoktur.⁴

Bourdieu incelemesinde alışılmadık bir incelik göstererek bazı akademisyenlerin isimlerini analizine dahil etmez, yine de boşluklardan bazılarını doldurmak o kadar zor değil. 1960'lı yıllarda Paris'teki meşhur akademik baronlardan biri, Sorbonne'da profesör, hem Marksist tarihçilere hem de geleneksel olanın aksine siyasetle daha az ilgilenen ve bunun yerine ekonomiyi, toplumu ve kültürü vurgulayan yeni bir tür tarih yazma iddiasında olan "*Annales* Okulu"nun tarihçilerine muhalif olan Roland Mousnier'ydı. Bir diğeri ise *Annales* grubunun lideri, karizmatik, otoriter, vizyoner ve bir imparatorluğun mimarı olan Fernand Braudel'di. Üniversite sisteminin dışındaki Collège de France'ta profesör olan Braudel, Bourdieu'nün kutsal heretiklerinden biri olarak tanımlanabilir. Öte yandan L'École des Hautes Études'deki VI. Şubede ve ayrıca

Margins of Science: The Social Construction of Rejected Knowledge. Keele 1979; P. Burke, *A Social History of Knowledge* vol. 2, 1.51-9.

³ P. Bourdieu, *Homo Academicus* (1984), İng. Çev. Stanford 1988, özellikle 20-39.

⁴ P. Bourdieu, *Homo Academicus*, 40-8. İtalya hakkında bkz. D. Moss, "When patronage meets meritocracy", *Archives Europeennes de Sociologie* 53 (2012), 205-30.

kendisinin kurduğu disiplinlerarası bir enstitü olan Maison des sciences de l’homme’da hatırı sayılır bir destekçi kitlesi vardı. Braudel yeteneklileri ortaya çıkarma becerisini kariyer inşa etme ya da kariyer yıkma gücüyle bir araya getirmiş ve başka bir Sorbonne profesörü Ernest Labrousse’la ortaklığı sayesinde, genç kuşaklar üstündeki etkisini sürdürme imkânı bulmuştu (Labrousse, neredeyse bir rekora imza atarak toplamda 42 doktora tezi yönetmişti).⁵

Braudel’den çok önce Viktorya döneminden kimliği bilinmeyen bir hicivci akademik gücü bir dördlükte özetlemiş ve bunu o dönemin ileri gelen akademik baronlarından biri olan Benjamin Jowett’in (ünlü klasikçi ve Oxford’taki Balliol College’in dekanı) ağzından dile getirmişti.

Jowett’tir adım, ilkin ben gelirim
Bilinecek her şeyi bilirim
Bilmediklerime ise bilgi demem
Bu kolejin müdürüyüm ben

Bilhassa Katolik ruhban veya Müslüman *ulema* gibi dini elitlerin oluşturduğu bazı otoriteler bilgiyi tekellerine almaya çalışmışlar ya da en azından belli bir kültürde onun en prestijli formunu ellerinde tutmak istemişlerdi. Kanadalı iktisatçı Harold Innis’e göre her iletişim aracı bilgi üzerinde bir tekel yaratma eğilimindedir. Innis bu tekellerin son derece tehlikeli olduğu düşüncesindeydi. Öte yandan bu tekeller öteki iletişim araçlarıyla girecekleri rekabette dayanma gücünden yoksundular, bu sayede “insan zekâsı” zaman zaman “bu tehlikenin üstesinden geliyordu”. Mesela ortaçağ keşiflerinin parşömene dayalı olan düşünsel tekelleri kağıt ve matbaanın gelişmesiyle zayıflamıştı; aynı şekilde hiyeroglifler çağında Mı-

⁵ P. Burke, *The French Historical Revolution: The Annales School, 1929-2014*, 2. basım Cambridge 2015, 36-72 [Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu:1929-2014*, Çev. Umut Yener Kara, Turgay Sivrikaya, İslık Yay., İstanbul, 2017).

sırlı rahiplerin “yazı üzerindeki tekeli” Yunanlar ve alfabeleri tarafından ortadan kaldırılmıştı. Innis’in yorumunda iktisat tarihçisinin rekabete duyduğu ilginin, burada iletişim araçları arasındaki rekabettir bu, “papazlık”ın [*priestcraft*] Protestanca bir eleştirisiyle desteklenmiş olduğundan şüphelenmemek elde değildir (Innis akademik yaşama yönelmeden önce bir Baptist vaizi olmayı düşünüyordu).⁶

Merak

Merak [*curiosity*], bilme arzusu, insan psikolojisinin değişmez bir özelliği gibi görünse de bu arzuya yönelik tutumlar ve “merak” teriminin veya onun başka dillerdeki muadillerinin anlamı (Latince *curiositas*, İtalyancada *curiosità*, Almancada *Curiosität*, vb.) yüzyıllar içinde büyük oranda değişmiştir. Eserlerinin muazzam konu çeşitliliği düşünüldüğünde tahmin edilebileceği gibi Aristoteles merakı olumlu buluyordu, fakat başka antikçağ yazarları ise merakın tehlikeleri üstünde durmuştu. Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında Ambrosius, astronomi ve geometrinin bilmeye değer olduğunu düşündüğü için Cicero’yu eleştirmiş, Augustinus ise merakı bir musibet olarak görerek kibirle ilişkilendirmişti. Hristiyanların azımsanamayacak bir kısmı için Havva ve elma hikâyesi bilhassa kadınların merakının tehlikelerine karşı bir uyarı anlamına geliyordu.

Ortaçağ filozofları Aristoteles’in pozitif görüşü ile Augustinus’un negatif görüşü arasında bölünmüşlerdi. Ancak Rönesans’a geldiğimizde merakın eski saygınlığını kazandığını, Aristoteles’in pozitif görüşüne dönüldüğünü görüyoruz. Francis Bacon bu dönemde “insan için temel olan bilme hakkı” düşüncesini ileri sürmüştü.⁷ Tüm bunlara rağmen Dr Faustus’un hikâyesinin yaygınlığı, (başka şeylerin yanı sıra) bilgi kar-

⁶ H. Innis, *Empire and Communications*, Oxford 1950.

⁷ H. Blurnenberg, *The Legitimacy of the Modern Age* (1966), İng. Çev. Cambridge MA 1983, 229-453, 384’te; L. Daston, “Curiosity in early modern science”, *Word and Image* 11 (1995), 391-404, 391.

şılığında ruhunu şeytana satması, meraka dair olumsuz görüşün hâlâ taraftar bulabildiğini gösterir. Kant'ın şiarıyla, “bilme cesaretini göster”, (*sapere aude*, Romalı şair Horatius'tan alınan bir deyiş) sembolleşen pozitif görüş ancak Aydınlanma kadar geç bir tarihte egemen olmuştu.

Neil Kenny'nin de gösterdiği gibi geçmişte olduğu gibi bugün de İngilizce, Fransızca, Almanca ve başka dillerde “ilginç/tuhaf” [*curious*] gibi çeşitli anlamlara gelen ve bir dilden ötekine değişen türetilmiş sözcükler vardır. On yedinci yüzyılda bunlar “dikkatli”den “zarif”e, “çok meraklı”dan “garip”e kadar bir çeşitlilik arz ediyordu. 1672’de Altdorf’ta *collegium curiosum*’un kurulmasının bir grup eksantrik bireyden ziyade bir bilgi severler, özellikle de deneyleri severler, kulübünü ima ettiği ancak bağlamdan anlaşılabilir. ⁸ “İlginç nesneler odası” [*cabinet of curiosities*], Almancada “harikalar odası” [*Wunderkammer*] olarak geçer, erken modern dönemde Avrupa’da moda olan ve ilginç, nadir, eşi benzeri olmayan bir hünerle yapılmış olduklarından merak uyandıran ya da uzak yerlerden geldikleri için “egzotik” oldukları düşünülen nesnelerle dolu özel müzelerdi.

“Faydalı bilgi” düşüncesinin on sekizinci yüzyıldaki yükselişi bilginin bilgi adına yeni bir eleştirisinin yapıldığını ima eder. Bu eleştiri dinsel olmaktan çok dünyeviydi. Mesela *Royal Society*’de matematikçiler Joseph Banks’in Başkan olarak seçilmesine karşı çıkmışlardı, çünkü Banks’in Akademi’yi “işe yaramaz bir ilginç nesneler odasına” çevireceğini düşünüyorlardı.

Disiplinler

1. Bölümde kısmen çiğ kalan “enformasyon” ile işlenmiş ya da “pişmiş” bilgi arasında bir ayırım yapılmıştı. Bu teste tabi tutma, geliştirme ve sistemleştirme işlemlerinin daha for-

⁸ N. Kenny, *The Uses of Curiosity in Early Modern France and German*, Oxford 2004, 184.

mel bir adı “bilimselleştirme”dir [*scientification*]. Bu terim İngilizcede kulağa hâlen kaba geliyor ve beşeri bilimlerin zararına doğa bilimlerini çağrıştırıyor olsa da, Almanca orijinalinin, *Vernwissenschaftlichung*, toplumdan bilgiye kadar daha geniş bir kullanım alanı vardır ve genel olarak kabul görmüş bir terimdir. Bilimselleştirme çoğu zaman, hatta belki de her zaman, gözlem, betimleme ve sınıflandırma gibi gündelik pratiklerin geliştirilmesidir. Bilimselleştirme işlemi bu tür pratikleri daha kesin kılan fakat aynı zamanda onları gündelik hayat tecrübesinden uzaklaştıran bir süreci içerir. Bu sürece bazen “disiplinleştirme” (Almancada *Disziplinierung*) denir ve bu süreç akademik disiplinlerin oluşumunda merkezi bir rol oynar.

Atletizmde, dinde ve savaştaki disiplin gibi düşünsel “disiplin” anlayışının kökeni de eskidir. Belli bir disiplin içerisinde çalışan kişinin kariyerinin asketik tarafını ve gerekli beceriler kazanılana kadar süren bir tür çıraklığın zorunlu olduğunu vurgular. Bir disiplini ayırık (veya en azından ayırık olduğu düşünülen) ve hukuk ya da tıp gibi mesleklerde kurumsallaşmış bir dizi düşünsel pratik olarak tanımlayabiliriz. Akademik disiplinler kimi zaman milletlerle karşılaştırılmıştır. Akademik disiplinlerin de tıpkı milletler gibi kendi gelenekleri, hâkimiyet alanları [*territory*], “arazileri/sahaları/alanları” [*field*] ve sınırları vardır ve yine milletler gibi disiplinler de sınırlarını ihlal edenleri uyarırlar (entelektüel “alan” teriminin (*campus*) Cicero ya da *De polymathia*’nın (1603) yazarı Johannes Wower gibi erken modern dönem bilginleri tarafından bu anlamda kullanıldığı olmuştur, fakat terim ancak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır).⁹

Disiplin sistemleri bir parçasını oluşturdukları bilgi düzenlerine göre değişiklik gösterir. En iyi bilinen disiplin siste-

⁹ N. Elias, “Scientific establishments”, H. Martins, N. Elias ve R. Whitley (der.) *Scientific Establishments and Hierarchies* içinde, Dordrecht 1982, 3-69; Bourdieu, *Homo Academicus*; T. Becher, *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*, Milton Keynes 1989.

mi şüphesiz entelektüel dünyayı egemenliği altına almış olan Batılı disiplin sistemidir. Üstelik bu durum, yakın tarihli bir incelemenin belirttiği gibi, “tek tek tüm disiplinlerin temel etkinliklerinden hiçbirisi Avrupa’yla, hatta dünya üzerindeki ‘ileri’ sanayileşmiş toplumlarla sınırlı olmadığı” gerçeğine rağmen böyledir.¹⁰

On dokuzuncu yüzyılda akademik disiplinler ve alanlar baş döndürücü bir hızla çoğaldı ve özerklikleri farklı yerlerde bulan binalarda veya aynı binalarda yer alan fakat duvarlarla veya katlarla birbirinden ayrılan bölümler şeklinde kurumsallaştı. Üniversite bir takımadaya, az çok birbirinden bağımsız olan bir entelektüel adalar topluluğuna dönüştü. Bir adadan diğerine geçmek disiplinlerarasılık ve entelektüeller hakkındaki bölümlerde göstereceğimiz gibi imkânsız olmasa da epey güçleşti.

Yenilik

Önceleri üniversitelerin başlıca işlevi bilgiyi muhafaza etmek ve aktarmak iken on dokuzuncu yüzyılda araştırma üniversitelerinin doğuşuyla birlikte bunun yerini yeni bilgi yaratmak aldı. Firmalar da ürünlerini geliştirmek ve rakiplerini geride bırakmak için yeni bilgi arayışına yöneldi, ne de olsa yenilikleri teşvik etmek bilgi yönetim uzmanlarının başlıca görevlerinden biriydi.

Yenilik kuramına pek çok disiplin katkıda bulundu: iktisat (Joseph Schumpeter), sosyoloji (Vilfredo Pareto), coğrafya (Torsten Hägerstrand), psikoloji (Liam Hudson), kentleşme çalışmaları (Richard Florida) ve işletme (Ikujiro Nonaka). Tarihçilerin de söyleyeceği bir şeyler olabilir mi?

İlk olarak, bilgi geleneklerinin incelenmesi sonucunda tarihçilerin, genellikle birer yenilik olduğu düşünülen şeylerin daha yakından analiz edildiği takdirde eski bir fikrin ya da

¹⁰ G. E. R. Lloyd, *Disciplines in the Making*, Oxford 2009, 172.

teknğin yeni amaçlar doğrultusunda dönüştürülmüş hlleri olduklarının ortaya çıktığını söylemeleri muhtemeldir. Kısacası yenilik bir nevi bir yer değiştirmedir. Peki bu yer değiştirmeleri mümkün kılan şey nedir?

Bu soruyu cevap verenlerden biri olan Hollandalı bilgin Anton Blok yeniliklerin arkasındaki insan profiline odaklanarak sağlam ve kışkırtıcı bir argüman sundu. Ona göre yenilikçi olarak n salan insanlar meslektaşlarından daha yetenekli değillerdi, sadece daha fazla, hatta saplantı derecesinde çok çalışıyorlardı. Bu şekilde davranmalarının altında hayatlarının bir döneminde zorluklarla, çoğunlukla da erken çocukluk dönemlerinin zorluklarıyla (ebeveynlerin kaybı vs.), başa çıkmak zorunda kalmaları yatıyordu. Blok'a göre yenilikçiler genellikle coğrafi olarak (taşralıdırlar), psikolojik olarak (yalnızdırlar), toplumsal olarak ve de düşünsel olarak yabancı olanlar arasından çıkıyordu. Düzenle uyumlu meslektaşlarına nazaran yenilikçiler daha çok risk alıyorlardı, çünkü kaybedecekleri pek bir şeyleri yoktu.¹¹

Blok'un cevabına alternatif bir yaklaşımsa bireylerden çok gruplara odaklanmaktı. Yenilik mitolojisi dhi bireylerin ön planda olduğu bir mitoloji olsa da yakın zamanlı incelemeler yenilik yapma eğiliminin bireysel bir fenomen olduğu kadar kolektif bir fenomen olduğunu, etkileşime ve karşılıklı fikir alışverişine bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Yaratıcı etkileşim genellikle yüz yüze ilişkilerin yaşandığı ve bilhassa düzenli olarak toplanan küçük grup ortamlarında elverişli koşullarını bulur. İdeal olarak bu grubun ortak amaçlar doğrultusunda birleşen fakat çoğunlukla aldıkları eğitim farklılıkları, farklı ülkelerden veya farklı disiplinlerden gelmeleri sebebiyle farklı yaklaşımlara sahip olan insanlardan oluşması gerekir. Yer değiştirmiş fikirler çoğu zaman yer değiştirmiş insanlardan kaynaklanır (bkz. 3. Bölüm).¹²

¹¹ A. Blok, *The Innovators: The Blessings of Set-Backs*, Cambridge 2015

¹² P. B. Paulus ve B. A. Nijstad (der.) *Group Creativity: Innovation Through*

Peki bu tür grupların oluşmasının önü nasıl açılabilir? Geçmişte genelde kentlerin büyümesi bu grupların oluşumunu desteklemişti. Kentler farklı yerlerden gelen ve farklı becerilere sahip göçmenler için çekim merkezidir ve yine kentler yeni fikirlere yol açabilecek fısıltıların türeyeceği, tartışmaların filizlenebileceği tavernalar ya da kahvehaneler gibi sosyal alanları veya nişler sunar. Bugünkü sorun ise kentlerin giderek artan boyutlarının farklı türden insanların bir araya gelmesini güçleştirmesidir.

Entelektüeller ve polimatlar

Bir bilgi tarihi zorunlu olarak akademinin içindeki ve dışındaki farklı türden bilgili insanlarla ilgilenir. Bilgili insanlar üstüne yapılan tartışmalarda tekrar tekrar “entelektüel” kavramının gündeme geldiği ve terimin öncelikli olarak kamusal meseleler hakkında fikirlerini beyan eden bir yazarı veya bilgini ima ettiği görülür. Bu entelektüellerin en iyi bilinen örneği Fransa’da meşhur “Dreyfus Vakası”nın (1894-1906) cereyan ettiği yıllardaki tutumuyla romancı Émile Zola’ydı. Zola askeri sırları Almanlara ifşa ettiği gerekçesiyle vatana ihanetle suçlanan Yüzbaşı Dreyfus’un masum olduğunu savunan bir gruba liderlik yapıyordu. Sonraları pek çok dile yayılacak olan Fransızca “*intellectuel*” sözcüğü işte tam olarak böyle bir ortamda ortaya çıkmıştı.¹³ Daha önce kullanılan ve daha kesin bir anlamı olan “*intelligentsia*”, esas olarak çarların otoriter rejimine karşı olan muhalif yazarları ve akademisyenleri ifade eden Rusça bir sözcüktü.¹⁴

Başka bir bilgili insan türü ise eksper/mühendiss ya da “uzman”dır [*specialist*]. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, tıbbi uzmanlık alanlarının çoğaldığı bir dönemde ortaya çıkan

Collaboration, Oxford 2003; S. Page, *The Difference*, Princeton NJ 2007.

¹³ C. Charle, *Naissance des “intellectuels” 1880-1900*, Paris 1990.

¹⁴ R. Pipes (der.) *The Russian Intelligentsia*, New York 1960.

uzman terimi aslında tıbbi bağlamlarda kullanılan bir terim-
di.¹⁵ Terim kısa zamanda daha geniş kesimlerce kullanılmaya
başlandı. Bambaşka bir bilgili insan türü de bir dizi farklı di-
siplinle haşır neşir olan bilginlerdi; başka bir deyişle polimat-
lar veya Amerikalı araştırmacı Lewis Mumford'un (daha çok
bir mimarlık eleştirmeni ve kent araştırmacısı olarak tanınır)
kendinden bahsederken kullandığı terimle “genelci”lerdi [*ge-
neralist*]. “Polimat” terimi olağan kullanımına ilk defa on ye-
dinci yüzyılda kavuşmuştu. Bu dönem genel olarak bilginle-
rin bilginin parçalanmasından endişe duymaya başladıkları bir
zamandı. Yine de birkaç olağanüstü kişi bir dizi farklı alanda
özgün işler yapmayı başarabilmişti. Mesela Gottfried Wil-
helm Leibniz günümüzde bir filozof olarak tanınıyor olsa da
felsefenin yanı sıra matematik, tarih ve dilbilim gibi birçok
alanda sayısız keşif yapmıştı.

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren uzmanlık isteyen bilgi
alanlarının artmasıyla birlikte polimatlar tükenme tehlikesiyle
karşı karşıya kalan bir tür olarak görülmeye başlandı. Buna
rağmen soyları hiç bir zaman tükenmedi, yalnızca artık eskiye
nazaran daha az hırslı oldukları söylenebilir. Burada belki de
geniş ilgi alanlarına sahip iki bilgin tipi tanımlayabiliriz. Bu
tiplerin ilki Aldous Huxley gibi pasif polimatlardır, kendisinin
Encyclopedia Britannica'yı baştan sona okuduğu söylenir, buna
rağmen bilgiye kayda değer bir katkıda bulunmamıştır. İkinci
tip ise önce bir alanda öğrenim gören ardından da başka alan-
lara geçen seri polimatlardır.

Seri polimatların en iyi bilinen iki örneği Michael Polanyi
ve Jared Diamond'dır. İlk olarak Macaristan'dan daha sonra
da 1933'te Almanya'dan kaçmak zorunda kalan Polanyi,
sonradan felsefe alanına kayan bir fiziksel kimya profesörüy-
dü. “Örtük bilgi” hakkında yazdıklarına ileride değineceğiz.
Jared Diamond sonradan ornitolojiye kayan bir fizyolog olsa

¹⁵ T. Gelfand, “The origins of a modern concept of medical specializa-
tion”, *Bulletin of the History of Medicine* 50 (1976), 511-35.

da muhtemelen daha çok dünya tarihi hakkında yazdığı *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies** (1997) ve *Collapsee: How Societies Choose to Fail or Survive*** (2005) gibi kitaplarıyla tanınır. Tabii üniversiteleri de bu alan değişikliklerine uygun ortam sağlıyordu. Polanyi, Manchester Üniversitesi'ndeki kimya bölümünden felsefe bölümüne, Diamond ise Los Angeles Kaliforniya Üniversitesi'ndeki fizyoloji kürsüsünden coğrafya kürsüsüne geçmişti.¹⁶

Disiplinlerarasılık

Seri polimatlar disiplinlerarasılığı eyleme dökmek, başka bir deyişle bir alandaki güncel fikir ve yöntemleri alarak onları başka bir alanda kullanmak bakımından iyi bir konumdadırlar. Disiplinlerarasılık uzmanlaşmaya karşı vazgeçilmez bir panzehir olarak görülebilir. Genel olarak iş bölümü gibi uzmanlaşma da verimliliği artırır, böylelikle de bilginin genişlemesine katkıda bulunur. Bununla birlikte “giderek daha az şey hakkında daha çok şey bilme”nin, hatta “hiçbir şey hakkında her şeyi bilme”nin yeni keşiflerin ve yeni teorilerin önünde bir engel teşkil ettiği ortaya çıkmıştır.¹⁷ Akademi takımadasındaki adalarda yaşamak entelektüel dar görüşlülüğün önünü açar. Bu yüzden özellikle imge, bellek ve klasik gelenek araştırmalarına yaptığı katkılarıyla tanınan Aby Warburg'un bir zamanlar dediği gibi entelektüel “sınır devriyeleri”nden uzak durmak gerekir.

* Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları*, çev. Ülker İnce, Tübitak Yay., Ankara, 2008.

** J. Diamond, *Çöküş: Medeniyetler Nasıl Yıkılır ya da Ayakta Kalır*, çev. Elif Kırıl, Timaş Yay. İstanbul, 2006.

¹⁶ P. Burke, “The polymath: A cultural and social history of an intellectual species”, D. F. Smith ve H. Philsooph (der.) *Explorations in Cultural History: Essays for Peter McCaffery* içinde, Aberdeen 2010, 67-79.

¹⁷ J. M. Ziman, *Knowing Everything about Nothing: Specialization and Change in Scientific Careers*, Cambridge 1987.

Yirminci yüzyıl, 1920’lerde Baltimore’da kurulan *History of Ideas Club* (filozofları, tarihçileri ve edebiyat araştırmacılarını bir araya getirmişti) gibi resmi bir niteliği olmayan tartışma gruplarının veya 1923’te Frankfurt’ta kurulan *Institut für Sozialforschung* (Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü) gibi daha resmi müesseselerin kurulması aracılığıyla disiplinlerarasılığın kurumsallaşması yönünde birçok denemenin yapıldığı bir zamandı. Bu kuruluşlardan bazılarının, Hague’daki *Institut for Unity of Science* (1936) [Bilimsel Birlik Enstitüsü] gibi oldukça iddialı hedefleri varken, bazılarının Soğuk Savaş döneminde büyük oranda siyasi sebeplerle hükümet desteği alan ABD’deki “bölgesel araştırma” merkezleri gibi nispeten daha ılımlı hedefleri vardı. Bu kurumların en iyi bilineni muhtemelen Harvard’da 1947’de kurulan *Russian Research Center*’dı [Rusya Araştırmaları Merkezi]. Burada iktisatçılarla sosyologlar tarihçi ve siyaset bilimcilerle birlikte SSCB hakkında araştırmalar yapıyorlardı.

Bilgi Yönetimi

“Bilgi yönetimi” ifadesi bilginin nasıl yönetileceği konusunda işletmecilikten kütüphaneciliğe kadar bir dizi alanda ders yapılmaya başlanan 1990’larda yaygınlaşmış nispeten yeni bir tabirdir. Örneğin 1997’de bir *Journal of Knowledge Management* [Bilgi Yönetimi Dergisi] kurulduğunu görüyoruz. Bununla alakalı bir düşünce de “hem bir devlet teşebbüsü hem de bir akademik araştırma konusu olan (Sussex Üniversitesi’ndeki Bilim Politikası Araştırma Birimi 1966’da kurulmuştur) bilim politikası”dır. “Bilgi yönetimi” tabiri aynı zamanda enformasyonu veya fikirleri korunması ve akıllıca kullanılması gereken bir kaynak ya da yatırım olarak görmesi bakımından “entelektüel sermaye” kavramıyla da bağlantılıdır. Bu sebeple 1990’lardan itibaren birçok firmaya Bilgi Yöneticileri [*Chief Knowledge Officers*] ve Enformasyon Yöneticileri [*Chief Information Officers*] (CKO ve CIO) atanmaya başlandı ve fir-

manın bilgisayarlarında depolanan enformasyonu bilgisayar korsanlarına karşı korumak günden güne bu yöneticilerin işlerinin daha önemli bir parçası hâline geldi.

Gelgelelim bilgi yönetiminin tarihi 1990'larda başlamaz. Bilginin geleceği çoğu zaman akademik dünyanın dışında kalan stratejik konumlardaki kişiler tarafından planlanmış ve daha az olmakla birlikte onlar tarafından şekillenmiştir. On yedinci yüzyılda, Lord Chancellor [Başbakan], Francis Bacon'ın başında bir idarecinin ya da bir koordinatörün bulunduğu bir kolektif araştırma tasarısı vardı. XIV. Louis'nin ekonomi bakanı, "enformasyon şefi" Jean-Baptiste Colbert ise "devasa kütüphanelerle devlet arşivlerini ve diplomatik, endüstriyel, kolonyal arşivler ile donanma arşivlerini bir araya topladı; araştırmacılar ve arşiv ekipleri tuttu; bilimsel akademiler ve dergiler kurdu; bir yayınevi işletti; ve uluslararası bir bilim insanları ağını idare etti".¹⁸ On sekizinci yüzyılda resmi görevi olan *Royal Society* başkanlığını resmi olmamakla birlikte nüfuzlu bir mevki olan kral III. George'a danışmanlığıyla birleştiren Joseph Banks, bir nevi bir bilgi yöneticisi olarak görev yapmıştı.¹⁹ On dokuzuncu yüzyılın öne çıkan bilgi yöneticisi ise araştırma enstitülerinin kurulmasında ve profesörlerin atanmasında hatırı sayılır bir etkiye sahip bir devlet memuru olan Friedrich Althoff'tu.²⁰

Yirminci yüzyılda Rockefeller Vakfı'nda 1932 ila 1955 yılları arasında Doğa Bilimleri Bölümü direktörü olan Warren Weaver genetikte, tarımda ve tıpta birçok projeye fon sağlamış ve dönüm noktasındaki yeni moleküler biyoloji disiplinine (bu disiplinin adını ona borçluyuz) destek vermişti. Beşeri bilimlerle sosyal bilimler cephesinde Ford Vakfı'nın Uluslara-

¹⁸ J. Soll, *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*, Ann Arbor 2009, 7.

¹⁹ J. Gascoigne, *Science in the Service of Empire: Joseph Banks, the British State and the Uses of Science in the Age of Revolution*, Cambridge 1998.

²⁰ B. vom Brocke, *Hochschul- und Wissenschaftspolitik in Preussen und im Deutsche Kaiserreich 1882-1907: Das "System Althoff"*, Stuttgart 1980.

rası İlişkiler Direktörü Shepard Stone hem bilimsel ilerleme hem de Komünizmle mücadele ve Birleşik Devletlerin yurt dışındaki itibarının yükseltilmesi için Berlin Özgür Üniversitesi'ne, Oxford St. Antony's College'a ve Paris'teki Avrupa Sosyoloji Enstitüsü'ne araştırma bursları vermişti.²¹

Bilgi Toplumu

1960'lı yıllarda iktisatçıların, sosyologların ve işletme kuramcılarının tartışmaya başladığı bir konu olan “bilgi toplumu”nun veya “enformasyon toplumu”nun doğuşuyla birlikte bilgi yönetimine duyulan ihtiyaç su yüzüne çıkmaya başladı. Fritz Machlup gibi iktisatçılar giderek artan bir “bilgi işçisi” sayısına dikkat çekerken, Daniel Bell gibi sosyologlar “endüstri toplumu”nun yerini “post endüstri toplumu”na bıraktığını savunuyordu.²² İşletme kuramcıları “entelektüel sermaye” olarak tanımladıkları bilginin şirketleri daha yenilikçi, böylelikle de daha rekabetçi yapacağını iddia ediyordu.²³ Dijital çağ ile birlikte bilgi toplumunun yükseliş hızı artmıştı. Örneğin enformasyon teknolojileri sayesinde yirminci yüzyılın sonlarında kapitalizmin yeniden inşa edildiği iddia edilmişti.

Bilgi toplumu hem gazeteciler ve genel kamuoyu tarafından hem de “enformasyon çağı” hakkında yazan Manuel Castells gibi sosyologlar tarafından genellikle oldukça yeni bir şey olarak görülür.²⁴ Öte yandan 1. Bölümde gördüğümüz gibi bu tartışmaya katılan birkaç tarihçi sürekliliği vurgulama

²¹ V. Berghahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe*, Princeton NJ 2001

²² F. Machlup, *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*, Princeton NJ 1962; D. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, Londra 1974.

²³ P. F. Drucker, *Post-Capitalist Society*, Oxford 1993; L. Nonaka ve H. Takeuchi, *The Knowledge Creating Company*, New York 1995; T. A. Stewart, *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations*, Londra 1997.

²⁴ M. Castells, *The Rise of the Network Society*, Oxford 1996.

eğilimdedir. Yine Hollandalı bir tarihçi de Sanayi Devrimine giden “uzun yolun” bir parçası olması bakımından ortaçağın “bilgi ekonomisi”nden söz etmiştir.²⁵

Elbette ortada kaçınmamız gereken birbirinin karşısı iki tehlike bulunmakta: bir yanda şimdiki zaman ile tek biçimli bir geçmiş arasındaki basite indirgeyici karşılaştırma, öte yanda ise sürekliliklere aşırı derecede vurgu yapılması var. Amerikalı tarihçi Robert Darnton’ın sözleriyle, “her çağ bir enformasyon çağıydı”, fakat “her birinin kendine has bir özelliği vardı”.²⁶ Bize düşen bu özellikleri saptayıp çağları ayırmak: mesela yazmalar çağı MÖ. 3000 civarından başlarken, ilk matbaa ve kağıt çağı Batı’da 1450’den aşağı yukarı 1750’ye kadar devam etmiştir. 1750’den sonra dönemleştirme daha zor ve tartışmalı bir hâl olsa da, en azından beş çağ daha saptayabiliriz: istatistik çağı, 1750-1840; buhar ve elektrik çağı, 1840-1900 (enformasyonun buharla çalışan matbaalar, buharlı gemiler, demiryolları ve telgraflarla taşındığı çağ); Büyük Bilim [*Big Science*] çağı, 1950-90 (aynı zamanda üçüncü keşif çağı, üçüncü bilimsel devrim ve üçüncü sanayi devrimi çağı); ve aşağı yukarı 1990’dan bu yana devam eden kendi çağımız, *World Wide Web Çağı*.²⁷

Bilgi Düzenleri

Bilgi tarihinin (veya sosyoloji ya da antropoloji tarihinin) en temel kavramlarından biri “bilgi düzenleri”, “ilim/bilgi/

²⁵ J. L. van Zanden, *The Long Road to the Industrial Revolution*, Leiden 2009, 69-91.

²⁶ R. Dainton, “An early information society: News and the media in eighteenth-century Paris”, *American Historical Review* 105 (2000), 1-35.

²⁷ S. J. Pyne, *Voyager: Seeking Newer Worlds in the Third Great Age of Discovery*, New York 2010; M. D. Grmek, “La troisième révolution scientifique”, *Revue Médicale de la Suisse Romande* 119 (1999), 955-9; J. Greenwood, *The Third Industrial Revolution*, Rochester NY 1996.

öğrenim [*learning*] düzenleri” ya da “enformasyon düzenleri”dir. Foucault, her zamanki etkileyici üslubuyla “her toplumun kendine ait bir hakikat rejimi olduğu”nu iddia ediyor ve daha az tartışma yaratan “bilgi düzenleri” ifadesini kullanıyordu.²⁸ Bu düzenler çoğu zaman yere (Batılı, İslami veya Doğu Asyalı) ya da döneme (ortaçağ, modern veya postmodern) göre tanımlanır. Mesela şu an okuduğunuz kitap matbaanın egemenliğinden dijitalin egemenliğine geçilen bir çağda Batılı bilgi düzenin Britanya varyantının sınırları dahilinde yazılmıştır.

Burada dikkat edilmesi gereken husus belirli bir kültürdeki temel bilgi formlarıyla bilgi kurumlarının onlarla özdeşleştirilen değerlerle birlikte bir sistem oluşturduklarıdır: okullar, üniversiteler, arşivler, laboratuvarlar, müzeler, haber odaları vb. Sistemin farklı bölümleri arasındaki bağlantılar muhtemelen en çok yabancılar tarafından fark edilebilirken, sisteme dahil olanlar açısından bilgi düzeni kanıksanmıştır. Bilgi düzenleri planlanmaz, daha ziyade bir kültürün değerleri ile belli hedefler doğrultusunda kurulan kuruluşlar arasındaki etkileşimler tarafından şekillenir.

Mesela eski Çin’de sisteme Konfüçyüsçülük ve memurluk sınavları egemendi, Osmanlı İmparatorluğu’nda ise İslamiyet ya da daha açık bir şekilde söylersek medreseler. SSCB’de bilgi düzeni Marksizm ve Bilimler Akademisi’nin egemenliği altındaydı. Bilgi düzeni daha geniş bir sosyokültürel düze-

²⁸ M. Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings*, 1972-1977, Brighton 1980, 114, 131; E. Said, *Orientalism*, Londra 1978, 195; E. Shils, “The order of learning in the United States”, A. Oleson ve J. Voss (der.) *The Organization of Knowledge in Modern America* içinde, 1860-1920, Baltimore 1979, 19-47; T. Varis, “World information order”, *Instant Research on Peace and Violence* 6 (1976), 143-7; C. Bayly, *Empire and Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India, 1780-1870*, Cambridge 1996, 3, 7n; H. De Weerd, “Byways in the imperial Chinese information order”, *Harvard Journal of Asiatic Studies* 66 (2006), 145-88.

nin bir parçası olduğundan, aralarında keskin bir karşıtlığın görüldüğü ademi merkezîyetçi sisteme sahip Birleşik Devletler ile yirminci yüzyıl Fransasını yan yana koyduğumuzda, Fransa'daki hâkim bilgi düzeninde merkezi denetimin ne kadar önemli olduğunu ve sisteme Paris'in egemen olduğunu keşfetmek pek de şaşırtıcı değildir.

Bugün artık tek bir egemen düzenden bahsetmek gide-rek inandırıcılığını yitiriyor. Mesela Britanya'da BBC ile rakipleri, farklı kiliseler ile camiler, farklı türden okullar ile üniversiteler arasında bir mücadele olduğunu görüyoruz; uluslararası çevrimiçi arama motorlarının günden güne artan kullanımlarından söz etmeye gerek bile yok.

Başka bir deyişle bilgi düzenleri değişir, hatta değişim oranı yavaşlama eğilimi gösterdiğinde bile. Avrupa üniversiteleri matbu kitapların ortaya çıkışına adapte olmuştu olmasına ama bu epey bir zaman almıştı ve akademik bilginin başlıca yayılma tarzı bugüne dek hep seminerler [*lectures*] şeklinde olmuştu.²⁹ Aynı şekilde Kuzey Amerika bilgi düzenine mensup enstitüler arasındaki güç dengesinde kademeli bir değişim yaşanmıştı: üniversiteler on dokuzuncu yüzyılın sonunda bilgi üretimine “egemen” olmuş, ardından da bir yüzyıl içinde hem kamu hem de özel araştırma enstitülerinin ya da “düşünce havuzları”nın [*think tank*] sahneye çıkıp gitgide daha önemli roller üstlenmeleri sonucunda bu egemenliği yitirmişlerdi.³⁰

Öte yandan enformasyon düzenleri belli bir yer ve belli bir zamandaki hâkim iletişim araçları üzerinden de tanımlanabilir: sözlü, yazılı, basılı veya dijital. Burada, yeni bir iletişim aracının kendisinden öncekilerin yerine geçmekten çok onların yanısıra işlev gördüğüne dikkat edilmeli. İletişim araçları arasındaki rekabet çoğu zaman erken modern Avrupa'daki elyazması üretimi ile matbaa arasındakine benzer bir iş bölümüne dönüşür. Bu dönemde elyazmaları, hem gizli ileti-

²⁹ F. Waquet, *Parler comme un livre*, Paris 2003.

³⁰ Shils, “Order of learning”.

şimdeki faydası hem de genellikle matbaayı bayağı buldukları ticaretle bağdaştıran soyluların şüirlerinin veya öteki eserlerinin dolaşıma sokulmasını sağladığı için önemini korumaya devam etmişti.³¹

Bilgi düzeni kavramı erken modern dönemde Avrupa'daki, Çin'deki veya İslam dünyasındaki “bilim”i inceleyen yakın zamanlı çalışmaların temelini oluşturur.³² Bu karşılaştırmalı yaklaşımın etkileyici örneklerinden biri Geoffrey Lloyd'un eski Yunan ve Çin hakkındaki incelemesidir. Burada Lloyd doğanın araştırılması söz konusu olduğunda Çinlilerin devlet tarafından desteklenmek, Yunanların ise bir tartışma ve münazara gelenekleri olması gibi bir avantajları olduğuna dikkat çeker.³³

Düzen kavramı ya da onun gibi bir şey (“sistem”, “kültür” veya “rejim”) olmadan farklı yerlerdeki, farklı dönemlerdeki ya da farklı toplumsal gruplardaki bilgiler arasında karşılaştırma yapmak elbette zor olur. Bu kavramın avantajlarından biri de yanlış analogilere karşı bizi uyarmasıdır. Mesela bir kültürün hastalıkları tedavi etme ya da geçmiş hakkında yazma gibi belirli bir pratiği, birtakım özellikleri itibarıyla başka kültürlerdeki pratiklerle benzerlik gösterebilir, yine de bu pratik söz konusu kültürde daha farklı bir anlama geliyor olabilir. Az çok basitleştirerek eski Roma'da tarihin senatörler tarafından senatörler için kaleme alındığı, aynı şekilde erken ortaçağ Avrupasında keşişler tarafından keşişler için, günümüzde ise profesörler tarafından öğrenciler için yazıldığı söylenebilir. Geçmişe yöneltile soruların ve bunlara verilen cevapların yüzlerce yıllık süre zarfında büyük oranda değişmiş olması neredeyse hiç şaşırtıcı değildir.

³¹ A. Briggs ve P. Burke, *A Social History of the Media* (2002), 3. Basım, Cambridge 2010.

³² H. F. Cohen, *How Modern Science Came into the World*, Amsterdam 2010; T. Huff, *Intellectual Curiosity and the Scientific Revolution: A Global Perspective*, Cambridge 2011.

³³ G. E. R. Lloyd, *The Ambitions of Curiosity: Understanding the World in Ancient Greece and China*, Cambridge 2002.

Öte yandan bilgi düzeni kavramı sorunları çözdüğü oranda yeni sorunlar da yaratır. Dünyayı coğrafya üzerinden düzenlere ayırdığımız takdirde Batılı düzenden (İslami ve Doğu Asyalı düzenin karşıtı olarak) ya da Fransız düzeninden (İngiliz ya da Amerikan düzeninin karşıtı olarak) söz etmemiz gerekmez mi? Karşılaşacağımız en büyük sorun sınır sorunudur. “Sistemler” su geçirmez (ya da şu veya bu şekilde “enformasyon geçirmez”) değildirler. Bilgi sınırları, örneğin on altıncı yüzyılda Hristiyan dünya ile İslam dünyası arasındaki gibi bir sınır, genelde kesintili bir sınırdır; zira birçok gezgin bu sınırlardan geçmiş ve hiç olmazsa bazıları kendisini yabancı dünyalara açmıştır. Zaten hareket ve açıklık bir dereceye kadar ulaşmış olmasaydı düşünsel değişim kısıtlanır, hatta büsbütün imkânsız hâle gelirdi – yine de bunun gerçekleştiğini biliyoruz, hem de devasa bir ölçekte.

Bilgi düzeni kavramının başka bir dezavantajı da var olmayan bir homojenliği ima etmesidir. Daha yakından incelendiğinde bir bilgi düzeninin egemen bilgiler ile çoğu zaman elitler tarafından sapkın veya, popüler bilgiler söz konusu olduğunda yapıldığı gibi, önemsiz bulunup sırt çevrilen tabi bilgiler olarak bölündüğü görülür. Mesela Osmanlı İmparatorluğu’nun egemen bilgi düzenine, yani ulemanın düzenine, ilim yerine mağrifeti öven mistik Sufiler tarafından karşı çıkılmıştı (bkz. 1. Bölüm).³⁴ Çin’de ise Konfüçyüsçü bilgi düzeni Budistlerin ve Taocuların saldırısına uğramıştı. Kısacası ancak bir tür entelektüel stenografiyi, karmaşık gerçekliğin sadeleştirilmiş bir versiyonunu temsil ettiğini fark ettiğimiz takdirde bilgi düzeni mefhumu bir işe yarar.

³⁴ H. İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, Londra, 1973 [Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2007]

“Pratik”, bilgi hakkındaki incelemelerin merkezi bir kavramı haline gelmiştir. Bu süreç okumanın tarihi ve deneyin tarihi üstüne yapılan incelemelerle başlayıp gözlemlerin, not tutmanın ve betimlemenin analizine yayılarak devam etmiş ve Christian Jacob’un derlediği *Lieux de Savoir* [Bilgi Mekânları] adlı devasa iki ciltten oluşan kitapta özetlenmiştir. Editörü kitabın “entelektüel pratiklerin tarihine ve antropolojisine” yapılan bir katkı olduğunu dile getirir. Burada önemli olan zamansız görünen alışkanlıkların yavaş ve genellikle hissedilemez olsalar dahi değişime tabi olduklarının fark edilmesidir. Önemli gündelik düşünce pratiklerinden biri olan sınıflandırma da bu durumdan muaf değildir. Sınıflandırmalar kültürden kültüre ve disiplinden disipline değişiklik gösterir, fakat belli bir kültürde veya belli bir disiplinde doğal karşılanabilirler. Bu, özellikle Foucault’nun meşhur bir hayvan sınıflandırma tablosu aracılığıyla göstermeye çalıştığı gibi okurlarından sorgulamalarını istediği bir alışkanlıktır. Foucault’nun Arjantinli yazar Jorge Luis Borges’ten aldığı bir Çin ansiklopedisindeki hayvan sınıflandırmasına göre hayvanlar “imparatora ait olanlar”, “mumyalanmış olanlar” ve “ince bir deve tüyü fırça ile çizilmiş olanlar” gibi kategorilere ayrılıyordu.³⁵ Her ne kadar böyle bir Çince ansiklopedi hiç bir zaman var olmasa da antropologlar “halk sınıflandırmalarını”, dünyadaki farklı halkların renkleri adlandırma ya da bitkileri, hayvanları veya kuşları düzenleme şekillerini inceledikleri sırada bunlarla Batılı sınıflandırma şekilleri arasında neredeyse bu Çin ansiklopedisindeki sınıflandırmaya denk düşecek derece zıtlıklar olduğunu gördüler. Dikkat çekici bir başlık taşıyan “Neden te-

³⁵ M. Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences* (1966), İng. çev. Londra 1970, önsöz. [Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin bir Arkeolojisi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yay., 1994, Ankara.]

pele devekuşu bir kuş değildir?” adlı meşhur bir inceleme, Yeni Gine’nin dağlık alanlarında yaşayan Karam halkının zoolojik taksonomilerinin analizini yapmış ve Karam halkının tepeli devekuşunu aile üyelerinden biri olarak gördüklerini göstermiştir.³⁶

Düşünsel pratikler aynı zamanda bedeni parçalara ayırma, bir teleskopla yıldızları gözleme, bir deney yapma gibi az çok resmi bir nitelik taşıyan bilgi edinme, sınıflandırma ya da test etme prosedürlerini de içerir. Bunlardan bazıları (tıpta teşhis gibi) belli bir disiplin için temelken bazıları (karşılaştırma gibi) bir çok disiplin tarafından paylaşılır. Bazıları ise (örneğin not alma) daha az resmi olmakla birlikte daha yaygındır. Bu pratiklerden her birinin uzun vadede değişimleri bakımından birer tarihi vardır.³⁷ Bilimsel yöntemlerin çoğu zaman, hatta belki de her zaman, daha az resmi olan gündelik pratiklerinden hareketle geliştiği gerçeği bilim tarihini daha geniş bir bilgiler tarihiyle iş birliğine sokmak için (etnosentrizm ve anakronizmden kaçma arzusunun yanı sıra) bize başka bir neden daha sunar.

Profesyonelleşme

Farklı disiplinlerin ortaya çıkışı ve çoğalışının, kimi zaman saf bir entelektüel bakış açısıyla, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren daha da hızlanarak artan bilgi birikimine bir tep-

³⁶ R. D’Andrade, *The Development of Cognitive Anthropology*, Cambridge 1995; R. Bulmer, “Why is the cassowary not a bird?” *Man* 2 (1967), 5-25.

³⁷ H. Zedelmaier ve M. Mulsow (der.) *Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit*, Tübingen 2001; D. Gardey, *Écrire, calculer, classes: comment une révolution de papier a transformé les sociétés contemporaines (1800-1940)*, Paris 2008, 25-70; A. Blair, *Too Much to Know: Managing Scholarly Information before the Modern Age*, New Haven CN 2010; P. Burke, “The cultural history of intellectual practices: An overview”, J. Fernandez Sebastian (der.) *Political Concepts and Time* içinde, Santander 2011, 103-27.

ki olduğu düşünölmüştür. Oysa hikâyenin toplumsal boyutları da bulunmaktadır. Sosyologlar “profesyonelleşme” terimini sadece kendine has bir bilgi türüne sahip tam zamanlı işlerin çoğalmasını değil aynı zamanda belli bir işe giriş kurallarını düzenlemek, eğitimi organize etmek ve ortak standartları korumak gibi işlevleri olan mevcut müesseseleri de içeren bir sürece gönderme yapmak için kullanırlar.³⁸ Böylece şifacılar kolejlerin bünyesinde örgütlenen hekimlere dönüşürken doktora yapmak [PhD] akademik dünyada kariyer yapmanın olmazsa olmaz bir koşulu olur. Profesyonel teşkilatlar girişe hak kazanmak veya diploma elde etmek için kural koymaları bakımından ya da atamalarla terfilerin yapılması ve proje fonlarının sağlanması için resmi prosedürler hazırlamaları bakımından bürokratikleşme eğilimi gösterirler.

On dokuzuncu yüzyıl Britanyasına bir göz atacak olursak, burada eski mesleklere (Kilise, hukuk, tıp, ordu ve donanma) bir dizi yeni mesleğin eklendiğini görürüz: mühendislik, mimarlık, muhasebe, haritacılık, öğretmenlik vb. Britanya’da *Society of Engineers*’ın (1824) [Mühendisler Birliği] kuruluşunu *Institution of Surveyors* (1868) [Kadaströcular Enstitüsü] ile *Institute of Chartered Accountants* (1880) [İmtiyazlı Muhasebeciler Enstitüsü] izlemiştir.

Profesyonelleşme sürecine grup içi iletişimi kolaylaştırırken grup dışı iletişimi zorlaştıran teknik bir dilin ya da mesleki jargonun gelişimi eşlik eder. İnsanın mesleğinden gurur duyması ve meslektaşlarına bağlı olması anlamında profesyonel bir ethos gelişir. Bu bir geçinme aracı olmaktan çok bir uğraş [*calling*]* olarak görülebilir.

³⁸ H. Perkin, *The Rise of Professional Society: England since 1880*, Londra 1989; A. Abbott, *The System of Professions*, Şikago IL 1988.

* *Calling* ya da *Vocation*, (Lat.) ‘*vocatio*’ yani ‘çağrı’nın karşılığı olan bu terim ilk başta dini bir içerikli müminin tanrı yolunda çalışmaya çağırılması anlamına gelirken daha sonra kişinin kendisini manevi amaçlarla vakfettiği (yine de bu durum maddi sonuçları dışlamaz) bir meşgale, meslek veya uğraş anlamına gelmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Max

“Bilgi düzeni” kavramı gibi profesyonelleşme kavramının da hem yararları hem de zararları vardır. Dikkati farklı mesleklerin ortaya çıkışlarında ortak olanın ne olduğuna yöneltir ama bunu farklılıkları yitirme pahasına yapar ve esas olarak tıp gibi eski mesleklerden ziyade muhasebecilik gibi yeni mesleklere ya da beşeri bilimlerden çok pratikte daha faydalı mesleklere daha uygun düşer.³⁹

Kütüphanecilerle tarihçilerin birbirinin zıttı olan vakalarına da bakalım. Kütüphanecilerin profesyonelleşmesinden söz etmek nispeten daha az sorun yaratır. Gottfried Wilhelm Leibniz’in Wolfenbüttel’deki dükalık kütüphanesini idare etmesi örneğinde olduğu gibi kütüphaneler önceleri bilginler tarafından yönetilirdi. Şimdiyse artık kütüphanecilik bölümlerinde okuyan kütüphaneciler tarafından idare ediliyor ve profesyonel bir derneğe bağlılar. Mesela Birleşik Devletler’de *American Library Association* [Amerikan Kütüphaneleri Derneği] 1876’da kuruldu ve bundan kısa bir süre sonra Melvil Dewey tarafından ilk kütüphanecilik okulu açıldı.⁴⁰ Profesyonelleşmenin başka bir göstergesi de uluslararası konferanslardır. İlk uluslararası arşivciler ve kütüphaneciler kongresi 1910 yılında gerçekleştirildi. Tarihçilere gelince onların ne zaman profesyonelleşmeye başladıklarını söylemek daha zordur. Genelde bunun on dokuzuncu yüzyılın ortalarında gerçekleştiği iddia edilerek Leopold von Ranke ile onun Berlin, Münih ve Almanca konuşan başka yerlerdeki öğrencileri örnek gösterilir. Bu dönemde tarihçiler artık üniversitelerde veya arşivlerde tam zamanlı iş bulabiliyorlardı. Bununla birlikte resmi tarihçilerin Avrupa tarihindeki rolleri daha gerilere, on beşinci yüzyıla, belki de daha da öncesine uzanır. Şu veya bu şekil-

Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba, Hil Yay. 1997.-ç.n.

³⁹ L. Veysey, *The Emergence of the American University*, Şikago IL 1965, 57-64; A. Abbott, *System of Professions*.

⁴⁰ G. Stevenson ve J. Kramer-Greene, *Melvil Dewey, the Man and the Classification*, Albany, NY 1983

de bazı erken modern dönem bilginleri için tarih daha o sıralarda bir “meslek” [*calling*] olarak görülüyordu.⁴¹ 1884 yılında *American Historical Association*’ın [Amerikan Tarih Derneği] kurulması tarihçileri belli ilgileri olan bir grup oluşturduklarına dair daha bilinçli kılma, yine de profesyonelleşmenin başlaması daha epey zaman alacaktı.⁴²

Profesyonelleşme fikri uzmanlaşma fikriyle bağlantılıdır. “Uzman” ve “uzmanlık” sözcükleri Britanya’da on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış ve kayıtlarda ilk kez sırasıyla 1825 ve 1868 yıllarında geçmişti. Yeni terimler yeni bir trendle ya da hıfzıssıhha, kent planlaması veya ekonomi yönetimi gibi devletlerin pratik sorunlar karşısında giderek daha fazla uzman görüşüne başvurmasıyla bağlantılıydı. Mesela Cambridge’li bir iktisatçı olan John Maynard Keynes Büyük Buhrandan sonra, 1930 yılında, Ekonomi Danışma Konseyi’ne katılmış ve ekonomi alanında devlet danışmanlığı yapmıştı.⁴³

Bilgisizlik rejimleri

Bilgi düzeni kavramı şüphesiz tamamlayıcı karşıtının yani bilgi olmayanın veya bilgisizliğin düzenlenmesinin de işin içine katılmasını gerektirir. Aslında bazı bilginler “bilgisizlik rejimleri” dedikleri durumları, başka bir deyişle belli bir yer ve zamanda farklı insan grupları tarafından neyin bilinmediğini incelemeye çoktan başladılar.⁴⁴

⁴¹ P. den Boer, *History as a Profession: The Study of History in France, 1818-1914* (1987), İng. çev. Princeton Nj 1998; D. R. Kelley, “Johann Sleidan and the origins of history as a profession”, *Journal of Modern History* 52 (1980), 577-98.

⁴² R. B. Townsend, *History’s Babel: Scholarship, Professionalization and the Historical Enterprise in the United States, 1880-1940*, Şikago IL 2013.

⁴³ R. M. McLeod (der.) *Government and Expertise: Specialists, Administrators and Professionals, 1860-1919*, Cambridge 1988; R. Grundmann ve N. Stehr, *The Power of Scientific Knowledge: From Research to Public Policy*. Cambridge 2012, 22-64.

⁴⁴ R. Dilley ve T. Kirsch (der.) *Regimes of Ignorance*, Oxford 2015.

Mesela antropologlar bazı Afrika kültürlerindeki gizleri ya da gizli cemiyetleri incelerken iktisatçılar da şirketlerin belirsizlik durumlarındaki karar alma süreçlerini analiz ettiler. Sosyologlar sessizlik gibi “bilgi olmayan”ların [*non-knowledge*], en azından belli koşullarda, kendine özgü kullanımları olan bir kaynak olduğu paradoksunun üstünde durdular. Örneğin sınavlara giren adayların anonimliği sınavı yapanların adil olmasını destekleyici bir işlev görür.⁴⁵ Diğer taraftan çevreye veya topluma yönelik uzun vadeli sonuçlarının ne olacağını bilmeksizin ekonomik büyüme veya teknolojik değişim peşinde koşan hükümetler bilgisizliğin ne kadar tehlikeli olabileceğini gösterir.

Tarihçiler şimdiye kadar bilgisizlik üstüne pek inceleme yayınlamadılar, yine de zaman zaman bilgisizliğin tarihsel olarak ne kadar önemli olabileceğinin örneklerini sundular. Mesela bir grup başka bir grubu bilgisizlikle/cahillikle ilişkilendirerek emperyal egemenliğini haklı çıkarmaya çalışabilir. Fransız Devrimi söz konusu olduğunda “bilgisizlik/cahillik tanımının denetimi” sorunu tartışılmıştı; mesela Marsilya söz konusu olduğunda bu “başkalarını bilgisiz/cahil olarak damgalayarak onları şehir işlerinin yürütülmesine katılmaktan menetme becerisi” idi. Aynı şekilde Alman hükümeti tarafından istatistiklerin nasıl kullanıldığı hakkındaki bir inceleme, 1920’de, Alman İmparatorluğu’nun Weimar Cumhuriyeti’ne geçiş krizini yaşadığı sırada, Alman ekonomisinin ne durumda olduğu hakkındaki “bilgi boşluğunun neredeyse her yana yayılmış” olduğuna dikkat çeker.⁴⁶

Gelgelelim imparatorlukların tarihinden açıkça görüldüğü üzere gelecekte ne yapılabileceğini hayal etmek o kadar da zor değildir. Mesela imparatorlukların yayılması esnasında fatihler genellikle ele geçirdikleri toprakların kaynakları ya da yerlilerin kültürleri hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmi-

⁴⁵ M. Twellmann, *Nichtwissen als Ressource*, Baden-Baden 2014.

⁴⁶ W. Scott, “Ignorance and revolution”, J. H. Pittock ve A. Wear (der.) *Interpretation and Cultural History* içinde, Londra 1991, 235-68, 241; A. Tooze, *Statistics and the German State, 1900-1945: The Making of Modern Economic Knowledge*, Cambridge 2001, 84.

yorlardı. Yeni Dünyada İspanyolların, Hindistan'da Britanyalılarının veya Kuzey Afrika'da Fransızların yaptığı ölçümler iktidarın etkili bir şekilde uygulanması için vazgeçilmez olan bilgide oluşabilecek boşlukları tıkamakta az çok başarılı olmalarına göre olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilebilir. Bu imparatorluklarda iktisadi kararların yanısıra askeri ve siyasi kararlar da kısmen belirsiz koşullarda alınıyor ve bu kararlar bazen felakete yol açıyordu.⁴⁷ Öte yandan fethedilen halkların gözünden efendilerinin bilgisizliklerine bakmak değerli bir kaynaktı.

Konumlu bilgiler

Karl Marx düşüncenin, özellikle de “ideoloji”nin, toplum ve toplumsal sınıflar tarafından hangi yollarla şekillendirildiği hakkında yazmıştı. Marx'ın iddiasının daha ılımlı bir versiyonunu sunan Mannheim'a göre ise (1. Bölümde gördüğümüz gibi) bilgi, gündelik hayata “bağlı”ydı ve belli bir yerde veya zamanda veya belli bir topluluk içerisinde konumlanmıştı. Bu nedenle bilgi tarihçilerinin bilgiyi “bağlamına” yerleştirmeleri ya da daha doğru bir ifadeyle yeniden yerleştirmeleri gerekiyordu. *Society for Social Studies of Science* (1975) [Toplumsal Bilim Çalışmaları Derneği] ile *Science in Context* (1987) [Bağlamında Bilim] gibi dergiler bu amaçla kurulmuştur.

Mannheim toplumsal olarak konumlanmayı genelde sınıf ve kuşak terimleri çerçevesinde tartışıyordu, sonraları bilginler bu tartışmayı genişlettiler. Mesela Donna Haraway “konumlu bilgi” hakkında meşhur bir makale yazarak durumu toplumsal cinsiyet üzerinden ele almış, Michel Foucault ise mekânlar, özellikle de klinik, fabrika ve hapisane gibi içeri-

⁴⁷ R. Dilley, “The construction of ethnographic knowledge in a colonial context”, M. Harris (der.) *Ways of Knowing* içinde, Oxford 2007, 139-57, 147.

sinde bilginin üretildiği ya da kullanıldığı mikro uzamlar üzerinden değerlendirmişti. Buna şaşkırmamak gerek, zira bir keresinde coğrafyacılar tarafından yürütülen bir mülakatta kabul ettiği gibi, Foucault, “uzam konusunda takıntılı”ydı.⁴⁸ Benzer bir şekilde başka şeylerin yanı sıra bir tarihçi de olan Fransız Cizvit Michel de Certeau yazılı tarihin “bir mekânın ürünü” olduğunu, başka bir deyişle yazılı tarihin bazı araştırma türlerini mümkün diğerlerini ise imkânsız kılan bir dizi toplumsal ve kültürel koşulun sonucu olduğunu iddia eden bir makale kaleme almıştı.⁴⁹ Bu makale 1. Bölümde sözü edilen *Lieux de Savoir* adlı kolektif incelemeye esin kaynağı olmuş olabilir.

Foucault ve Certeau’nun ardından birçok araştırmacı küçük ya da büyük olsun bilgi mekânlarını ya da Bacon’ın ifadesiyle bilginin üretildiği “yerler”i [*seat*] incelemeye başladılar. Bazıları belli başlı düşünsel pratiklerin gerçekleştiği klinik veya laboratuvar gibi yapılara odaklandı.⁵⁰ Bazıları ise daha küçük mekânlardan (üniversiteler, kütüphaneler, manastırlar, kahvehaneler vb.) teşekkül şebekeler olmaları bakımından Roma, Paris veya Londra gibi kentleri inceledi.⁵¹

Başka bir grup inceleme de “bilgi coğrafyaları”nı, özellikle de fikir merkezleri ile çeperde kalan yerler arasındaki ilişkiyi vurguladı. Etkili fakat basit bir modele göre bu ilişki bir metropol ile (çoğu zaman, belki de her zaman bu bir Batı metropolüdür) kolonileri arasındaki ekonomik ilişkiye benzer. Bruno Latour’un “hesaplama merkezleri” olarak tarif et-

⁴⁸ Foucault, *Power/Knowledge*, 63-77.

⁴⁹ M. de Certeau, *The Writing of History* (1975), İng. çev. New York 1988.

⁵⁰ M. Foucault, *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception* (1963), İng çev. Londra 1973 [Michel Foucault, *Kliniğin Doğuşu*, çev. İnci Malak Uysal, Epos Yay., Ankara, 2002]; W. Mignolo, “The geopolitics of knowledge and the colonial difference”, *Social Epistemology* 19 (2005), 111-27.

⁵¹ S. Van Damme, *Paris, capital philosophique de la Fronde a la revolution*, Paris 2005.

tiği yerler (mesela Paris veya Londra) çeperlerden enformasyonun ham maddesini ithal ederek karşılığında mamul maddeyi, yani bilgiyi, ihraç eden yerlerdir.⁵² Farklı bilgi türlerinin farklı zamanlarda farklı merkezleri olur. Mesela on dokuzuncu yüzyılda Uppsala üniversite şehri Carl Linnaeus sayesinde botanik alanında bir bilgi merkezi hâline gelmişti.

Merkez-çeper modeli elbette Avrupalı merkezci olmakla eleştirilebilir. Bilginin yayılış doğrultusu içerisinde her ne kadar İslam dünyasından veya Çin'den Avrupa'ya doğru ters yönde bir yayılışın örnekleri mevcutsa da genelde bu yayılışın tek yönlü olduğu ve Batı'dan dünyanın "geride kalanına" doğru bir seyir izlediği varsayılır. Yine model Batı'nın ithal ettiği şeyin ham enformasyon olduğunu varsayar, halbuki Hindistan'da, Çin'de ve başka yerlerdeki bazı Avrupalıların yerlilerin sınıflandırma sistemlerini (mesela bitkilerin sınıflandırılmasını) benimsedikleri kolaylıkla gösterilebilir. Son olarak bu modele göre yer değiştiren bilgi hareketi boyunca hiçbir değişikliğe uğramaz, halbuki ithal edilen enformasyon farklı dillere çevrilir ve farklı koşullara uygun hâle getirilir.⁵³

Bunlara ek olarak on altıncı yüzyılın Goası veya on sekizinci yüzyılın Kalkütası gibi tercüme, uyarlama ve hatta yayımlama işinin önemli bir kısmının gerçekleştiği kolonyal kentleri akılda tutmak suretiyle işin içine "yarı-çeper" mefhumunu katarak modeli biraz değiştirmenin yararı olabilir.

⁵² G. Basalla, "The spread of Western science" (1967) tekrar basım. W. K. Storey (der.) *Scientific Aspects of European Expansion*, Aldershot 1996, 1-22; B. Latour, *Science in Action*, Cambridge MA 1987; H. Jöns, "Centre of calculation", J. Agnew ve D. Livingstone (der.), *The Sage Handbook of Geographical Knowledge* içinde, Thousand Oaks CA 2011, 158-70.

⁵³ K. Raj, *Relocating Modern Science. Circulation and the Construction of Knowledge in South Asia and Europe, 1650-1900*, Basingstoke 2007.

Düşünme biçimleri

Farklı düşünme tarzları fikri *manière de penser* veya *Denkungsart* gibi terimleri kullanan filozoflar tarafından uzun zamandır tartışılan bir konu olmuştur. 1920’lerde düşünme biçimleri bir sosyolojik ve tarihsel inceleme konusu haline gelmişti. Fransa’da Marc Bloch’un *Les rois thaumaturges* (1924) [Kralın Dokunuşu] adlı incelemesi Fransa ve İngiltere krallarının iyileşmeleri için sıracca hastalarına dokunmaları geleneğini ele alıyordu. Burada Bloch’u en çok ilgilendiren konu her şey aksini gösterse de kralın iyileştirme gücüne duyulan inancın sürdürülme biçimleriydi. Bloch daha sonra büyük düşünürlerin büyük düşünceleriyle ilgilenmeyi bırakarak dikkatini sıradan insanların gündelik düşüncelerine yöneltti ve genel olarak ortaçağın “düşünme biçimleri”ni (*façons de penser*) incelemeye başladı.⁵⁴

Almanya’da sosyolog Karl Mannheim farklı dönemlere veya farklı milletlere has olan farklı “düşünme biçimleri” saptadı. Mesela on dokuzuncu yüzyılın Fransız “liberal-evrensel” düşünme tarzı ile Alman “muhafazakâr-tarihselci” düşünme tarzı arasındaki farklara dikkat çekti.⁵⁵ Neredeyse eş zamanlı ve görünüşe bakılırsa ondan bağımsız olarak Polonyalı biyolog Ludwik Fleck, farklı “düşünce kolektifleri”ni birbirinden ayırmak için benzer bir terimi, “düşünme biçimi”ni (*Denkstil*) kullandı. Fleck’e göre bir “düşünce kolektifi” “karşılıklı fikir alış verişinde bulunan kişilerden oluşan bir topluluk”tu. Fleck, birine kendi düşünme biçiminin (tıpkı bakış açısı gibi) doğal ve zorunlu, başkalarının düşünme biçiminin ise garip ya da keyfi görüldüğüne dikkat çekmişti.⁵⁶

⁵⁴ M. Bloch, *The Royal Touch* (1924), İng. çev. Londra 1973.

⁵⁵ K. Mannheim, *Conservatism: A Contribution to the Sociology of Knowledge* (1927), İng. çev. Londra 1986.

⁵⁶ L. Fleck, *Genesis and Development of a Scientific Fact* (1935), İng. çev. Şikago IL 1979, 39, 141. Karş. R. S. Cohen ve T. Schnelle, *Cognition and Fact: Materials on Ludwik Fleck*, Dordrecht 1986.

1950’lerde hem Alman sosyolog Heinrich Popitz hem de Polonyalı sosyolog Stanislas Ossowski toplumsal yapının farklı noktalarında konumlanmış bireyler tarafından toplumsal yapının farklı şekillerde algılandığını ileri sürmüştü. Pierre Bourdieu ise daha da ileri giderek bu algı farklılıklarından sosyologlarının kendilerinin bile kaçamadığını belirtmişti.

Tabi bilgiler

Merkezlerle çeperler arasındaki entelektüel iş bölümü duruma dair kavrayışımızı kültürler arasındaki karşılaşmaları içerecek kadar ya da daha ziyade her biri kendine has bir bilgiye sahip farklı kültürlerle mensup bireyler ya da gruplar arasındaki karşılaşmaları içerecek kadar genişletmemiz gerektiğinin hatırlatıcısıdır. Karşılaşmalara kolonyal durumları yaratan fetihler de dahildir. Bu kolonyal durumlarda bilgiler birlikte fakat eşit olmayan koşullarda var olurlar. Fatihlerin bilgileri egemen konuma yükselirken yerel bilgiler “tabi” konuma düşerler. Bu tabi bilgiler çoğu zaman egemen grupların üyeleri tarafından unutulur ya da en azından işe yaramaz kabul edilirler. Nitekim Batılı olmayan dünya hakkında yazılar yazan veya gittikleri bölgelerin haritasını çıkaran Batılı bireyler yerel bilgi kaynaklarından öğrendikleri hakkında neredeyse tek kelime etmezler.⁵⁷

Filistin asıllı Amerikalı eleştirmen Edward Said’in *Orientalism*’i (1978) Foucault’dan esinlenen ve bilginin Batı’nın (özellikle de Fransa ve Britanya’nın) Orta Doğu’ya egemenliğindeki rolünü ele alan meşhur ama tartışmalı bir vaka incelemesidir. Said şarkiyatçılığı hem bir akademik uzmanlık alanı, yani “Batı’daki bir bilgi dağarcığı”, hem bir “düşünme biçimi” hem de Batı’nın egemenliğini destekleyen “ortak bir kurum”

⁵⁷ J. R. Short, *Cartographic Encounters: Indigenous Peoples and the Exploration of the New World*, Londra 2009, geniş bir yelpazede örnekler sunar.

olarak tanımlar.⁵⁸ Batı'nın tahakkümü Napolyon'un 1789'da Mısır'ı işgal etmesiyle başlamıştı. İşgal sırasında Fransız ordu-sunda bilimler ve sanatlar komisyonuna üye 167 bilgin bu-lunmaktaydı. Bu bilginlerin araştırmalarının sonuçları çok sa-yıda ciltten oluşan *Description de l'Egypte*'te (1809-28) [Mısır'ın Tasviri] bir araya getirilmişti.⁵⁹

Said'in kitabı Orta Doğu çalışmalarında bir dönüm nok-tası oldu ve Said kitabında bu alanda yapılan önceki çalışma-ları kıyasıya eleştirdi. Kendisine gelince o da Batılıların Doğu-ya olan ilgisini egemenlik arzusuna indirgemekle ve yansız meraklarıyla harekete geçen bilginleri –ki çoğu bilgin böyle-dir– göz ardı etmekle eleştirildi.⁶⁰ Bu bilginlerden biri 1825 ila 1849 yılları arasında hayatının azımsanamayacak bir bölümü-nü Mısır'da geçiren Edward William Lane'di. Kendisi Arapça öğrenmiş, Mısırlı gibi giyinmiş ve 1836'da *Manners and Customs of Egyptians*'ı [Mısırlıların Gelenek ve Görenekleri] yayımlamıştı. Said'e göre Lane'in kitabı “akademik Şarkiyatçılığa” katkıda bulunmuş, böylelikle de Batı'nın tahakkümüne hizmet etmişti. Bu olumsuz tahlil ile Lane'nin biyografı Leila Ahmed'inki ara-sında tam bir uyumsuzluk vardır. Ahmed, Lane'in Mısır kültü-rünü ve toplumunu “o kültürün ve toplumun bir üyesi onları nasıl yaşıyorsa o şekilde” anlattığını ileri sürer.⁶¹

Başka bir tabi bilgi örneği olarak önce Doğu Hindistan Şir-keti (1757-1857) ardından da Britanya'nın (1858-1947) ege-menliğindeki Hindistan'a bakabiliriz. Hem yerli hem de Batılı

⁵⁸ E. Said, *Orientalism*, Londra 1978, 2-3, 6-7, 43.

⁵⁹ C. G. Gillispie, “Scientific aspects of the French Egyptian expedi-tion”, *Proceedings of the American Philosophical Society* 133 (1989), 447-74; A. Godlewska, “The Napoleonic survey of Egypt: A masterpiece of cartographic compilation and early nineteenth-century fieldwork”, *Cartographica* 25 (1988), 1-171.

⁶⁰ J. M. Mackenzie, “Edward Said and the historians”, *Nineteenth-Century Contexts* 18 (1994), 9-25; R. Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*, Londra 2006, 2-4, 277-9.

⁶¹ Said, *Orientalism*, 164; L. Ahmed, *Edward W. Lane*, Londra 1978, 111. Karş. Irwin, *For Lust of Knowing*, 163-6.

bilginin ya da daha kesin bir ifadeyle bilgi çeşitliliğinin Hindistan'daki Britanya egemenliğine katkısı bizzat yönetenler tarafından gayet iyi biliniyordu. Foucault'nun bilgi ve iktidar hakkındaki fikirlerinden iki yüz yıl önce Bengal valisi Warren Hastings'e göre, "toplanan her bilgi, özellikle de üzerlerinde hâkimiyet kurduğumuz halkla kurulan toplumsal ilişki aracılığıyla elde edilenler (...) devlet açısından oldukça faydalı" idi.

Bilgi, Britanya egemenliğindeki Hindistan üstüne yapılan bir dizi önemli incelemenin daha odak noktasıydı, çünkü bu dönemde Hindistan mikro düzeyde bir konuyla (iki bilgi rejimi arasındaki ihtilaf) makro düzeyde bir konuyu (Britanyalılarla Hintli bilgi kaynakları [*informant*] arasındaki karşılaşmalar) bir araya getiriyordu. Mesela Cambridge'li tarihçi Christopher Bayly, Britanyalıların idareleri boyunca yerlerine geçtikleri Babür hükümdarlarının "enformasyon düzeni"nden ne kadar yararlandıkları üzerinde durmuştu. Amerikalı antropolog Bernard Cohn ise, seyahat, yüzey ölçümleri, gözetim ve istatistik toplamak gibi bir dizi araştırma biçimi ya da kendi ifadesiyle "araştırma kipi" [*investigative modality*] saptamıştı. Cohn'a göre iki epistemolojik rejimin eşit olmayan koşullarda bu şekilde karşılaşması sonucu Britanyalılar, Hindistan'a özgü bilgiyi "yeniden tertip" [*re-order*] ettiler.⁶² Bilginin rehber, tercüman, ajan ve din adamı olarak çalışan ve Batıdan gelen enformasyonu kendi bilgi düzenlerine dahil eden Hintliler sayesinde yeniden düzenlendiğini söylemek belki de daha doğru olur. Bu yeniden düzenlenme faaliyetinde buna niyet edip etmemeleri bir yana Hindistan'a özgü bilgiyi tercüme eden misyonerler ya da yerel bilgi kaynaklarından gelen enformasyonu kendi sistemlerine dahil eden idareciler gibi Britanyalılar da rol oynamıştı.⁶³

⁶² B. S. Cohn, *Colonialism and its Forms of Knowledge*, Princeton NJ 1996, 5-11, 53-6; C. Bayly, *Empire and Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India, 1780-1870*, Cambridge 1996, 8, 49-50.

⁶³ M. S. Dodson, *Orientalism, Empire and National Culture*, Basingstoke 2007, Hintli *pandit*lerin rolünü vurgular.

Kısacası Britanya'nın Hindistan hakkında bilgi üretimi aslında müşterek bir üretimdi, "her zaman eşit koşullarda olmasa da" farklı gruplar arasındaki diyalogun sonucuydu.⁶⁴ Bu durumu kültürel müzakere üzerinden düşünmenin faydası olabilir. "Müzakere" [*negotiation*] az çok muğlak bir kavramdır, buna rağmen başka bir kişinin ya da grubun fikirlerine karşı yarı bilinçli bir tepki süreci ya da bu fikirlerin kısmen benimsenmesi ve özümsemişi olarak tanımlanabilir. Bu anlamda müzakereyi Batı bilimini Hint gelenekleriyle, hem Hindu hem de Müslüman Hintlilerin gelenekleriyle, uzlaştırmak üzere bilinçli girişimlerde bulunan misyonerler ile yerli bilgilerin faaliyetleriyle karıştırmamak gerekir.

Örtük bilgi

Düşünce alanındaki yenilikler disiplinlerarası etkileşimden kaynaklandığı gibi akademik sistemin dışında kalan pratik bilgi ya da "nasıl yapıldığını bilme" [*knowhow*] biçimlerinden de kaynaklanabilir. Bilgi düzenleri içerisinde pratik, örtük ve açık bilgiler ile akademik dünyada hâkim bilgi türü olan bir şeyin doğru olup olmadığını bilmenin [*knowing that*] karşıtı olan bir şeyin nasıl yapıldığını bilme [*knowing how*] yer alır. Daha önce kendisinden bahsettiğimiz seri polimat Michael Polanyi "sandığımızdan daha fazlasını biliriz" görüşünü savunarak epistemolojiye katkıda bulunmuş ve bu görüşüne uygun düşen bisiklet sürmekten hastalık teşhisine ya da şarap tadımına kadar söze dökülmesi zor olup yalnızca pratik yaparak kazanılan bir dizi beceri sıralamıştı.⁶⁵ Bu listeye şunları

⁶⁴ T. R. Trautmann, "Inventing the history of South India", D. Ali (de.) *Invoking the Past: The Uses of History in South Asia* içinde, Delhi 1999, 36-54, 36; E. F. Irschick, *Dialogue and History: Constructing South India, 1795-1895*, Berkeley 1994, 8.

⁶⁵ M. Polanyi, *Personal Knowledge*, Şikago IL 1958; *The Tacit Dimension*, Şikago IL 1966. Karş. M. T. Mitchell, *Michael Polanyi: The Art of Knowing*, Wilmington, DE 2006.

eklemek mümkün: keman çalmak, marangozluk, yemek pişirmek, boks yapmak, eksperlik (sanat eserlerini değerlendirme ya da tarihlendirme) vb. Polanyi'nin "örtük bilgi"si aynı zamanda, yirminci yüzyıl sonlarının önde gelen bilgi analistlerinden biri olan Pierre Bourdieu'nün de katılacağı gibi, bedenleşmiş bilgi olarak tanımlanabilir.

Bourdieu eski fakat kendisine özgü bir parlaklıkla geliştirdiği bir kavram olan "habitus"tan bahsetmeyi severdi. Habitus çok iyi bir şekilde içselleştirilmiş olduğundan ister futbolcu isterse fizikçi olsun bireylerin artık sahip olduklarının farkında olmadıkları bir dizi beceri ve varsayım olarak tanımlanabilir. Belli bir habitus birinin bilinçli ya da yarı bilinçli kurallar dahilinde doğaçlama yapmasına imkân tanır.⁶⁶ Beklenebileceği gibi Bourdieu kendi pratiği üzerine de eğildi ve bu pratiği "bölünmüş habitus"un [*habitus clivé*], Güney Batı Fransa'daki bir köy topluluğunda büyümesi ile daha sonradan bir filozof, antropolog ve sosyolog olarak eğitim görmesi arasındaki çatışmanın neticesi olarak tanımladı. Ayrıca bir habitusun "bir kader" olmadığını, tecrübeyle dönüşüme uğrayabileceğini belirtti.⁶⁷

Örtük bilginin bedenleşmiş pratiklerini incelemek tarihçiler açısından ciddi sorunlara neden olur. Zanaatkârlığın durumuna bakarsak burada birçok ürüne kimi zaman "akıllı el" ya da "yerel epistemoloji" denildiğini görürüz.⁶⁸ Zanaatkârın

⁶⁶ P. Bourdieu, *Outline; Science of Science*.

⁶⁷ P. Bourdieu ve R. Chartier, *Le sociologue et l'historien*. [Pierre Bourdieu ve Roger Chartier, *Sosyolog ve Tarihçi*, çev. Zuhâl Karaca, Açılım Kitap, İstanbul, 2014]

⁶⁸ L. Roberts ve I. Inkster (der.) "The mindful hand", *History of Technology* 29 (2009), 103-211; L. Roberts, S. Schaffer ve P. Dear (der.) *The Mindful Hand: Inquiry and Invention from the Late Renaissance to Early Industrialization*, Amsterdam 2007; P. Smith, *The Body of the Artisan: Art and Experience in the Scientific Revolution*, Şikago IL 2004, 142. Karş. R. Sennett, *The Craftsman*, Londra 2008; D. Raven, "Artisanal knowledge", *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* 1 (2013), 5-34.

bilgisi tam anlamıyla elden ele geçer (“gelenek”^{*} teriminin asıl anlamı da budur), yani ustanın bilgisi neredeyse tek kelime etmeden örnekler üzerinden çırağa geçer. Bu sebeple zanaat-kârlığın incelenmesi alan çalışmasını, katılımlı gözlemi ve geçmişin incelenmesinde kullanılması mümkün olmayan yöntemleri kullanmayı gerektirir.

Mesela Britanya’lı antropolog Trevor Marchand Yemen’de gerçekleştirdiği alan çalışmasında bir inşaatçının çırağı olarak çalışmıştı. Bir minare inşasına katılan Marchand inşaat ustasının “bildiği şeyi, dahası *nasıl* bildiğini ‘açıklamakta’ son derece güçlük çektiğini” kaydetmişti. Zanaatı öğrenmek usta ve çırak arasında gözlemci ve icracı rollerinin düzenli olarak değiştirilmesini içeren bir süreçtir.⁶⁹ Bununla birlikte Marchand, Londra’daki doğrama ustaları üstüne yaptığı daha sonraki bir incelemede, gözlem ile icraya kısa kısa sözlü açıklamaların eşlik ettiğine dikkat çekmişti. Polanyi’nin aksine bu gözlem örtük bilgi ile açık bilgi arasında katı bir ayırım yapmak yerine örtük bilginin daha geçirgen formları üzerinden düşünmemiz gerektiğine işaret ediyor.⁷⁰

Bilgi tarihinin bu kısmının en azından bir dereceye kadar göz ardı edildiğini fark etmek şaşırtıcı olmasa gerek. Söze dökmeyen şeyler nadiren kayıt altına alınır, bu yüzden bu pratiklerdeki uzun vadeli değişimleri incelemek üzere kullanılacak kaynak sayısı oldukça sınırlıdır. Kaynak bulundu diyelim, iş bununla bitmez çünkü sırada bu kaynakların nasıl yorumlanacağı gibi zor bir iş vardır. Mesela sırf bu yüzden tarihçi Pamela Smith on altıncı yüzyılda yazılmış metal işleme zanaatı hakkındaki Fransızca bir el yazmasında tarif edilen tek-

* *Tradition*; Latince *tradere* fiili devretme, aktarma, başkasına teslim etme gibi anlamalara gelir-ç.n.

⁶⁹ T. Marchand, *Minaret Building and Apprenticeship in Yemen*, Richmond 2001.

⁷⁰ T. Marchand, “Embodied cognition and communication: Studies with British fine woodworkers”, *Journal of the Royal Anthropological Institute* (2010), 100-20.

nikleri yeniden inşa edebilmek için bir gümüş ustasıyla ortak bir çalışma yürütmüştü.⁷¹

Gelgelim kimi zaman metinselleşme sayesinde, özellikle de Gutenberg'ten sonraki kuşakta çoğalan ve bugün de yayımlanmaya devam eden, defter tutma, dans etme, çiftçilik, mektup yazma, binicilik ya da daha yakın zamanlarda çocuk yetiştirme ve işletme gibi konular hakkında yazılan rehber kitapların [*how-to-do-it books*] ortaya çıkması sonucunda örtük bilginin açık hâle geldiği bir süreci gözlemlemek mümkün olur. Doğrusu on yedinci yüzyıl “bilimsel devrim”inin bilginlerin açık bilgisi ile zanaatkârların örtük bilgisi arasındaki karşılaşmanın ürünü olduğu iddia edilmiştir. Mesela bilimsel deneyler, sözgelimi, kuyumcuların yaygın bir pratiği olan “dene-me ve yanılma” tekniğinin gelişmiş bir versiyonudur.⁷² Bu şekilde üretilen yeni bilginin “melez” ya da “tercüme edilmiş” bilgi olduğundan söz edebiliriz.

Bilgi araçları

Pratikler maddi kültür tarafından, özellikle de “bilgi araçları” tarafından desteklenir ve şekillenir. Mesela on yedinci yüzyıl “bilimsel devrimi” ile özdeşleştirilen gözlem teknikleri yeni bilimsel araçlara dayanıyordu, en başta da iki tanesine: teleskop ve mikroskop. Bugün bazı bilimsel araştırmaların gerçekleştirilmesi Herschel Uzay Teleskopu ya da parçacık fiziği araştırmalarında kullanılmak üzere inşa edilen Cenevre’deki Büyük Hadron Çarpıştırıcısı gibi devasa araçlara bağlıdır.

⁷¹ <http://news.columbia.edu/pamelasmith>.

⁷² E. Zilsel, *Social Origins of Modern Science*, der. D. Raven, W. Krohn ve R. S. Cohen, Dordrecht 2003 (ilk kez 1940’lı yılların başında yayımlanan makaleler; P. Rossi, *Philosophy, Technology and the Arts in the Early Modern Era* (1962), English trans. New York 1970; P. O. Long, *Artisan/Practitioners and the Rise of the New Sciences, 1400-1600*. Corvallis OR 2011.

Bunların yanısıra orta büyüklükte araçlar da vardır: kartahtalar, dosya dolapları, mikroskoplar, kişisel bilgisayarlar ve erken modern dönemdeki gökyüzü ve yeryüzü küreleri ile bilginlerin aynı anda iki veya daha fazla kitaba bakmalarını kolaylaştıran kitap çarkları. Kalemler, divitler, kurutma kağıtları, karbon kağıtları, kayıt kartları ve ataşlar gibi “küçük bilgi araçları”nı da unutmamak gerek.⁷³ Bunların yanısıra filozof Thomas Hobbes’un kullandığı özel bastonları da unutmayalım. Genellikle yürüyüşleri sırasında Hobbes’un aklına yeni fikirler gelir, bu yüzden de onları not etmesi gerekirdi ama masasından böylesine uzakta bunu nasıl yapabiliirdi? Arkadaşı John Aubrey’ye göre Hobbes yanında daima bir not defteri ve “bastonunun ucuna sakladığı bir hokka ile bir divit” taşırdı, böylece aklına gelen fikirlerin kaybolmasını önlemiş olurdu.

Gelenekler

Sanatta ve zanaatta ya da öteki nasıl yapıldığını bilme türlerinde olduğu gibi akademik bilgi üretiminde de genellikle gelenekler vardır; gerçi bazen onlardan ayrıldığı da olunur.⁷⁴ Tarihçiler gelenek mefhumu olmadan neredeyse hiçbir şey yapamazlar, bununla birlikte geleneğin geleneksel kavranışını, başka bir deyişle bir kuşaktan diğerine aktarılan (Latince *tradere*) düşünme biçimleri ve bir dizi pratik anlamında (ister açık isterse de örtük olsun) gelenek tanımını terk etmeleri yararlı olur.

Buradaki sorun bilginin bir yerden başka bir yere “taşınması” fikrinde olduğu gibi devralınan şeyin değişmeden kaldığının varsayılmasıdır. Bu yanlış varsayıma tepki olarak Eric Hobsbawm meşhur “geleneğin icadı” fikrini ortaya atmıştı. Aslında Hobsbawm bu düşüncesini 1870-1914 yılları arasın-

⁷³ P. Becker ve W. Clark (der.) *Little Tools of Knowledge: Historical Essays on Academic and Bureaucratic Practices*, Ann Arbor 2001.

⁷⁴ M. S. Phillips ve G. Schochet (der.) *Questions of Tradition*, Toronto 2004, paha biçilmez bir giriş.

da Avrupa'daki bazı kültürel hareketleri tanımlamak için formüle etmişti, ama sonradan ifade başka tarihçi ve akademisyenler tarafından daha geniş bir şekilde kullanıldı.⁷⁵ Ne var ki "icat"tan söz etmek de aynı şekilde sorunludur, çünkü geleneğin hiç yoktan orta çıktığı gibi yanlış bir izlenim yaratır. Oysa değişen koşullara, yeni ihtiyaçlara veya bilgi geleneklerinde olduğu gibi yeni keşiflere uygun hâle getirmek için geleneklerin yeniden canlandırıldığı, yeniden inşa edildiği veya tercüme edildiğinden söz etmek daha doğrudur. Klasik gelenek söz konusu olduğunda bağımsız bilgin Aby Warburg daha 1920'li yıllarda geleneğe bu şekilde yaklaşıyordu.⁷⁶

Geleneklere yeniliklerin önündeki engeller olarak genel olarak olumsuz bir gözle bakılır. Halbuki bir oksimoron oluşturan "yenilik gelenekleri" tabirinin uygun düşebileceği birçok ortam ve zaman vardır. Örnek olarak "*Annales Okulu*" diye anılan ve dört kuşaktır yaşamaya devam eden Fransız tarihçiler grubuna bakalım. Bu grup, kurucuları Marc Bloch ve Lucien Febvre ile başlayıp Febvre'in varisi Fernand Braudel ve onun meslektaşı iktisat tarihçisi Ernest Labrousse ile yoluna devam etmiş, onlardan da aralarında ortaçağ uzmanı Jacques Le Goff'un bulunduğu üçüncü kuşağa devredilmiştir. Şimdi ise Roger Chartier, Bernard Lepetit ve başkalarının yer aldığı dördüncü kuşak tarihçileri tarafından temsil ediliyor.⁷⁷ Her kuşak önceki kuşaktan bir şeyler öğrenir, fakat her kuşak kendini diğerlerinden ayıran bir yaklaşım geliştirir, hatta bu yaklaşımın bile bireysel varyasyonları olur.

Doğa bilimcilerin evrensel bilgi iddiasında bulunmalarına karşın belli düşünme tarzları ve araştırma pratiklerinin milli gelenekler ile disipliner geleneklerin bir parçası oldukları id-

⁷⁵ E. J. Hobsbawm ve T. Ranger (der.) *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983 [Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul Eylül 2006.]

⁷⁶ A. Warburg, *The Renewal of Pagan Antiquity* (1932) İng. çev. Los Angeles 1999.

⁷⁷ Burke, *The French Historical Revolution*.

dia edilmiştir.⁷⁸ Anglo-Amerikan ampirizmi genellikle Almanların teori ağırlıklı pratikleriyle karşılaştırılır. Beşeri bilimlerde sırasıyla “dört türlü” antropoloji pratiği incelenmiştir: İngiliz, Alman, Fransız ve Amerikan.⁷⁹ Bizzat bilgi tarihi söz konusu olduğunda özellikle üç bölgesel geleneğin (“bölge” terimini geniş anlamıyla kullanarak) etkili olduğu söylenebilir. Alman geleneği Mannheim ve başkaları tarafından uygulanan hâliyle bilgi sosyolojinden kaynaklanır ve Alman filozoflarının çalışmalarına dayanır. Fransız geleneği sosyolog Émile Durkheim ile Michel Foucault’ya dayanır. Anglo-Amerikan geleneği ise doğa bilimleri tarihinden türemiştir. Bugün bile bu üç gelenek içerisinde üretilen başlıca eserler tercüme edildiğinde bilgi toplama, geliştirme ve işleme yolları açısından (bu süreçleri sonraki bölümde ele alacağız) yaklaşım farklılıkları görünür olmaya devam eder.

Bilgileri tercüme etmek

Bilginin yayılması, taşınması ve dağıtılması şimdiye kadar sık sık tartışılmıştır. Bilginler önceleri yayılan şeyin, bir yerden başka bir yere veya bir kişiden başka bir kişiye taşındığı sırada az çok aynı kaldığını varsayıyorlardı. Oysa bugün artık tam tersi bir görüş, yani gelen bilgi ile gönderilen bilgi arasında önemli farklar olduğu fikri hâkim olmaya başlamıştır. Önermelerle ifade edilen bilginin (“olduğunun bilgisi” [*knowledge that*]) bir yerden bir yere gidebilmesi için farklı dillere tercüme edilmesi gerekir, fakat bir dilde merkezi bir yer tutan kavramlar öteki dillerde bulunmayabilir. Mesela Çin’deki misyonerler Hristiyanlığa özgü “Tanrı” fikrini tercüme etmeye kalkıştıklarında büyük bir sorunla karşılaşmışlardı. Hâl böyle olun-

⁷⁸ J. Harwood, “National styles in silence”, *Isis* 78 (1987), 390-414.

⁷⁹ F. Barth vd., *One Discipline, Four Ways: British, German, French and American Anthropology*, Şikago IL 2005; karş. S. Z. Klausner ve V. M. Lidz (der.) *The Nationalization of Social Science*, Philadelphia 1986.

ca “müzakere” gereği doğar. Aslına bakılırsa tercümenin bir çeşit müzakere olduğu söylenebilir, aynı şekilde müzakerenin de bir çeşit tercüme olduğu.⁸⁰

Diller arası tercüme, bir kültürdeki öğeleri başka bir kültürde kurmak üzere alma, ardından da uyarlama anlamında “kültürel tercüme”nin yarattığı sorunların en net örneklerini sunar. Büyük veya küçük oluşu fark etmeksizin belli bir “bilgi kültürü” bir sistem oluşturur. Sisteme yeni bir öge katılacağı zaman bu öge neredeyse kesin olarak değişikliğe uğrar; hatta uzun vadede sistemin kendisi bile değişir. Kültürel “nakil”in ardından kültürel “dönüşüm” gelir.⁸¹ Kısacası bir modeli izlemek yeniliğe belli bir düzeyde kapı aralamak demektir.

Öte yandan genellikle yenilik olarak kabul gören şeylerin çoğu zaman, yakın bir analize tabi tutulduklarında, daha önceki bir pratiğin ya da kurumun bir uyarlaması oldukları ortaya çıkar; bu serbest veya yaratıcı bir uyarlama da olsa sonuçta bir uyarlamadır. Benzer bir şekilde yeni fikirlerin eski fikirlerin genişletilmesi veya “yer değiştirilmesi”yle oluştuğu öne sürülmüştür.⁸² Yeniliği yer değiştirme olarak düşünmek dikkati “yer değiştirmiş insanlar”ın rolüne yöneltir.

Yer değiştirmiş insanların bir çeşidi sürgünler veya mültecilerdir, tıpkı on beşinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun genişlemesi sürecinde Batı’ya kaçan Rumlar ile on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Katolik ülkelerden kaçan Protestanlar ya da 1930’larda Almanya ve Avusturya’dan, o zamanki tabirle, “Büyük Göç”e [*Great Exodus*] katılan Yahudi entelektüeller gibi. Fransa’dan Londra, Amsterdam ve Berlin gibi kentlere iltica eden Protestan ipek dokumacılarının yarattığı “ipek göçü”nde olduğu gibi mülteciler entelektüel sermayelerini beraberinde getirirler.

⁸⁰ Umberto Eco, *Mouse or Rat? Translation as Negotiation*, Londra 2003.

⁸¹ Cohen, *How Modern Science Came into the World*.

⁸² D. Schön, *Displacement of Concepts*, Londra 1963

Yeni yuvalarında iş arayan öteki sürgünler ise tercümeyle yönelerek önceki kültürleri ile yenisi arasında aracı bir rol üstlendiler. Mesela yirminci yüzyılın ortalarında Birleşik Devletlerde Almanca konuşan mülteciler Nietzsche gibi filozofların, Freud gibi psikologların veya Max Weber gibi sosyologların fikirlerinin ülkeye sokulmasına öncülük etmişlerdi. Metinleri İngilizce çevirmiş ve aynı zamanda yabancı fikirleri hedef kültürün üyelerinin anlayabileceği terimlerle açıklayarak “kültürel çeviri” yapmışlardı. Bunun sonunda ortaya bir melzeleşme çıktı. Bunun en iyi bilinen örneği Amerikan ampirizm ve pragmatizm geleneği ile Alman teori geleneği arasında yaşandı. Bu iki gelenek Frankfurt’taki Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü’nde birleşti. Enstitü Hitler’in iktidara gelmesinin ardından önce New York’a, sonra da Kaliforniya’ya taşındı.⁸³

Başka bir göçmen entelektüel tipi de “göçebe” ya da “kaçak” olarak tanımlanabilir. Akademik göçebeler ya da kaçaklar bir disiplinde yetişen fakat orada kalmayıp başka bir disipline göçen kişilerdir. Onlar eski disiplinlerinin habitusunu beraberlerinde getirirler ve bunu yeni disiplinlerine uyarlar ya da uyarlarlar. Mesela Vilfredo Pareto bir mühendis olarak yetişmiş bu sebeple mühendislikten aldığı fikirleri, özellikle de denge kavramını, iktisat ve sosyoloji incelemelerine taşımıştı. Benzer bir şekilde Chicago sosyoloji okulunun önde gelen üyelerinden biri olan Robert Park akademik yaşama atılmadan önce bir gazetede muhabir olarak çalışmıştı. Beraberinde araştırmacı gazetecilik alışkanlığını getirerek onu kentteki sosyolojik “alan çalışması”na dönüştürmüştü. Bu yüzden hem Pareto’nun hem de Park’ın birer disiplinlerarası çevirmen oldukları söylenebilir.⁸⁴

⁸³ D. Fleming ve B. Bailyn (der.) *The Intellectual Migration: Europe and America, 1930-1960*, Cambridge MA 1969; L. A. Coser, *Refugee Scholars in America: Their Impact and their Experiences*, New Haven CN 1984.

⁸⁴ R. Lindner, *The Reportage of Urban Culture: Robert Park and the Chicago School* (1990), İng. çev. Cambridge 1996.

Bu kavramsal alet kutusuyla donandıktan sonra şimdi sonraki bölüme, enformasyonun bilgiye dönüşürken geçirdiği süreçlere, farklı toplumsal gruplar içerisinde ve farklı yerlerdeki yayılışına ve çeşitli amaçlarla kullanımına geçebiliriz.

III

•

SÜREÇLER

Önceki bölümde bazı kavramları sunduk, şimdi sıra onları kullanarak enformasyon öğelerinin keşfedildikleri, analiz edildikleri, “pişirildikleri” ya da “işlendikleri”, böylelikle de bilgiye dönüştükleri süreci incelemeye geldi. Disiplinlerin çeşitliliği pratiklerin çeşitliliğine bağlıdır, ne var ki belli bir disiplinin belli bir pratiği tekeline aldığı nadir görülen bir şeydir. Bir disiplindeki sorunları çözmek üzere başka bir disip- linden yararlanmak genel olarak düşünce tarihinde olduğu gibi ilerideki sayfalarda da tekrar tekrar ortaya çıkan bir tema olacaktır. Bu bölüm bilginin oluşum ve kullanım sürecindeki aşamalarla bu sürece dahil olan bir dizi pratik çerçevesinde kuruldu. Daha önce gördüğümüz gibi bilginin oluşum süreci Almancada tek bir sözcükle ifade edilebiliyordu: *Verwissenschaftlichung*. Bu terim zaman zaman “bilimselleştirme” diye çevrilse de anlamı doğa bilimleriyle sınırlı değildir, bu yüzden “sistemleştirme” daha yerinde bir karşılık olur. Genelde sis- temleştirme pratiklerinin değişmediği varsayılır, halbuki araştırmacıların günden güne artan bir şekilde vurguladığı gibi as- lında zamana bağımlıdırlar; farklı dönemlerde ve farklı or- tamlarda farklı kurallara göre ve farklı türden gerekçelerle uy- gulanırlar.¹ İlerideki sayfalar bu prosedürlerin tarihselliğini göz önüne seren örneklerle doludur.

¹ L. Daston, “Historical epistemology”, J. Chandler, A. I. Davidson ve H. Harootunian (der.) *Questions of Evidence*, Şikago IL 1994, 282-7.

İnsanların bakış açılarındaki çeşitlilik ve bunların birbirleriyle bağdaşmazlığı sorunu eski bir sorundur. Bu sorunun çözümüne yönelik çabalardan bir tanesi de “nesnellik”tir. Nesnelliği bilgiyi bilenden ayırma, böylelikle de “hiçbir yerin bakışını” sunma girişimi olarak tanımlamak mümkündür. Bu ortak çaba yüzyıl kadar önce Mannheim ile ardından gelen bilgi sosyologlarının onun altını oymaya başlamalarından önce doruk noktasına ulaşmıştı. Lorraine Daston ve Peter Galison’ın yakın zamanlarda gösterdiği gibi, “bilimsel nesnelliğin bir tarihi vardır”.² Aslında nesnelliğin birden çok tarihi var, çünkü hikâye doğa bilimlerine nazaran sosyal bilimlerde başka bir hâl alır – tarihin tarihi söz konusu olduğunda aynı durumun geçerli olduğundan söz etmeye bile gerek yok.

Doğa bilimlerinin nesnellik vurgusu 1860’lar ve 1870’lerdeki altın çağında “çıkarım, yorum veya muhakeme olmadan görme, kör görüşü” olarak tanımlanıyordu. Fotoğrafçılık hem bilimsel alanda kullanılarak bilim insanlarının bu şekilde geriplana çekilmesinin aracı hem de bu duruma esin kaynağı olmuştu. Fotoğrafçılığın öncülerinden William Fox-Talbot *Pencil of Nature*’da (1844) [Doğanın Kalem] yeni teknolojiyi imgelerin “çizim bilen herhangi birinin yardımına gerek duyulmaksızın yalnızca optik ve kimyasal araçlarla oluşturulabiliyor ya da tasvir edilebiliyor” olması sebebiyle övmüştü. Kısacası bu imgeler “Doğa’nın elinden çıkıyorlardı”. Buna karşın yirminci yüzyılın önde gelen bilim insanları keşiflerde sezginin ne kadar önemli bir yer tuttuğunu ve eğitilmiş muhakeme gücünün ne kadar değerli olduğunu vurgulamaya başladılar.

Tarih söz konusu olduğunda on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ideal olan “tarafsızlık”, başka bir deyişle “önyargılardan” uzaklaşmaktı. Tarihçilerin bilimsel nesnelliğin dilini kendi alanlarına aktararak onu ihtiyaçları doğrultusunda kul-

² L. Daston ve P. Galison, *Objectivity*, New York 2007, 17, 51.

lanmaları, özellikle de ulusal önyargıların ifade edilmesinden kaçınmak amacıyla, ancak on dokuzuncu yüzyıla rastlar. *Cambridge Modern History*'nin (1902) editörü, kozmopolit Lord Acton, Cambridge Üniversitesi Yayınevi'ne ve diziye katkıda bulunanlara gönderdiği mektuplarda idealin ne olması gerektiğine dair meşhur formülünü şu sözlerle dile getirir (tabii bunu yaparken bir yandan da geleneksel “tarafsızlık” dilini benimsemeyi ihmal etmez): “Projemiz yazarın hangi gruba, dine ya da millete mensup olduğunu ele verecek her şeyin dışlanması gerektiriyor” böylece “Waterloo’muz Fransız ve İngilizleri tatmin ettiği kadar Alman ve Hollandalıları da tatmin edecektir”. Bununla birlikte 1930’larda ABD’nin önde gelen iki tarihçisi, Carl Becker ile Charles Beard, tarih yazıcılığında nesnelliğin imkânsız olduğunu, “asil bir düştür” başka bir şey olmadığını iddia etmişlerdi.³

Gazeteler de tarafsızlık iddiasında bulunuyorlardı. Mesela 1688 yılının Londra Postası haberleri “tarafsız bir tarihçinin dürüstlüğüyle” sunacakları ve “şeyleri gerçekten olmuş oldukları gibi” yansıtacakları konusunda okuru temin ediyordu.⁴ Bu ideal, 1825’te İrlanda’da kurulan *Tarafsız Haberci*’de olduğu gibi kimi zaman gazetelerin başlıklarına da yansıyor. Yirminci yüzyıla gelindiğinde tarafsızlık iddiasının yerini nesnellik iddiası aldı. Mesela 1920’lerde Birleşik Devletler’de “nesnellik bütünüyle formüle edilmiş mesleki bir ideal, mesleki bir projenin veya görevin bir parçası hâline gelmişti”.⁵

Araştırmacılarla inceledikleri kültürler arasındaki ilişki hakkında düşünmenin başka bir yolu da sosyolog Norbert Elias’ın izinden gitmek ve Karl Mannheim’ın (Elias kendisiyle Frankfurt’ta çalışmıştır) “boşlukta yüzden entelektüeller”in (*freischwebende Intelligenz*) karakteristik özelliği olduğunu dü-

³ P. Novick, *That Noble Dream: The “Objectivity Question” and the American Historical Profession*, Cambridge 1988, 252-64.

⁴ A. Pettegree, *The Invention of News* içinde, New Haven CN 2014, 267.

⁵ M. Schudson, *Sociology of News*, New York 2003, 83.

şündüğü “dahil olma/karışma” veya “mesafe koyma” gibi özelliklere karşı çıkmaktır. Tarihçilere gelince onların geçmişe belli bir “mesafe” ile yaklaşma çabaları geçmişi daha yakından inceleme çabalarıyla tam bir zıtlık oluşturur. Bu girişim ve çabaların da kendilerine ait bir tarihi vardır.⁶ On dokuzuncu yüzyılda Leopold von Ranke ve takipçileri (onlar arasında Lord Acton da vardı) geçmişe belli bir mesafe ile yaklaşma eğilimindeydiler; öte yandan Jules Michelet ve Thomas Carlyle gibileri ise kendilerini bazı tarihsel olaylarla ya da bazı tarihsel şahsiyetlerle özdeşleştiriyorlardı.

Dört aşama

Enformasyonu edinmekten onu kullanmaya kadar geçen sürecin dört aşaması olduğundan söz edebiliriz: toplama, analiz, yayma ve kullanma. Gerçi bunlara sonradan başka aşamaların eklenmesinin de yararı olabilir. Söylemeye gerek yok ama bu dört kategorinin sabit olmaktan çok değişken olduklarını belirtelim. Mesela gözlem yalnızca bir anlama aracı değildir, etkili olabilmek için daha önceki bir anlama sürecine ihtiyaç duyar. Eğer, sözgelimi, Anglo-Sakson İngiltere’de yaşayan birisi bugün Londra’yı ziyaret edecek olsa, gördükleri şeylerin çoğunu anlaması oldukça zor olurdu.

Her ne kadar hem analiz hem de toplama bu sürecin onusuz olunamaz aşamalarından olsa da analiz onlara nazaran daha prestijlidir. On dokuzuncu yüzyılda matematik ve felsefe çoğu zaman doğa tarihinden daha “yüksek” uğraşlar olarak görülüyordu, çünkü analize dayanıyorlardı, doğa tarihi ise sadece betimlemeye. Analiz ile “yalnızca ham olguların toplanması” arasında da karşıtlık kurulmuştur. Aslına bakılırsa bazı bilim insanları “tüm fizik bilimlerinin zamanla matematiksel olmayı amaçladığını” düşünüyordu. Benzer bir biçimde Viktorya dönemi polimatı Herbert Spencer’a göre, “büyük

⁶ N. Elias, *Involvement and Detachment*, Oxford 1987; M. S. Phillips, *On Historical Distance*, New Haven CN 2013.

bir binanın taş yığınlarına ve etrafındaki tuğla örgüsüne dayanması gibi” sosyoloji de tarihe dayanıyordu ve yine ona göre, “Tarihçinin üstünden Karşılaştırmalı Sosyoloji için ancak bir bezeme malzemesi olabilecek milletlerin yaşamlarının anlatılması işinin alınması gerekir.”

Bilgileri Toplamak

Enformasyonu edinmeye “toplama” da dahildir. Toplama tıpkı tıbbi veya botanik amaçlar doğrultusunda bitki toplamak ya da jeolojik “numune” olarak kayaları toplamak gibi sözcüğün düz anlamıyla bir toplama işidir. Maddi nesneler elde edilebilecek ham “veri”ye epey yakındır fakat toplayıcılar kültürlerinin şekillendirdiği seçme ilkelerine göre hareket ederler, başka bir deyişle “çiğ”den [raw] “pişmiş”e [cooked] dönüşüm süreci zaten başlamıştır. Seçmeye has bu durum başka enformasyon toplama biçimlerinde de geçerlidir, hem de daha katı bir şekilde. Mesela belgeleri/vesikayı inceleyen tarihçiler veya siyasetçilerle görüşme yapan gazeteciler söz konusu olduğunda. Bu tür durumlarda ortada çifte filtre vardır, zira siyasetçi veya tarihsel belgenin üreticisi hâlihazırda belli bir enformasyon seçimi yapmıştır. Bunun ardından gazeteci veya tarihçi, her biri kendi amaçları doğrultusunda, ikinci bir seçim yapar.

Yüzlerce yıl boyunca insanlar bilginin peşinde oradan oraya seyahat etti. Arapça’da böyle bir yolculuğu ifade eden bir tabir, *talab al-’ilm*, [İlim/Bilgi Yolculuğu] ve Muhammed’e atfedilen bir deyiş, “İlim/Bilgi Çin’de bile olsa onu arayın”, bulunmaktadır. On dördüncü yüzyıl tarihçisi İbni Haldun’a göre Mağrip diyarında ilim, Bağdat ve Şam gibi ilim merkezlerine seyahat edip öğrendiklerini aktarmak üzere geri dönen kişiler sayesinde canlanmıştı. Bu seyyahların en azımlilerinden biri peygamberin sözüne harfi harfine uyarak Çin’e kadar giden, on dördüncü yüzyıl seyyahı Faslı İbni Battûta’dır.⁷

⁷ R. L. Euben, *Journeys to the Other Shore: Muslim and Western Travelers in Search of Knowledge*. Princeton NJ 2006.

Avrupa'da ortaçağda öğrencilerle gezgin hocalar bir üniversiteden diğerine sürekli hareket hâlindeydiler. *Peregrinatio academica* [akademik yolculuk] diye bilinen gelenek erken modern döneme kadar devam etmiş ve günümüzde tekrardan canlandırılmıştır. Yirminci yüzyılda bilginler “alan çalışması” yürütmek için, botanik ya da jeolojik numuneler toplamak veya antropolojideki gibi başka kültürleri yakından incelemek için seyahat ediyorlardı. Tarihçiler de bilgi toplamak için seyahat ederler; kimi zaman arşivlere ulaşmak kimi zaman da sözlü tarih alanında yapıldığı gibi görüşmecilerle mülakat yapmak ve geçmiş olaylara ya da süreçlere ilişkin anıları kayıt altına almak için.

Bu son örneklerden de anlaşılabileceği gibi bilgi toplama çiçek ya da kabuk toplama ile sınırlı değildir, aksine gözlem yapmayı, soru sormayı veya genel olarak insanların söylediklerini dinlemeyi içerir.

Gözlem yapmak

Gözlem sadece bakmak ve izlemek değildir. Yakından bakma ya da fikirlerin, hatta teorilerin işin içine karıştığı bir pratik olarak tanımlanabilir. Gözlem bir çeşitlilik arz eder ve yıldızları gözlemleyen astronomlardan semptomlara dayanarak teşhis koyan hekimlere kadar farklı mesleklerden bireylerin farklı amaçlar doğrultusunda birbirinden farklı birçok durumda öğrendiği bir dizi tekniği içerir.

Bu pratiğin yüzyıllar boyunca değişmiş ve gelişmiş olması da bir o kadar önemlidir. “Gözlem hem sözcük hem de pratik olarak kır ve manastır ortamlarından” on beşinci yüzyılın astronomi yayınlarına ya da on altıncı yüzyılın tıbbi yayınlarına kadar birçok “bilimsel yayında gezinip durmuştur”. “Metodolojik ve ampirik bir yaklaşım” veya “ayrıntılara sadık” olma anlamında gözlem “bilimsel ispat ve ikna”nın bir parçası hâline gelmiştir.⁸ On yedinci yüzyıl, en başta da Hol-

⁸ L. Daston ve E. Lunbeck, *Histories of Scientific Observation*, Şikago IL

landa açısından, bir “gözlem çağı” idi. Kesin konuşmak gerekirse tam olarak bu dönemde teleskop ile mikroskopun icat edilmesi sayesinde bazı gözlem biçimleri dönüşüme uğramıştı. Aşağı yukarı aynı tarihlerde hekimlerin de aralarında olduğu bir dizi yazar yüzdeki ifade değişikliklerini gözlemleyerek insanların akıllarından ve gönüllerden ne geçtiğini okuyabildiklerini iddia ediyorlardı. On sekizinci yüzyılda tıp alanında klinik gözleme daha bir ağırlık verilir oldu. Nitekim Haarlem’deki bir bilim derneği 1770’te gözlem sanatı hakkında yazılacak bir deneme için ödül koymuş ve 1799’da Fransa’da bir “Société des Observateurs de l’Homme” [İnsan Gözlemcileri Derneği] kurulmuştu.

On dokuzuncu yüzyılda, “nasıl gözlem yapılır” veya “neyi gözlemlemeli” gibi başlıklar taşıyan kitapların yayımlanmaya başladığı bir zamanda, Karl von Clausewitz’in meşhur savaş incelemesi askeri gözlemin ne kadar önemli olduğunu vurgulamış, tarihçi August von Schlözer kendi tabiriyle “istatiksel/devletsel bakış”ı [*statistical gaze*]* tartışmıştı. Von Schlözer’in bu ifade ile kastettiği şey aslında sayılara bakılması değil devletlerin daha yakından gözlemlenmesi gerektiğidir. Devletler tarafından toplumsal koşulların sistematik olarak incelenmesi, terimin modern anlamıyla istatistiklerin toplanması dahil, “devlet yönetimindeki on dokuzuncu yüzyıl devrimi”nin bir parçasını oluşturur. Bu devrimin temelinde müfettişler, sağlık memurları, imparatorluk görevlileri, istatistikçiler ve öteki “bilgi aktörleri”nden oluşan bir “uzmanlar” çokluğu ile yoksulluk, okur yazarlık, hastalık vb. hakkında enformasyon sağlayan toplumsal taramalar yatar.⁹ Nüfus sayımı

2011, i; R. Hoozee (der.) *British Vision: Observation and Imagination in British Art, 1750-1950*, Ghent 2007, 12.

* statistics/istatistik terimi devlet sözcüğünden türemiştir. *Statistik* Almanca ilk defa kullanıldığında devlet bilimi anlamına geliyor ve devlete dair verilerin toplanmasını ifade ediyordu. Buradaki sözcük de yine *statē*’ten tüüyor fakat istatistik yerine devleti imliyor. -ç.n.

⁹ O. MacDonagh, “The nineteenth-century revolution in Government:

eski Çin ve İsrail gibi yerlerde uygulanan eski bir pratikti fakat devletler düzenli nüfus sayımına ancak on dokuzuncu yüzyılda başlamıştı.

Gözlemin özel bir biçimi bir suçla mücadele aracı olarak on dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başında gelişmiştir. Bununla birlikte gözlem tekniklerinin bazılarının daha geniş bir uygulama alanı vardır. Carlo Ginzburg'un 1970'lerde işaret ettiği gibi "küçük ve önemsiz görünen şeyler kadar önemli olan hiçbir şey yoktur" diyen müfettiş Sherlock Holmes, küçük dil sürçmelerinin ne kadar önemli olduğunu açığa çıkaran Sigmund Freud'un ve kumaş yüzeylerindeki ya da kulak şekillerindeki –ister bilerek isterse de bilmeden yapılmış olsun– her ressamın kendine has üslubunu yansıtan ayrıntıları dikkatli bir şekilde inceleyerek resimlerin hangi ressamın elinden çıktığını ortaya koyan bir yöntem geliştiren bilgin-hekim Giovanni Morelli'nin çağdaşıydı.¹⁰

Kimi zaman "Fransa'nın Sherlock Holmes'ü" diye anılan Edmond Locard 1910 yılında ilk adli tıp laboratuvarını açtı. Locard insani faaliyetlerin maddi kültürde bıraktığı izlerin sessiz tanıklığı hakkındaki tartışmasıyla ünlenmişti. Locard'ın "değiş tokuş ilkesi"ne göre suçlu suç mahaline bir şey getirir (bu halının üstünde bırakılan bir iki saç teli bile olabilir) ve yanında götürdüğü bir şeyle oradan ayrılır. Bu sayede detektifler bir kişiyi bir yer ve olayla ilişkilendiren delilleri elde etmiş olurlar. Bugünün olay yeri inceleme ekipleri Locard'ın zamanında mevcut olmayan sofistike bir teknoloji kullansalar da onun izinden gitmeye devam ederler.

Nispeten daha yeni bir gözlem biçimi ise ilk olarak antropologlarla sosyologlar tarafından uygulanan "katılımlı gözlem"dir. Bu ifade 1920'li yıllara tarihlenir ve asıl olarak göz-

A reappraisal", *Historical Journal* 1 (1958), 52-67; karşı. R. M. MacLeod, *Government and Expertise: Specialists, Administrators and Professionals, 1860-1919*, Cambridge 1988.

¹⁰ C. Ginzburg, *Clues, Myths, and the Historical Method* (1978), İng. çev. Baltimore 1989.

lemcinin gözlem yaptığı grubun üyesi olduğu bir gözlem biçimine işaret eder. İlk başlarda gözlemci dışarıdaki başka bir araştırmacı tarafından tutulurdu. Bugün ise bu ifade incelemek istediği gruba katılan bir yabancıyı ifade eder. Bu kişi gruba katılmakla beraber elinden geldiğince fark edilmemeye çalışır.¹¹ Gözlemin daha yakın tarihli bir başka biçimi daha vardır: 1980’li yıllarda Birleşik Krallık ve ABD’de yaygınlaşan ve “gözetim toplumu”nun bariz bir göstergesi olan kapalı-devre kamera sistemlerini kullanmak.

Keşif seferi düzenlemek

Genelde devletler tarafından finanse edilen keşif seferlerinin ortaya çıkışı on beşinci yüzyıla kadar uzanır. Bu dönemde İspanyol hükümdarları Ferdinand ve Isabella, Kolomb’un Hint adalarına giden yeni bir yol bulma teşebbüsünü desteklemişler, böylelikle, kazara da olsa Amerika keşfedilmişti. 1570’te II. Felipe yönetimi tıp alanında kullanılacak yeni bitkileri keşfetmek üzere hekim Francisco Hernández’i Meksika ve Orta Amerika’ya göndermişti. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde yerkürenin çeşitli yerlerine düzenlenen bilimsel keşif seferleri sıklaştı; bunların çoğu Britanya, Fransa, İspanya, Portekiz ve Rusya gibi emperyal güçler tarafından düzenleniyordu.¹² Bu seferlerde astronomlar, botanikçiler, doğa bilimcileri, mineraloglar ve ressamalar yer alıyordu. Bilginler için bu seferlerin başlıca amacı bilginin kendisine ulaşmaktı, gezileri düzenleyenler içinse (genelde devletler olurdu) seferler imparatorluk girişiminin bir parçasını oluşturuyordu. Pek çok numune toplandı; Malaspina’nın idaresinde Pasifik seferinin ar-

¹¹ J. Platt, *A History of Sociological Research Methods in America, 1920-1960*, Cambridge 1996.

¹² J. Delbourgo ve N. Dew, *Science and Empire in the Atlantic World*, Londra 2008; D. Bleichmar, *Visible Empire: Botanical Expeditions and Visual Culture in the Hispanic Enlightenment*, Şikago IL 2012.

dından İspanya'daki Kraliyet Botanik Bahçeleri'ne 16,000 bitki ve tohum getirilmişti (1790), Birleşik Devletler Keşif Seferi (1838) tarafından da Rio'dan geriye 50,000 numune yollanmıştı. Bu seferin resmi olarak "bilimin sınırlarını genişletmek ve bilgi birikimini artırmak için" yapıldığı belirtiliyordu.

Bu ortaklaşa bilgi toplama hareketine örnek bir vaka oluşturması bakımından Kaptan Cook'un Brezilya, Tahiti, Yeni Zelanda ve Avustralya'yı ziyaret ettiği ilk Pasifik yolculuğuna (1768-71) bakabiliriz. Cook'un seferi aslında *Royal Society*'nin isteği üzerine Venüs'ün güneş önünden geçişini gözlemlemek için, bu hareketin gözlenmesi dünyanın güneşten uzaklığının ölçülmesini mümkün kılacaktı, gerçekleştirilmişti. Bu sebeple Cook'a Kraliyet Astronomu'nun asistanlarından biri eşlik ediyordu. Yine *Royal Society*'nin isteği üzerine, amatör düzeyde botanik eğitimi almış genç asilzade Joseph Banks –bir önceki bölümde karşılaştığımız orta yaşlı bilgi yönetimi uzmanına dönüşmeden önce– asistanlarıyla birlikte sefere katılmıştı. Asistanları arasında görevleri hayvan ve bitki numuneleri toplamak olan iki doğa bilimci (onlardan biri meşhur Linnaeus tarafından eğitilen İsveçli Daniel Solander'di) ve yolculuk boyunca karşılaştıkları insanlarla çevreyi kayda geçirecek iki ressam vardı.

Sefer *Royal Society*'nin yanı sıra saf bilimden çok imparatorluk projelerinde kullanılabilecek bilgilerle ilgilenen Donanma tarafından da destekleniyordu. Cook Donanma tarafından Britanya'nın hak iddia edebileceği yeni toprakları aramakla görevlendirilmişti. Bu yüzden Yeni Zelanda kıyılarının ve Avustralya'nın bir bölümünün haritasını çıkardı. Ayrıntılı bir şekilde formüle edilen talimatları arasında şunlar vardı: "Toprağın Doğasını ve orada yetişen ürünleri; oraya özgü ya da orada sık rastlanan Hayvanları ve kuşları dikkatli bir şekilde gözlemlemek; Irmaklarda ve Sahilde bulunan balıkların kaydı ve oranı; Maden, Mineral veya değerli taş bulmanız halinde bunların her birinden birer numune toplayacaksınız,

aynı şekilde Ağaçların, Meyvelerin ve Tahılların, toplama imkânı bulabildiğiniz takdirde, tohumlarını eve getireceksiniz.”¹³

Venüs’ün geçişine dair yapılan gözlemlerin sonuçlarının ne olduğu açık değil. Yine de keşif seferi Cook’a verilen talimatlardaki soruların bazılarına cevap bulmuştur. Gözlemledikleri “hayvan”lar [*beast*] arasında kanguru vardı. Avustralya’nın kıyı şeridi boyunca (Botany Körfezi ismini haklı çıkarıncasına) birçok yeni tür keşfetmişlerdi. Bu bitkilerin içinde şimdi Banksia olarak bilinen dikenli bir çiçek de vardı. Yolculuk boyunca ilgi alanı genişleyen Banks karşılaştığı farklı halkların “gelenek ve görenekleri”ne ilgi göstermeye başlamıştı. Pasifiğe dair imgesi önyargısız değildi, aldığı klasik eğitim tarafından “renklendirilmişti”. Mesela Tahiti’den “Arkadya’nın en gerçekçi biçimde resmedilmiş hâli” diye söz ediyordu.¹⁴ Yine de Banks’in başta Tahiti dili olmak üzere yerel dillerden bir şeyler öğrenmesi, kostümleri seremonileri veya yamyamlık ile dövme yapma gibi âdetleleri dikkatli bir şekilde gözlemlemesi dikkate değer bir şeydi.¹⁵ İlgisi öyle bir düzeye varmıştı ki, Yeni Zelanda’da, sefer sırasında karşılaştıkları Maorilerden biri tarafından öldürülen bir düşmanın kafasını satın alıp eve götürmeyi bile istemişti.¹⁶

Depolama ve Koruma

Sonradan bir şekilde kullanılmak üzere toplanan enformasyonun depolanması ve korunması gerekir. Bu iş çoğu zaman yazıya geçirmek suretiyle yapılır. Bilimsel keşif seferleri söz konusu olduğunda tek tek antropologların veya etologların durumunda olduğu gibi “saha notları” tutmak görevin

¹³ B. Smith, *European Vision and the South Pacific*, Oxford 1960, 16.

¹⁴ Smith, *European Vision*, 48; N. Thomas, *Discoveries: The Voyages of Captain Cook*, Londra 2003, 63.

¹⁵ a.g.e., 53; 71, 79, 82, 105, 125, 129, 149.

¹⁶ a.g.e., 108.

önemli bir parçasıdır. Nüfus sayımları ve öteki toplumsal ölçümlemlerle elde edilen enformasyon kayıtlarda, dosyalarda ya da yakın zamanlarda olduğu gibi veri tabanlarında birikir.

Bu bilgi depoları çoğaldıkça onları korumak bir sorun hâline gelmiş ve çözüm arşiv kurmakta bulunmuştu. Erken modern dönemde Avrupa’da memurlar genelde evlerinde çalışırlar, bu yüzden resmi belgelere şahsi mallarıymış gibi davranırlardı. Dolayısıyla onların yerine gelen memurların bu belgelere ulaşması mümkün olmazdı. Etkili bir idare kurulabilmesi bakımından bu durum büyük bir talihsizlikti. Kraliçe Elizabeth’in 1567’de Master of Rolls’a [İstinaf Dairesi Hâkimi] yazdığı gibi artık “Yüksek mahkeme [*chancery*] kayıtlarının (...) özel mekânlarda veya evlerde bulunması uygun değil”di. Böylece Papalığın ve Venedik Cumhuriyeti’nin öncülüğünde devletler arşiv kurmaya başladılar. Sonra da bu arşivleri düzenleyip koruyacak görevlileri tayin ederek erişimi düzenleyen kuralları koydular. Arşivler on dokuzuncu yüzyılda yavaş yavaş halka açılmaya başladı ve “arşivcilik” bir meslek hâline geldi. Bazı arşivciler hükümetlerin yok etmek istediği belgeleri saklamakta dahi bir sakınca görmediler; tıpkı 1851 nüfus sayımına ait kağıtları attırmayan *English Public Record Office*’in [İngiliz Devlet Arşivleri Dairesi] ilk yöneticisi Francis Palgrave’in yaptığı gibi. Gelgelelim tarihçiler, özellikle de bilgi tarihçileri, ancak yakın zamanlarda arşivleri önemli bir araştırma nesnesi ve geçmişin başka yönlerden incelenmesinde kullanılabilecek bir kaynaklar bütünü olarak görmeye başladı. Böylece bu konularda yazılan kitap ve makalelerin sayısı hızla çoğaldı.¹⁷

¹⁷ R. Head; “Knowing like a state: The transformation of political knowledge in Swiss archives 1450-1770”, *Journal of Modern History* 75 (2003), 745-82; F. De Vivo, “Ordering the archive in early modern Venice”, *Archival Science* 10 (2010), 231-48; A. Blair ve J. Milligan, (der.) “Toward a cultural history of archives”, *Archival Science* 7 özel sayısı (2007).

Ortaçağ başlarında Avrupa’da olduğu gibi kitabın nispeten az olduğu yerlerde elyazmalarını kopyalayarak çoğaltmak önemli bir faaliyetti. Önde gelen manastırların kütüphaneleri de başlıca bilgi mekânlarıydı. Ortaçağın sonlarındaki kitap artışına matbaanın icadının yarattığı yeni dalga da eklenince hızla çoğalan kitapları depolamak günden güne daha ciddi bir sorun olmaya başlamıştı. O dönemde Avrupa’nın en önemli kütüphanelerinden biri olan Vatikan kütüphanesinin 1475’te yalnızca 2,500 ciltlik bir koleksiyonu vardı. 1600’de Viyana’daki imparatorluk kütüphanesi 10 bin cilt içeriyordu, 1738’e gelindiğindeyse bu sayı 200 bine çıkmıştı. British Museum kütüphanesinin koleksiyonunda 1856 yılında 540 bin cilt kitap vardı. Bugün Kongre Kütüphanesi 100 milyon gibi akıllara durgunluk veren bir materyal sayısına ulaşmış durumda.¹⁸ Artık kitap yerine “materyal” demek gerekiyor, zira günümüzün kütüphaneleri kaset, CD, video gibi türlerde de enformasyon depoluyor. Aynı şekilde devletler de materyal biriktiriyor. 1872 yılından beri Paris polisi tarafından suçluların tespitinde fotoğraf kullanılıyor. Öte yandan 1970’lerin Watergate skandalı hem devletler hem de araştırmacı gazeteciler için kayıt altına alınmış konuşmaların ne kadar önemli olduğu konusunda bizi uyarıyor.

Tüm bu materyaller yer kaplar. Hâliyle modern arşivci ve kütüphanecilerin karşılaştığı sorunların başında bu bitmek tükenmek bilmeyen yeni “kazanımlar” a yer bulmak gelir. İtalyan devlet arşivlerinin, 1906’da 163.932,57 metrekare raf alanı vardı. FBI’ın 1981’e gelinceye kadar dosyalarında 65 milyon kart birikmişti. Dijital devrimin tam zamanında geldiği ve enformasyonu yerden bulutlara taşıdığı söylenebilir. Nitekim daha 2003 yılına vardığımızda FBI’ın çevrimiçi dosya sayısı bir milyara ulaşmıştı.

¹⁸ Kütüphanelerin tarihi hakkında iyi bir giriş için bkz. M. Battles, *Library: An Unquiet History*, Cambridge MA 2003.

Bilgiyi muhafaza etmenin tamamlayıcı karşıtı elbette onu kaybetmektir. Bu kayıpların da kendine has bir tarihi vardır. Bu tarihte İskenderiye kütüphanesinin yakılması gibi gayet bilinen olaylar gerçekleşmiştir. Bilginin kazara kaybedilmesi artık yararlı görülmeyen bilgi de, yani kütüphanecilerle arşivcilerin “erişime kapattıkları”, başka bir deyişle çöpe atıldıkları kitaplar ve elyazmaları da eklenmelidir. İtalyan hükümetinin 1928 nüfus sayımına ilişkin dosyaları yok etme planı karşısında meşhur istatistikçi Corrado Gini bir örneklem toplama metodu geliştirmişti. Daha büyük bir ölçekte simyadan frenolojiye ya da öjenizme kadar bu türden tüm bilgi alanları saygınlıklarını yitirmiş ve zaman zaman çeperlerde yaşamını sürdürmekle birlikte akademik dünyada bütünüyle terk edilmiştir.¹⁹

Erişim

Günümüzde veri tabanları hızlı bir şekilde erişilmek üzere düzenlenerek ya önceki sistemleri iyileştirmek üzere kullanıyorlar ya da onların yerini alıyorlar. İnsanın belleğini kullanması erişimin bilinen en eski yoludur. Buna bazen antik dünyada ve daha sonra Rönesans döneminde olduğu gibi “bellek sanatı”nı öğrenmek de eşlik eder. Bu sanat hatırlanması gereken şeyleri bellek sarayı ya da tiyatrosu gibi hayali yapılara yerleştirilmiş canlı imgelerle ilişkilendirerek hatırlamanın kolaylaştırılması anlamına geliyordu.²⁰ Bellek ayrıca İnkaların egemenliği altındaki Peru’da kullanılan ve *qipus* diye bilinen düğümlü ve renkli sicimlerde olduğu gibi nesnelerle de desteklenebiliyordu.

Sonradan kullanımı kolaylaştırmak üzere materyalin nasıl düzenlenmesi gerektiği arşivciler ve kütüphaneciler açısından

¹⁹ J. Raven (der.) *Lost Libraries*, Londra 2004; Burke, *A Social History of Knowledge* vol. 2, 139-59

²⁰ F. Yates, *The Art of Memory*, Londra 1966.

eski bir sorundur. Venedik devlet arşivleri gibi erken modern dönem arşivlerinde yalnızca kataloglar yoktu, kataloğa ek olarak isim ve konu indeksleri de yer alıyordu. Başka arşivcilerse materyali kronolojik sıraya göre düzenlemeyi yeğliyordu. On dokuzuncu yüzyılda yeni bir arşiv düzenleme ilkesi formüle edildi, materyali menşesine göre düzenleme. Buna göre belgeler onları üreten kurumlara göre sıralanacaktı. Bu yöntem araştırmacıların geçmişteki yöneticilerin nasıl çalıştıklarını zihinlerinde canlandırmalarını kolaylaştırır.

Kütüphaneciler de arşivcilerinkine benzer sorunlarla karşılaştılar. Birkaç yüz binden daha fazla kitabı olmayan küçük kütüphaneler söz konusu olduğunda çözüm basitti: belli bir elyazmasının hangi rafta bulunduğunu gösteren bir katalog oluşturmak. Gelgelim daha büyük kütüphanelerin sorunları da daha büyük oluyordu. Antik dünyanın en meşhur kütüphanesinde MÖ. 3. yüzyılda kurulan İskenderiye Kütüphanesi'nin koleksiyonu rulolardan oluşuyordu; dolayısıyla rulonun içeriğine bakmak bir kitabın kapağını kaldırıp bakmaktan daha uzun sürüyordu. Yarım milyon rulonun içerisinde bir şeyler aramak, ruloların kenarına bağlanan fişlerle ve tomarların koyulduğu nişlerin üzerindeki etiketlerle ya da sonradan bir geleneğe dönüşecek olan bir yazar ve konu kataloğu ile hafifletilmiş olsa da ciddi bir sorun bir olmaya devam ediyordu. Bu kataloglar ilk başlarda rulolara yazılırken sonradan ruloların yerini ciltler aldı, en sonunda da kataloglama gözlerde sıralanan kartlarla yapılmaya başlandı. Amerikalı kütüphaneci Melvil Dewey kartların boyutlarını 125x75 milimetrede standartlaştırdı ve *Library Bureau* adında, bu kartları ve bu kartların içine yerleştirileceği dosya dolabı benzeri ekipmanları satan bir şirket kurdu. Bilim insanları da kartların iyi bir not düzenleme aracı olduğunu görmüşlerdi, böylece bu kartlar on yedinci ve on sekizinci yüzyılda kullandıkları çok daha kıvrılabilir kağıt şeritlerin yerini aldı. Günümüzün dijital çağında bile bazı bilim insanları hâlen kartları kullanmaya devam etmektedir.

Konuları kataloglama her ne kadar bir sorunu çözmek için ortaya çıkmışsa da onun da kendine özgü sorunları vardı. Platon'a öykünerek biz de ideal bir kütüphanede kütüphanecinin bir filozof ya da bir filozofun kütüphaneci olması gerektiğini söyleyebiliriz. Aslında bu kombinasyon Almanya'da, Wolfenbüttel kütüphanesinde hayata geçmişti. Orada Gottfried Wilhelm Leibniz 1691'den 1716'daki ölümüne kadar çalıştı ve bir filozofun bilgiyi düzenleme merakını kütüphanecinin kitapları sınıflandırma merakı ile birleştirdi. Leibniz mantıksal bir sınıflandırma yerine pratik bir sınıflandırma yeğlemişti. Ona göre "bir kütüphaneyi düzenlemeye kalkanlar genelde belli kitapları nereye yerleştireceklerini bilmez ve kitabın yerleştirilebileceği iki ya da üç uygun yer arasında kalır"dı. Kütüphaneciliği boyunca geleneksel kitap sınıflandırmasını benimsemekte, yani kitapları akademik disiplinlere göre (sanatlar, tıp, hukuk ve teoloji) yerleştirmekte bir sıkıntı görmemişti, fakat gerekli gördüğü takdirde yeni kategoriler eklemekten de çekinmemişti. Mesela zanaatkârlık hakkındaki kitapları *mechanica* ve *oeconomica* başlıkları altına yerleştirmişti.²¹

En meşhur kitap sınıflandırma sistemi Melvil Dewey tarafından geliştirildi. Buna DDC veya *Dewey Decimal Classification* [Dewey Onlu Sınıflandırma Sistemi] denir. İlk olarak 1876'da yayımlanmış ve arkasından gelen yeni basımlarla (toplamda 18 kez basılmış) giderek genişleyip gelişmiştir. Dünyanın pek çok yerinde kütüphanelerin çoğu bu sistemi kullanır. Bu sistemin etkilediği kişiler arasında, bu sistemi genel olarak bilgiyi düzenleme girişimlerinde kullanan Belçikalı Paul Otlet vardır. Otlet dünya barışına ve tüm umutlarını bağladığı dünya devletine hizmet edecek şekilde "dünyayı kataloglamak" istiyordu (yirminci yüzyılın ilk yarısında oldukça faal olan Otlet, Milletler Cemiyeti'nin ateşli bir taraftarıydı). Otlet, yeni teknolojileri, mikrofilm ve telgraf, heyecanla kar-

²¹ H. G. Schulte-Albert, "Gottfried Wilhelm Leibniz and Library Classification", *Journal of Library History* 6 (1971), 133-52.

şılıyor ve bilginin düzenlenmesini kitapların düzenlenmesine bağlı olmaktan çıkarmak istiyordu. Bu nedenle bir görsel arşiv ile bir ses arşivi plandı ve 1930’lu yıllarda enformasyona dayalı bir “dünya ağı”nın hayalini kurdu. Bu hayali günümüzün internet anlayışından pek uzak değildir.²²

Kitapların çeşitlenip çoğalması kütüphaneciler kadar okurlar açısından da sorunlar yarattı. “Bilginin yarısı onu nerede bulacağını bilmektir” sözü boşuna söylenmemiştir. Samuel Johnson’ın arkadaşı Boswell’e dediği gibi, “Bilginin iki türü vardır. Bir konuyu bizzat kendimiz biliriz veya onun hakkında nereden bilgi edinebileceğimizi biliriz. Bir konuyu araştırdığımız zaman yapmamız gereken ilk şey hangi kitapların o konuyu ele almış olduğunu bilmektir. Bu durum bizi katalogları taramaya ve kütüphanelerdeki kitapların sırtlarına göz atmaya götürür.” Fakat bu durumda bile prosedürler zamanla değişmiştir. On yedinci yüzyılın başlarından itibaren muhtemel okurların yolunu bulmasını kolaylaştırmak adına konu bibliyografyaları basılıyordu. Bu konu bibliyografyaları öylesine hızlı bir şekilde çoğaldı ki 1664 gibi erken bir tarihte bir bilgin bir bibliyografyalar bibliyografyasının hazırlanması gerektiğini düşündü. Benzer şekilde 1758’de bir sözlükler sözlüğü (buna ansiklopediler de dahildir) yayımlandı.

Doğru kitabı bulmak yeterli değildi. Zira bir de içerisindeki enformasyonu bulmak gibi başka bir sorun vardı. Bu nedenle Gutenberg’in ardından içindekiler ve indeks bölümleri ya da bölüm özetleri veya kitapların kenarlarına basılmış ek paragraflar gibi araçlar ortaya çıktı. Tablolar, şemalar ve grafikler yaygınlaştıkça onların nasıl okunacağını öğrenme sorunu doğdu. Bu sorun bazen “başvuru okuryazarlığı” [*consultation literacy*] olarak nitelendirilmiştir.

Belli bir konu hakkındaki enformasyona acilen ulaşması gereken bireylerin yardımına öteden beri hep ansiklopediler

²² A. Wright, *Cataloging the World: Paul Otlet and the Birth of the Information Age*, New York 2014.

koşmuştur. Büyük ya da küçük, genel ya da özel olan ansiklopediler sadece Batı'da değil İslam dünyası ile Doğu Asya'da da bu ihtiyacı görmek üzere çok eskilerden beri kullanılagelmiştir. Çin'in ansiklopedi geleneği 3. yüzyıla kadar uzanır. Bu ansiklopediler Batılı muadillerinden çok önce devasa boyutlara ulaşmıştı. On beşinci yüzyılın başlarında Büyük Kılavuz'a [*Yongle dadian*] katkıda bulunanların sayısı aşağı yukarı iki bini bulmuş ve ansiklopedi toplamda on bin cilde ulaşmıştı. Bu onu basılamayacak kadar pahalı yapıyordu. Öte yandan Resimler ve Yazılar Derlemesi [*Tushu Jicheng*] 750 bin sayfadan fazlaydı, muhtemelen bu durum onu yeryüzünde basılmış en uzun kitap yapıyor.

Bu enformasyon yığının nasıl düzenleneceği Çinliler kadar büyük Fransız *Encyclopédie*'sinin (1751-65) veya *Encyclopaedia Britannica*'nın (ilk kez 1768-71 yılları arasında yayımlanmıştır) editörleri için de önemli bir sorundu. Normalde kütüphane kataloglarında olduğu gibi Batılı ansiklopedilerin de geleneksel düzenleme yöntemini izlemesi ve maddeleri konuya göre düzenlemesi gerekiyordu. Gelgelelim *Encyclopédie*'nin editörleri her ne kadar biraz pişmanlık duymuş olsalar da "sözlük ilkesi"ni benimseyip maddeleri alfabetik sıraya göre düzenlediler. Bu çözüm bir alfabesi olmayan Çinceye uygun değildi elbette. Onların geleneksel düzenleme yöntemlerine göre konular her biri birçok alt bölümden oluşan üç geniş kategoriye ayrılırdı: gökyüzü, yeryüzü ve insanlık.

Son yirmi otuz yıl içerisinde ansiklopediler internet üzerinden ulaşılabilir oldular. Bu sayede pek çok insanın enformasyona ulaşma şekli büyük bir dönüşüme uğradı. 1994 yılında çevrimiçi olan *Britannica*'nın (1994) bu dönüşümdeki payı *Wikipedia*'dan (2001) daha az değildi. Bu öyle bir dönüşümdü ki bir yazarı bundan böyle "Arama Motoru Toplumu"nda yaşadığımızı iddia etmeye kadar götürmüştü. Kütüphanelerde arama yapmak gibi online arama yapmak da bazı meziyetler gerektirir. "Arama motoru okuryazarlığı" şimdilerde eski başvuru okuryazarlığı biçimlerinin yerini alıyor. Bu

okuryazarlık hem etkili soruları oluşturmaya hem de arama motorlarının iç yapısına yerleşik bir hâlde bulunan taraflılığın (bu elbette reklamların yön verdiği bir taraflılıktır) farkında olmayı gerektiriyor.²³

Bilgileri Analiz Etmek

Şimdi sıra erişimden analize geçmeye geldi. “Analiz” disiplinden disipline anlamı oldukça değişen teknik bir terimdir: cebirsel analiz, analitik kimya, analitik felsefe, spektroskopik analiz, doku analizi, psikanaliz vb. Mesela kimyada analiz maddeleri bileşenlerine ayırmayı içeren bir işlemdir. Buna karşılık tarihsel analiz ise senteze, olaylar ve eğilimler hakkında açıklamalar oluşturmak üzere enformasyon parçalarını bir yapbozun parçaları gibi bir araya getirmek anlamına gelir. Sosyolojide ve antropolojide “fonksiyon analizi” yirminci yüzyılın ortalarında yaygın olarak kullanılmaya başlanan bir yaklaşım olmuştur. Bu yaklaşım tıpkı psikanaliz gibi eylemlerin faillerin sözleri üzerinden açıklanmasını reddediyor ve daha derin oldukları iddia edilen yeni açıklamalar getiriyordu.

Gelgelelim burada kullanacağımız “analiz” terimi daha önce “pişmiş”le kastettiğimiz şeyi, başka bir deyişle enformasyonun bilgiye dönüşüm sürecine dahil olan betimleme, ölçme, sınıflandırma ve doğrulama gibi pratikleri ima eder. Bu pratiklerin her birinin kendi tarihi vardır. Mesela “geometrik yöntem” en parlak günlerini fizikten etiğe, siyasetten tarihe kadar pek çok konuya uygulandığı on yedinci yüzyılda yaşamıştı. Thomas Hobbes’un *Leviathan*’ı (1651) arkadaşı John Aubrey’nin dediği gibi, yazarının “geometri tutkusunun” açık bir deliliydi. Spinoza’nın *Etika*’sının (1677) alt başlığında “geometrik olarak kanıtlanmış” (*ordine geometrico demonstrata*) ibaresi geçiyordu. Burada Spinoza önce aksiyomları sıralıyor,

²³ A. Halavais, *Search Engine Society*, Cambridge 2009.

ardından da bunlardan sonuçlar çıkarıyordu. 1679 yılında yayımlanan bir incelemede Fransız piskopos Pierre-Daniel Huet, Hristiyanlığın hakikatini şunun gibi aksiyomlar üzerine tesis etmeyi denemişti: “Eğer bir tarih eseri bir olayı çağdaş ya da aşağı yukarı çağdaş kaynaklarda anlatıldığı gibi anlatıyorsa o zaman bu yolu izleyen her tarih çalışması gerçeğe sadıktır.” Isaac Newton’un hem bir arkadaşı hem de bir takipçisi olan İskoç teolog John Craig, *Rules of Historical Evidence*’ını (1699) [Tarihsel Kanıtın Kuralları] aksiyomlar ve teoremler biçiminde formüle etmişti. Maalesef Huet’ninkiler gibi bu aksiyomlar ve teoremler de oldukça bayağıydı ve (örneğin) kaynakların güvenilirliği kaynağın anlatılan olaydan ne kadar uzak olduğuna göre değişir biçimindeki basmakalıp sözleri yeniden ifade etmek için matematiğin ya da fiziğin dilini kullanıyordu.

Betimleme

Betimleme çoğu zaman analizle karşılaştırılır fakat gözlemlenen şeyin dikkatli bir şekilde betimlenmesi analiz sürecinin olmazsa olmaz bir aşamasıdır. Gözlem gibi betimleme de zamansız görünebilir oysa ki kendi tarihi içerisinde giderek daha kesin, daha sistemli ve daha uzmanlık isteyen bir pratik hâline gelmiştir. Mesela Batı’da gidilen yerleri betimleme geleneği başta Strabon olmak üzere eski Yunanlara, hayvanların ve bitkilerin ayrıntılı olarak betimlenmesi ise Rönesans’a kadar uzanmaktadır. Özellikle bitkilerin betimlenmesi zamanla daha ayrıntılı, daha kesin ve daha metodolojik bir hâle gelmiş ve bir bitki türünü diğerinden ayıran özelliklere daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda da sözcüklerle taşınan enformasyonu tamamlayıcı illüstrasyonlar yavaş yavaş daha güvenilir olmuşlardır.²⁴ On yedinci yüzyıl Hollanda resminin, İtalyanların öyküleyici sanatına karşılık bir “betimleme sanatı” olduğu ve bu sanatla harita

²⁴ B. W. Ogilvie, *The Science of Describing*, Şikago IL 2007.

yapımı (o dönemde Hollandalıların hâkim olduğu bir alandır) ve mikroskopla gözlem (aynı dönemin bir Hollanda icadı) arasında bir ilişki olduğu iddia edilmiştir.²⁵ Benzer bir şekilde bazı İngiliz sanatçıların doğanın veya toplumun iyi birer gözlemcisi oldukları söylenmiştir. Örneğin âdetler ve gelenekler karşısında keskin bir göze sahip olan Hogarth ya da ağaçların veya bulutların gerçek formlarına dikkatli bir şekilde yaklaşmasıyla Constable.²⁶

Erken modern dönemde antikacılar, başka bir deyişle eski eşyaları ve nesneleri inceleyen bilginler, malzemelerinin günden güne daha kesin bir betimlemesini sundular; tıpkı on sekizinci yüzyıl İngiliz bilgini William Stukeley'nin Stonehenge için yaptığı illüstrasyonlar gibi. On sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren Fransa'da ve başka yerlerde polis aranan zanlıları daha eksiksiz bir şekilde resmetmeye özen gösterir oldu. Botanikçiler gibi onlar da görevlerinde yardımcı olması için çizimleri (ve daha sonraları fotoğrafları) kullandılar. Erken modern dönemin Venedik elçileri gittikleri ülkelerin güçlü ve zayıf yanları hakkında bir "rapor" (*relazione*) yazmakla yükümlüydüler. On sekizinci yüzyıldan itibaren bilimsel keşif seferlerinin birçoğu keşfettikleri şeyleri anlatan raporlar yazmışlardı. On dokuzuncu yüzyılda rapor pratiği bürokrasi aygıtıyla birlikte giderek daha geniş alanlara yayıldı. Bu dönemde İngiltere'de, komisyonlar tarafından hükümetin icraatlarına zemin hazırlayan bir dizi rapor yayımlandı: fabrikalar-daki çocuk ve kadın işçilerin çalışma koşulları hakkında Sadler Raporu (1832), British Museum'da Soruşturma Yapmak Üzere Atanan Delegelerin Raporu (1850) veya kamu hizmetlerindeki reformlar hakkında Northcote-Trevelyan Raporu (1854).

Daha önce gördüğümüz gibi bazı on dokuzuncu yüzyıl bilginleri kendi deyimleriyle doğa bilimcilerin "saf" betimle-

²⁵ S. Alpers, *Art of Describing*, Şikago IL 1983.

²⁶ Hoozee, *British Vision*, 12.

mesini küçümsediler. Bunun sonucunda betimleme lehine iki savunma hazırlandı. Bu savunmalardan biri betimlemeyi yorumlamaya (ileride tartışacağız) bağlıyor, diğeri ise betimlemeyi ölçme araçlarıyla daha eksiksiz bir hâle getirmeye çalışıyordu.

Ölçme

Kesinlik iddiasında bulunabilmek için betimleme ölçüleri ve öteki sayıları içermek zorundadır. On dokuzuncu yüzyıl bilim insanlarından bazıları dünyayı ölçmüş, hatta tartmıştı. On dokuzuncu yüzyıl kimyacıları bileşenlerinin görece önemini keşfetmek amacıyla farklı maddeleri nicel analize tabi tutmuştu. Fizikçilerse madde ve enerji değişimlerini ölçmüş, astronomlar da yıldız istatistikleri çıkarmıştı. Alexander von Humboldt nicel yöntemleri ve bütün bilimsel araç cephaneliğini kullanarak bitki coğrafyasından jeofiziğe kadar çeşitli bilim dallarına katkıda bulunmasıyla ünlüydü. Francis Galton biyoistatistiğin gelişimde önemli bir rol oynamıştı.

Toplumsal araştırmalar giderek artan bir oranda sayısal verileri içeren şemaları kullanmaya başladı, böylece “istatistik” terimi yeni bir anlam kazanarak “siyasal aritmetik”le eş anlamlı hâle geldi. On sekizinci yüzyılın sonunda Fransa, Condorcet gibi matematikçilerin yardımıyla istatistiklerin toplanması ve analizinde öncü oldu.²⁷ Ölçümlerin sonuçlarını daha hızlı ve daha akılda kalıcı bir şekilde iletmek üzere “pasta grafik” ve çeşitli şemalardan oluşan yeni görsel yöntemler ortaya çıktı. On dokuzuncu yüzyılda Britanya’da sonradan iktisatçı olan mühendis William Playfair bu alanda öncü bir rol oynamıştı.²⁸ Yüzyılın sonlarına gelindiğindeyse Avrupa’

²⁷ J.-C. Perrot ve S. Woolf, *State and Statistics in France, 1789-1815*, New York 1984

²⁸ T. Frangsmyr, J. H. Heilbron ve R. H. Rider (der.) *The Quantifying Spirit in the Eighteenth Century*, Londra 1990; E. R. Tufte, *The Visual Display of Quantitative Information*, Cheshire CT 1983.

nın birçok ülkesinde istatistik daireleri devlet idaresinin bir parçasını oluştuyordu. Sosyal bilimciler de bu yolu izledi; örneğin iktisatçılar “Gayri Safi Yurtiçi Hasıla”yı hesaplarken seçim araştırmacıları (onlara kimi zaman “seçim bilimci” [*psophologist*] denir) oyları saydı. Sosyologlar suç, eğitim, sağlık vb. alanlardaki eğilimlerinin birbirleriyle ilişkisini saptamak üzere istatistikleri analiz ettiler. Antropologlar insanlar arasındaki farklılıkları saptamak amacıyla bedenleri, özellikle de kafataslarını ölçerek “antropometri”ye yöneldiler. Bu teknik bireyleri fiziki ölçülerine göre ayırt etmek amacıyla Fransız polis memuru Alphonse Bertillon (kendisi bir istatistikçinin oğludur) tarafından mesleğine aktarıldı.

Buna karşılık beşeri bilimlerde nicel yöntemlerin kullanılmaya başlaması daha yavaş oldu ve bu alana uygunlukları uzun süre tartışıldı – bu tartışma halen sürmektedir. Metinler söz konusu olduğunda nicel içerik analizi (mesela bazı sözcüklerin ne kadar sıklıkla kullanıldığının hesaplanması) çoğu zaman anonim eserlerin yazarlarını ortaya çıkarmak üzere kullanıldı. Tarihe gelince yirminci yüzyılın ortalarında nicel yöntemleri kullanan iktisat, toplum ve siyaset tarihçisi azımsanamayacak bir sayıya ulaşmıştı. Muhalifleri ise bu eğilimi, biraz da alaya alarak, “kliometri” diye, [*Kleio*, dokuz musa-dan tarih ile ilişkilendirileni-ç.n.] tarih musasının yaşamsal istatistikleri olarak nitelendiriyordu.

Bilgiyi sınıflandırmak

Ayrıntılı betimleme, on sekizinci yüzyılın İsveçli bilim insanı Carl Linnaeus’un iyi bilinen örneğinde olduğu gibi, sınıflandırma işlemine yardım eder. Linnaeus’un sınıflandırmadaki nihai amacı en çok bilinen eserinin başlığında özetlenmiştir: “Doğa Sistemi” (*Systema Naturae*, 1735). Linnaeus’un biri cinsi ya da aileyi diğeri de tekil türleri ifade etmek üzere bitkileri iki isim altında topladığı çift isimli sınıflandırma sistemi 1753 yılında yayımlanmıştı. Linnaeus’un siste-

mi her ne kadar tartışma yaratsa da (on dokuzuncu yüzyıl botanikçileri tarafından daha “doğal” bir sistem lehine terkedilmiştir) yöntemi öteki disiplinlerde çalışan ve hayvanları, hastalıkları, mineralleri, kimyasal bileşikleri ve hatta bulutları sınıflandırmaya girişen bilim insanlarını etkilemişti. Dilbilimciler de sınıflandırma işine girişmiş ve birbirine yakın dilleri Hint-Avrupa veya Ural-Altay gibi aileler altında toplamışlardı.

Belli disiplinlerde ortaya çıkan sınıflandırma tartışmaları genişledi ve neredeyse kaçınılmaz olarak genelde birçok dalı olan bir ağaca benzetilen bilginin kendisine kadar vardı. Üniversite müfredatını izleyen geleneksel Batı sisteminde teoloji, hukuk ve tıp (ortaçağda lisansüstü eğitimin üç araştırma konusu) “sanatlar”dan ayrılırdı. Buna karşılık sanatlar da, namıdiğer “özgür sanatlar”, gramer, mantık ve retorikten oluşan daha temel *trivium* ile aritmetik, geometri, astronomi ve müzikten oluşan daha ileri düzey *quadrivium* olarak ikiye ayrılırdı. Edebiyat fakültesi diploması [BA, *bachelor of arts*] asıl olarak bu yedi özgür sanatı ifade eder. Bunların dışında kalan akademi-dışı bilgiler ise buradan hareketle yedi “mekanik sanat” olarak tanımlanırdı. Bunların hangileri olduğu konusunda bir parça anlaşmazlık varsa da genelde dokumacılık, tarım, mimarlık, metalürji, ticaret, aşçılık, denizcilik ve savaşçılık en çok tekrarlananlar arasında yer alıyordu.

Sistemin yeniden nasıl düzenleneceği konusunda yüzyıllar boyunca birçok çözüm önerisi ortaya atıldı. Mesela Rönesans hümanistleri antik Romalıların izinden giderek gramer, retorik, şiir, tarih ve etikten oluşan *studia humanitatis*’i ön plana çıkarmışlardı. “Hümanist” veya “beşeri bilimler” [*humanities*] gibi terimleri bu çalışmalara borçluyuz. Francis Bacon bilgiyi her biri insan zihninin üç “meleke”sinden biriyle bağlantılı olan üç büyük bölüme ayırma taraftarıydı: (tarihin dahil olduğu) hafıza, (matematik ve hukukun dahil olduğu) muhakeme ve (sanatın dahil olduğu) imgelem. Bacon’ın sistemi küçük değişikliklerin yapılmasının ardından *Encyclopédie*’nin editörleri tarafından benimsendi; buna rağmen editörler an-

siklopedi maddelerini alfabetik düzene göre sıraladılar. Doğrudan olmasa da Bacon, Melvil Dewey'nin bugünkü kütüphanelerin çoğunda kullanılan *Onlu Sınıflandırma Sistemi*'ne de esin kaynağı olmuştu.

Onlu sınıflandırma sistemin müzelerde kullanılacak bir muadili yoktur. Bu yüzden kimi zaman müzelerde sergilenen nesnelerin sunumu tartışmalara neden olur. Mesela 1890'lar da antropolog Franz Boas, Smitsonian Enstitüsü'ndeki sergilerin düzenini eleştirerek Amerikan müzecilik dünyasında bir sansasyon yaratmıştı. Sergiler o dönemin usulleri uyarınca, Boas'ın tabiriyle "tek tip bir kültürel evrim tarihi" varsayımına göre düzenleniyordu. Boas'a göre ise ileride "kültür bölgeleri" olarak bilinecek bölümler hâlinde, yani "kabilelere göre düzenlenmesi" gerekiyordu. New York'taki Doğa Tarih Müzesi'nin Kuzey Batı Sahili Salonu'nu düzenleyen Boas burada kendi yaklaşımının bir örneğini sundu. Bu sergideki nesneler üretildikleri kültürel ortama tanıklık edecek şekilde düzenlenmişti. Ona göre sergilerin "bir uygarlığın ne dereceye kadar kendi coğrafyası ile tarihsel çevresinin ürünü olduğunu gösterebilmesi" gerekiyordu. Zaten Boas'a göre bir nesne "çevresinin dışında" (ya da bugünkü tabirle bağlamının dışında) anlaşılamazdı.

Bu noktayı daha iyi açıklamak için Boas pipo örneğini verir. Ona göre, "Bir Kuzey Amerika Yerlisinin piposu yalnızca yerlilerin tütün içtiği bir alet değildir. Bundan başka çok sayıda kullanım şekli ve anlamı vardır ve tüm bunlar ancak o insanların toplumsal ve dinsel yaşamlarının bakış açısıyla anlaşılabilir." Bu yüzden Boas "müzeyi ziyaret edenleri yabancı çevreye taşımak" ve onların yabancı kültürleri bir bütün olarak algılamalarına imkân tanımak amacıyla müzelerde nesnelerin nasıl kullanıldığını gösteren balmumundan heykellerle donatılmış "yaşam grupları" oluşturmayı severdi.²⁹

²⁹ I. Jacknis, "Franz Boas and exhibits", *Objects and Others* içinde, der. George W. Stocking, Madison WI 1985, 75-111.

Karşılaştırma

Sınıflandırma karşılaştırma yapmaya bağlıdır. Karşılaştırmalı yöntemin akademik dünyada giderek daha önemli bir yer bulması on dokuzuncu yüzyılın ortalarına rastlar. Bu yöntemin büyük başarılarından biri karşılaştırmalı anatomi, başka bir deyişle farklı türlerdeki canlıların anatomilerindeki benzerlik ve farklılıkların incelenmesi olmuştur. Daha on altıncı yüzyılda bazı bilginler tarafından insan iskeletleri hayvanlarınkiyle karşılaştırmıştı ama karşılaştırmalı yöntem esas olarak ilk kez Georges Cuvier'nin *Leçons d'anatomie comparée* (1800) [Karşılaştırmalı Anatomi Dersleri] adlı çalışması ile dinozorlar gibi soyu tükenmiş hayvan türlerini fosil parçalarına dayanarak inşa etmeye çalışan öteki çalışmalarda kullanıldı.

Filoloji karşılaştırmalı yöntemin sistematik bir şekilde kullanılmasının yeni keşiflere yol açtığı başka bir alandı. Mesela Kalküta'da yaşadığı sırada hukukçu William Jones ("Doğulu Jones") bu sayede Yunanca ve Latince'nin Sanskritçe ile akraba olduğunu keşfetmiş, yine Macarca ve Fince gibi çok farklı söz dağarcığı olan dillerin yapısal olarak birbirine benzedikleri bu yöntem sayesinde keşfedilmişti. Bu alanın önde gelen çalışmalarından biri ilgi alanlarını "Hint-Avrupa" dillerine kadar genişleten Sanskritçe profesörü Franz Bopp tarafından 1833'te yayımlanan (daha sonra pek çok kez basılmıştır) *Vergleichende Grammatik* ("Karşılaştırmalı Gramer") idi.

Dillerin karşılaştırılması dinlerin ve mitolojilerin karşılaştırılmasının önünü açmıştı. Jones, Hindu tanrıları ile Yunan ve Roma tanrıları arasındaki benzerliklere dikkat çekmişti. Sanskritçe uzmanı Alman filolog Max Müller 1856'da karşılaştırmalı mitoloji üstüne bir inceleme yayımlamış ve 1868'de Oxford'da karşılaştırmalı teoloji profesörü olmuştu (bu yeni alan sonradan daha çok "karşılaştırmalı dinler" olarak bilinmeye başladı). Müller'den bir yüzyıl sonra Fransız bilgin Georges Dumézil, meslek yaşamının büyük bir kısmını Hint, Yunan, Roma, Nors ve Kelt mitolojileri arasındaki benzer-

likleri incelemeye ayırmıştı. Bu mitolojilerin her biri “Hint-Avrupa” dillerinin konuşulduğu bölgelerin mitolojileridir. Dumézil, Jüpiter veya Odin gibi tanrıların benzerliklerine dayanan önceki sistemin yerine, kendi tabiriyle “ideoloji” ile ilgilenen başka bir sistem geçirerek ibadetle, savaşla ve tarımla bağlantılı (bir çok toplumsal yapının temelini oluşturan “üç işlev”) farklı tanrılar arasındaki ilişkiler üzerinde durmuştu.³⁰

Karşılaştırmalı yöntem dillerin, tanrıların ya da mitlerin kökenlerini belirlemenin yanı sıra açıklama getirmeye de yarıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi Herbert Spencer “karşılaştırmalı sosyoloji” adıyla yeni bir disiplin kurmayı arzu etmişti. Sosyologlara kuramlarını oluşturan hammaddeyi sağlamaktan daha fazlasını yapmak isteyen bazı tarihçiler, Polonyalı tarihçi Joachim Lelewel’in 1831’de yayımladığı İspanya ve Polonya tarihleri arasındaki “paralellikleri” araştırdığı çalışmasında yaptığı gibi, karşılaştırmalı incelemeler kaleme almaya yönelmişlerdi. *System of Logic*’te (1843) [Mantık Sistemi] filozof John Stuart Mill nedenlerin aranışında karşılaştırmanın nasıl kullanılabileceği üstüne kafa yormuş ve “karşılıklı/birlikte değişim”in [*concomitant variation*] başka bir deyişle iki veri dizisi arasındaki, bugünkü tabirle, “korelasyon” üzerinde durmuştu.

Yorumlama

Açıkçası yorumlamayı betimlemeden, hatta gözlemden ayırmak oldukça güçtür. Yine de yorumlayıcı bir yöntemi ya da bir yöntemler kümesini diğerlerinden ayırt etmek gayet mümkün. Karşılaştırmalı yöntem dışarıdan bir bakış açısı sunarken, tıpkı sosyoloji ve antropolojide önceden kullanılan fonksiyon analizinde olduğu gibi, yorumlayıcı yöntem, ki birçok disiplinde kullanılır, içeriden anlamaya çalışır. Binlerce yıl öncesine uzanan ve bir çok kültürde bulunan bu yöntem me-

³⁰ G. Dumézil, *Mitra-Varuna* (1940), İng. çev. New York 1988

tin incelemelerinde, Kutsal Kitap veya Kuran gibi dini metinlerin ya da Roma hukuku gibi seküler metinlerin incelenmesinde geliştirilmiş ve sistemli bir hâle getirilmiştir. Rönesans döneminde Avrupa’da “Fransız tarzı” (*mos gallicus*) olarak bilinen bir tarzı izleyen hukuk okulu ana kavramların kullanılma biçimlerini inceleyerek yasa koyucuların niyetlerini ve yasaların formüle edildiği koşulları ya da bugünkü tabirle kültürel “bağlamı” yeniden kurmayı deneyerek hukuku tarihsel bir tarzda yorumlamışlardı. Bizzat bağlam düşüncesinin de bir tarihi vardır.³¹

Benzer bir yaklaşımı, hem Katolik hem de Protestan dünyada, Kutsal Kitaba uygulama daha riskli bir işti; yine de Kutsal Kitabı tarihsel bir belge ya da daha doğrusu bir tarihsel belgeler antolojisi olarak yorumlamak on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda giderek daha fazla taraftar bulan bir yorum olmuştu. Kutsal kitabın yorumlanması ile antik Yunan ve Roma’dan kalan metinlerin yorumlanmasının doğurduğu sorunlar arasındaki paralellikler birçok bilginin dikkatini çekmiş (bilhassa Alman teolog Freidrich Schleiermacher’in) ve “hermenötik”in doğmasına yol açmıştı. Hermenötik parçaları bütüne, bütüne de parçalara referansla yorumlayarak “hermenötik çember”in değerini vurgulayan genel bir metin yaklaşımıdır. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Sigmund Freud bu yöntemi *Traumdeutung* (“Rüyaların Yorumu, 1889”) adlı incelemesinde bilinçdışı zihne doğru genişleterek antik Yunana, hatta daha öncesine kadar geri giden rüyaları sistemli bir şekilde yorumlama teşebbüslerini yeni bir temele oturtmaya çalışmıştı.

Yirminci yüzyılda yorumlama, bir yöntemin bir disiplinden başka disiplinlere taşınmasını ya da tercümesini örneklercesine, yayılmasını sürdürdü. Sanat tarihçileri imgeleri iki düzeyde yorumlamaya başladı. Biri “ikonografi” (bir imgenin görünen içeriğiyle ilgilenir) diğeri ise yöntemin öncülerinden

³¹ P. Burke, “Context in context”, *Common Knowledge* 8: 1 (2002) 152-77.

biri olan Erwin Panofsky'nin tabiriyle "ikonoloji" (imgenin daha derin kültürel anlamlarıyla ilgilenir) idi.³² Daha yakın tarihlerde bazı müzikologlar kendilerinin "müzikal hermenötik" yaptıklarını söylediler. Bu, "psikanalizde olduğu gibi anlamları genelde onların bulunamayacağının söylendiği yerlerde aramayı amaçlayan" bir yaklaşımdı.³³ Arkeoloji alanında ise bazı Britanyalı arkeologlar "yorumlayıcı bir dönüş" yaparak geçmiş anlamları inşa etmek üzere arkeolojik buluntuları "okuduklarını" belirttiler. Bu yaklaşıma iştirak edenlerin bilip bilmemeleri bir yana, hareketleri aynı zamanda bir Alman hermenötik geleneğini takiben ortaya çıkan "bağlamsal arkeoloji" olarak biliniyordu. Gerçekte ise bağlamsal arkeoloji Britanyalı filozof-arkeolog R. G. Collingwood ile Amerikalı antropolog Clifford Geertz'ten etkilenmişti.³⁴ Geertz ve takipçileri doğa bilimlerinin karakteristiği olan dışarıdan analiz biçimini reddederek insan davranışlarını yorumlanmaya soyunmuş ve farklı kültürlere "okunması" gereken birer metin olarak yaklaşmışlardı. Yorumlayıcı antropolojinin uygulayıcıları çalışmalarını "yoğun betimleme" olarak, "ikonoloji" gibi yorumun da dahil olduğu bir betimleme biçimi olarak nitelendirdiler. Böylece hem "saf" betimlemenin değersizleşmesine hem de meslektaşlarının çalışmalarındaki fonksiyon analizi vurgusuna yanıt vermiş oldular.³⁵ Geriye dönük bir şekilde yoğun betimleme fikri Jacob Burckhardt'ın *Cultur der Renaissance in Italien*'i ("İtalya'da Rönesans Kültürü", 1860) ile Johan Huizinga'nın *Herfstij der Middeleeuwen*'ini ("Ortaçağın Günbatımı") eserlerine kadar götürülebilir.

³² E. Panofsky, "Iconography and Iconology" (1932), İng. çev. *Meaning in the Visual Arts* içinde, Garden City NY 1955.

³³ L. Kramer, *Music as Cultural Practice, 1800-1900*, Berkeley CA 1990.

³⁴ I. Hodder, *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*, Cambridge 1986; H. Johnsen ve B. Olsen, "Hermeneutics and Archaeology", *American Antiquity* 57 (1992), 419-36.

³⁵ C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York 1973.

Bilgimizin güvenilir olduğunu nasıl biliriz? Bir şeyin kanıt ya da delil olmasının koşulu nedir? Her disiplin eninde sonunda doğrulama sorunuyla yüzleşmek zorundadır. Gözlem ve betimleme gibi doğrulama yöntemlerinin de kendi tarihleri vardır. “Tarihsel epistemoloji” alanında yapılan incelemeler inançların meşrulaştırılma biçimleri ile bilgi edinme yöntemlerindeki değişimlerle ilgilenir. Bu alanın öncülerinden biri, erken modern dönemde Avrupa’daki bilgi sorunu hakkındaki incelemesini 1906’da yayımlayan felsefe tarihçisi Ernest Cassirer’dir. Bu çalışmasının girişinde Cassirer “düşünce araçlarının” (bu ifadeyle temel kavramları kasteder) zamansız olduğu varsayımını eleştirerek her devrin kendine özgü kavramları olduğu düşüncesini savunmuştu. Yakın zamanlarda araştırmacılar bu tanımı daha da genişlettiler ve “düşünce araçları”nın arasına yüzyıllar içerisinde daha büyük, daha sofistike ve daha güçlü olan teleskop gibi bilimsel araçları kattılar.³⁶

Geçmişteki pratiğin ne kadar farklı olduğunun canlı bir örneği bize “geçmiş yabancı bir ülkedir” sözünü hatırlatırca-sına Steven Shapin’in *Social History of Truth* [Hakikatin Toplumsal Tarihi] gibi kışkırtıcı bir başlığa sahip kitabından gelir. Bu kitapta Shapin on yedinci yüzyıl İngilteresinde bir asilzadenin sözüne duyulan güvenin doğa filozofları tarafından yürütülen ve şahit olunan deneylerin açıklamalarına kadar uzandığını savunuyordu.³⁷ Öte yandan bilimsel keşifleri doğrulamak üzere deneylerin sistemli bir şekilde tekrar edilmesinin

³⁶ E. Cassirer, *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*, Berlin 1911; L. Daston, “Historical epistemology”; H. J. Rheinberger, *On Historicizing Epistemology* (2007) İng. çev. Stanford CA 2010; J. Chandler, A. I. Davidson ve H. Harootunian (der.) *Questions of Evidence: Proof, Practice and Persuasion Across the Disciplines*, Şikago IL 1994.

³⁷ S. Shapin, *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*, Şikago IL 1994.

giderek daha önemli bir hâle gelmesi doğrulama yöntemlerindeki değişimin iyi bilinen bir örneğidir. Bu eğilimin “on altıncı yüzyılın sonunda beden işçilerinin yöntemlerinin akademik eğitim almış bilginler arasında kullanılmaya başlamasının” bir örneği olduğu iddia edilmiştir.³⁸ Deneyisel yöntemler fizik ve kimyanın ardından yavaş yavaş tıp, tarım, biyoloji ve psikoloji gibi yeni alanlara yayılmaktaydı.

“Deneyim” ile bağlantılı bir terim olan “deney”in ortaya çıkışı akademik dünyada ampirizmin giderek daha önemli hâle gelmesi olarak tanımlanabilecek daha geniş bir değişimin parçasıydı. *Scientia*’nın ustaları olduklarını iddia eden akademisyenler sadece deneyime dayalı bir pratik geliştiren şifacılar veya zanaatkârlar gibi katıksız “ampiristleri” küçümserlerdi. Ne var ki Francis Bacon orta yolu savunuyordu. Ona göre, “Bilimle uğraşanlar ya deneye ya da dogmalara dayanırlar. Deneye dayananlar karınca gibidirler, sadece toplar ve kullanırlar. Akılcılar ise kendi öz sınıflarıyla ağ ören örümceklere benzer. Gelgelelim arı orta yolu tutar: malzemesini bahçedeki ya da tarladaki çiçeklerden toplar ama onu kendi gücüyle dönüştürerek sindirir.”

İspat yöntemlerindeki değişimin başka bir örneği de tıbbi otopsidir; başka bir deyişle ölüm nedenini belirlemek üzere bedenın incelenmesi ve gerekli görüldüğünde parçalanması. Böylelikle daha önce semptomlara bağlı olarak yapılmak zorunda olunan teşhisler artık doğrulanabilir. Otopsinin uzun bir tarihi vardır. Mesela Eski Mısır’da uygulanmaktaydı, fakat tıpta ancak on sekizinci yüzyıldan sonra önemli olmaya başlamıştı. Büyük değişimlerin üçüncüsü hukuk alanında gerçekleşmiştir.³⁹ Ortaçağda Avrupa’da anlaşmazlık durumlarında mahkemeler eski usul gereği ne olduğunu öğrenmek üzere

³⁸ E. Zilsel, *The Social Origins of Modern Science*, der. D. Raven, W. Krohn ve R. S. Cohen, Dordrecht 2000.

³⁹ B. J. Shapiro, *A Culture of Fact: England 1550-1720*, Ithaca NY 2000, 8-33.

olayı görgü tanıklarına, bu kişiler genellikle engin bir hafızası olan itibarlı yaşlı erkeklerden oluşurdu, sormaktı. Eski usulle rekabete giren yeni usule göre ise yapılması gereken yazılı kaynaklara dayalı kanıtları kullanmaktı (“kanıt/delil” [evidence] terimi, başlangıçta açık ve kesin olan şeyleri ifade ediyorken on beşinci yüzyıl İngilteresinde anlamı genişleyerek mahkemelere sunulabilecek belgeleri içermeye başladı).⁴⁰

İnsanların yazıya güvenmeyi öğrenmeleri bir hayli zaman almıştır. Mesela on ikinci yüzyıl başlarında Kral I. Henry ile Canterbury Başpiskoposu arasındaki bir anlaşmazlıkta kral yanlıları, Papadan gelen ve başpiskoposu savunan bir mektubu “üç piskoposun beyanları” ile karşılaştırılamayacak kadar değersiz “yalnızca mürekkeple karalanmış bir parşömen” olarak tarif ediyorlardı. Benzer bir şekilde on birinci yüzyılda Müslüman seyyah Biruni’ye göre Sokrates kitap yazmıyordu, çünkü “insanların hayat dolu kalplerinden gelen bilgiyi alıp ölü koyun derilerine aktarmam” diyordu. Gelgelelim on yedinci yüzyıldan itibaren sözlü tanıklık değersizleşmeye başlamıştı. Üst ve orta sınıflar onu alt sınıfların cahilliğiyle özdeşleştirir oldular. On sekizinci yüzyıl tarihçisi William Robertson *History of America*’da (1777, 1796) [Amerika Tarihi] sözlü tanıklığın güvenilir olmadığına hükmetmişti: “Geçmişte olup bitenlerin anısı ne uzunca bir süre korunabilir ne de gelenek tarafından herhangi bir doğrulukla aktarılabilir”.⁴¹ Sözlü geleneğin, mesela on dokuzuncu yüzyıl halkbilimcileri ya da yirminci yüzyıl sözlü tarihçileri arasında, tekrardan değer kazanması epey bir zaman almıştı; gerçi bu durumda bile eleştirel bir şekilde yaklaşılması koşuluna bağlanmıştı.

Mahkemelerin uygulamalarındaki önemli değişikliklerden bir başkası da kanıtlama/ispatlama dilinden olasılık diline geçilmesiydi. On altıncı yüzyıl İtalyan hukukçularından bazıları

⁴⁰ M. Clanchy, *From Memory to Written Record*, Londra 1979.

⁴¹ A. Fox ve D. Woolf (der.) *The Spoken Word: Oral Culture in Britain, 1500-1850*, Manchester 2003.

“tam” ispat ile “yaklaşık” ispat arasında bir ayrım yapmışlardı ama hukukçuların ispatın eksik veya zayıf biçimlerini tanım-
lamak üzere bir kavram seti oluşturmaları epey zaman almış-
tı: “muhtemel/olası ispat”, “yüksek olasılık”, “dolaylı/ikinci
dereceden kanıt”, “muhtemel/olası sebep” veya “makul şüp-
henin ötesinde”. On yedinci yüzyıl matematikçileri ve filo-
zofları olasılığı incelemeye başladıkları zaman hukukçuların
fikirlerinden yararlanmışlardı. Mesela John Locke *An Essay
Concerning Human Understanding*’in (1689) [İnsanın Anlama
Yetisi Üzerine Bir Deneme] dördüncü kısmında muhtemel
bilginin “dereceleri” hakkında önemli bir tartışmaya yer ver-
mişti. Aynı şekilde hukukçular da Locke’un fikirlerinden ya-
rarlandılar. Bu hukukçulardan biri de 1754 yılında *Law of Evi-
dence*’i [Delil Hukuku] yayımlayan yargıç Jeffrey Gilbert’ti.⁴²

Başta katiller olmak üzere suçluları tespit etme yöntem-
leri polis kuvvetlerinin ve profesyonel detektiflerin ortaya çı-
kışıyla birlikte on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda daha sis-
temli bir hâle geldi. Antik Romalı hatip Quintilianus daha o
dönemde kan lekelerinin bir cinayete işaret etmesi bakımın-
dan ne kadar önemli olduğuna değinmişti. Bu türden “işaret-
ler/göstergeler” (*indicia*) erken modern dönem hukukçuları
tarafından da tartışılmıştı, fakat “ipucunun” metodolojik ola-
rak incelenmesi ve “adli tıp”ın bir parçası hâline gelmesi çok
daha sonra oldu.

Tanıklığın ve ifadelerin yasal modeli öteki disiplinlere de
yayıldı ve mesela deneylerin dili mahkemelerin diline benze-
meye başladı. Bir kez daha “metin eleştirisi” örneğine, belli
bir metnin orijinal versiyonunun yeniden inşa edilmesi girişi-
mine bakalım. Kutsal Kitabın bölümlerinin farklı elyazması
versiyonları ya da Shakespeare’in oyunlarının basılı versiyon-
ları çoğu zaman az çok güvenilir “tanıklıklar” olarak nitelen-

⁴² I. Hacking, *The Emergence of Probability*, Cambridge 1975; B. J. Shapiro,
“Beyond Reasonable Doubt”: *Historical Perspectives on the Anglo-American
Law of Evidence*, Berkeley CA 1991.

dirilmişti.⁴³ İslam dünyasında bir hadisin güvenilir olup olmadığını belirlemek isnada, yani belli bir sözü ilk olarak duyan kişiye kadar geri giden bir tanıklık zincirine bağlıdır.⁴⁴

Yine erken modern dönemde Katolik Kilisesi aziz ilan edilme prosedürlerini daha ayrıntılı bir hâle getirmişti; böylece bir tür “şeytanın avukatı” rolünü oynayan bir kişinin kutsallık yönündeki kanıtların zayıflığını bulmaya çalıştığı bir dava oluşturuldu. Tarih söz konusu olduğunda sonradan tarihe yönelen on yedinci yüzyıl İngiliz hukukçusu John Selden tarihsel kaynakların değerlendirilme sürecini “bir tür dava”ya benzetmişti. Benzer bir şekilde polisiye romanların ortaya çıkışından sonra R. G. Collingwood ve Herbert Butterfield gibi önde gelen yirminci yüzyıl tarihçileri meslektaşlarını vakanın ardındaki sır perdesini aralamak için ipuçlarını takip eden detektiflere benzetmişti.

Olguları keşfetmek

Söylenti, kanı veya öteki güvenilirmez söylem biçimlerinden ayrılan ve genel olarak ampirizmde özel olaraksa tarihte merkezi bir yer tutan “olgu” kavramı, Antik Roma’dan bu yana olgusal meselelerle hukuki meselelerin birbirinden ayrıldığı hukuk alanından alınmıştır. Francis Bacon, kendisi tarihe yönelen bir hukukçudur, “Olgular hakkındaki Kayıtlı Bilgiye Tarih denir” demişti. Kendisi aynı zamanda “olgu” teriminin kullanımının deney ve gözlem tarafından doğrulanması gereken doğal fenomenlere, yani “doğanın eylemleri ve işleri”ne kadar kadar genişletilmesine öncülük etmişti. Benzer bir şekilde Thomas Sprat *Royal Society* tarihinde üyelerin “olgusal meselelerle” ilgilendiklerini belirtmişti.⁴⁵ On yedinci yüzyıl

⁴³ E. J. Kenney, *Classical Text: Aspects of Editing in the Age of the Printed Book*, Berkeley CA 1974.

⁴⁴ T. Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge 1994.

⁴⁵ Shapiro, *Culture of Fact*, 107-9, 113.

İngiliz tarihçileri anlaşmazlıklar hakkında “tarafsız” bir bakış sunacakları zaman olgusal bir dil kullanmayı tercih ediyorlardı. 1652’de Oliver Cromwell Meric Casaubon’dan İç Savaş hakkında “yalnızca olgusal meselelerden oluşan, iki taraf hakkındaki en yansız görüşlere dayanan” bir tarih yazmasını istemişti. Restorasyon’dan sonra Nathaniel Crouch da, Cromwell hakkında “Tarafsız bir Anlatı” sunduğunu, “yalnıza Olgusal meseleleri” naklettiğini iddia etmişti.

“Kanıt” örneğinde olduğu gibi “olgu” örneğinde de hukuki söyleme ait bir terimin giderek daha geniş alanlara yayıldığına tanık oluyoruz. Nitekim Émile Durkheim sosyolojiyi “toplumsal olguların bilimi” (*la science des faits sociaux*) olarak tanımlamıştı, takipçilerinden biri olan Marcel Mauss ise “bütüncül toplumsal olgu” (*fait social total*) fikrini ortaya atmıştı.⁴⁶ Öte yandan olguları ön plana çıkaran bilginler yoruma önem veren meslektaşları tarafından “olgu tapıcılar” olarak alaya alınmıştı.

Tarihi eleştirmek: şüpheler ve kaynaklar

Doğrulama sorunlarına ilişkin bir vaka incelemesi için bizzat tarihin tarihine bakarak on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Avrupasına, yani bazı bilginlerin “pyrrhoncular” olarak (antik Yunan filozofu Elisli Pyrrhon’a atfen) bilindiği bir zamana odaklanabiliriz. Bu pyrrhoncular tarihsel bilgi olarak kabul edilen bilginin çoğu zaman hiç de bilgi olmadığını iddia ediyorlardı. Sorun tarihsel bilginin katı kesinlik koşullarını, özellikle de René Descartes’ın formüle ettiği epistemolojik koşulları karşılayamamasıydı. Bu sorun Katoliklik ile Protestanlık arasındaki fikir savaşları sırasında daha da şiddetlenmişti. Bu öyle bir savaştı ki, iki taraf da kendi otoritesini savunmaktan çok karşı tarafın başvurduğu otoritenin (bir

⁴⁶ M. Poovey, *A History of the Modern Fact: Problems of Knowledge in the Sciences of Wealth and Society*, Şikago IL 1998.

yanda gelenek bir yanda ise Kutsal Kitap) altını oymada daha başarılıydı. Şüpheciliğin on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa’da yeni bir yazınsal türün, gazeteciliğin ortaya çıkışının beklenmedik bir sonucu olarak güçlendiği ve hatta popülerleştiği iddia edilmiştir, zira farklı gazeteler aynı olay hakkında birbirlerine ters düşen hikâyeler anlatıyordu.⁴⁷

Şüphecilerin başlıca iki argümanı vardı. İlk başta Reformun Katolik ve Protestan yorumlarını veya Fransa ile İspanya gibi iki muhalif kesimin ürettiği savaş ve muharebe anlatılarını karşılaştırarak tarafsızlık sorunu üzerinde durdular. Sonra da kendilerinden önce gelen tarihçileri yazdıklarını tahrif edilmiş belgelere veya hiçbir zaman yaşamamış kişiler hakkındaki yazılara ya da hiçbir zaman gerçekleşmemiş olaylara dayandırmakla suçladılar. “Romulus yaşamış mıydı?” diye soruyorlardı ya da “Aeneas gerçekten de İtalya’ya gitmiş miydi?” “Troya savaşı gerçekleşmiş miydi yoksa Homeros’un “romansının” konusu muydu yalnızca?”

Tarihçilik pratiğini savunanlar iki argümana da cevap verdiler. İlk olarak tarihçilerin tarafsız olabileceğini ve gerçekte ne olduğunu kolayca anlatabileceklerini öne sürdüler. Ranke’nin meşhur “gerçekte ne oldu” formülü, on sekizinci yüzyılda tarihçinin “bir olguyu olduğu gibi sunması” (*Er muss die Sache so vorstellen, wie sie Geschehen ist*) gerektiğini belirten bir Alman tarihçi tarafından dile getirilmişti. Savunma bazen bir kesinlik iddiasında bulunuyordu fakat bu tarihçiler genellikle geçmişte ne olduğu hakkındaki çıkarımlarının yalnızca mümkün çıkarımlardan biri olduğunu kabul etmekte bir sıkıntı görmüyorlardı.

Mesela Locke bu şüphecilere karşı bazı tarihsel ifadelerin diğerlerine nazaran daha olası olduğunu, bazı ifadelerinse

⁴⁷ R. H. Popkin, *The History of Scepticism from Savonarola to Bayle* (1960), 3. Basım, Oxford 2003, 270; P. Burke, “History, myth and fiction: Doubts and debates”, *Oxford History of Historical Writing* 3. cilt, der. J. Rabasa vd., Oxford 2012, 261-81; B. Dooley, *The Social History of Skepticism*, Baltimore 1999, 9-44.

makul bir şekilde reddedilemeyeceğini savunmuştu. “Belli bir olgusal durum şüphe götürmeyen tanıkların birbirini destekleyen şahitliğiyle doğrulanırsa, o zaman onayımız (...) kaçınılmazdır. Dolayısıyla İtalya’da Roma adında bir şehir olduğu; yaklaşık 1700 yıl önce orada Julius Caesar adında bir adamın yaşadığı; bu adamın bir general olduğu ve başka bir generale, Pompei’ye karşı bir savaş kazandığı doğrudur.” 1724 yılında geçmişe yönelik kuşkuculuk hakkında bir deneme yayımlayan, Rinteln Üniversitesi profesörü Friedrich Wilhelm Bierling, Locke’un izinden giderek tarihte üç olasılık seviyesi belirlemiştir. Maksimum/en üst seviye (Julius Caesar’ın yaşamış olması), orta seviye (V. Carlos’un tahtan çekilme nedenleri) ve minimum/en alt seviye (kocasının ölümünde İskoç Mary’nin parmağının olup olmadığı sorunu veya Wallenstein’in suikasta kurban gitmesinden önce ne gibi planları olduğu sorunu).

İkinci olarak tarih “kaynaklarına” eleştirel bir gözle yaklaşmanın mümkün olduğu savunuldu. Mesela 1681’de erken ortaçağ Fransasındaki kraliyet beratlarının hakikiliğini sorgulayan bir Cizvite cevaben, Benedikten bilgin Jean Mabillon el yazısını, düzenlenme biçimlerini ve mühürleri incelemek suretiyle bu türden belgelerin nasıl tarihlendirileceğini ele aldığı bir inceleme yayımlamıştı. Bu şekilde tahrifatın nasıl tespit edilebileceğini ve öteki beratların hakikiliklerinin nasıl kanıtlanacağını göstermişti. Dolayısıyla şüphecilerin olumsuz argümanlarının olumlu etkilerinin olduğu, tarihçileri kullandıkları yöntemlere karşı daha bilinçli olmaya ve kullandıkları kaynaklara daha eleştirel bir şekilde yaklaşmaya ittiği söylenebilir. Bugün artık tarihçiler daha fazla belge alınıyor ve dipnotlarda daha fazla kaynağa referans veriyor, böylece okur isterse yazılanları kaynaklarına kadar takip etme imkânı bulabiliyor. Bunu yapmak aslında on sekizinci yüzyıl başlarının yaygın bir akademik sloganını izlemek, yani “eleştirel tarih” yazmaktır.⁴⁸

⁴⁸ A. Grafton, *The Footnote*, Londra 1997, ve C. Zerby, *The Devil’s Details*, Montpellier VT 2002.

“Eleştirmen” [*critic*] terimi ilk başlarda bugünkü anlamında kullanılmıyordu, zamanla anlamı değişti. Latince *criticus* sözcüğü aslında “metin eleştirisi” yapan bir filoloğu, başka bir deyişle, daha önce söz ettiğimiz gibi, belli bir metnin her biri birbirinden farklı elyazması nüshalarını (her biri farklı, zira hata yapmaksızın kısa bir metni dahi kopyalamak imkânsızdır) inceleyerek yazarın başlangıçta ne yazdığını belirleme işini yapan kişiyi ifade ediyordu. Konunun uzmanı editörler daha eski veya daha zor okunan elyazması metinlere diğerlerine nazaran öncelik vererek metinlerin tashih edilmiş versiyonlarını ürettiler; ne var ki bazı tashihler, özellikle de Kutsal Kitap gibi dini metinler söz konusu olduğunda, tartışma yaratmaya devam etti –bu tartışmalar bugün de devam etmektedir.

Yavaş yavaş metin eleştirisi belli bir metnin hangi tarihte üretildiğini ve kimin elinden çıktığını belirlemeye (buna tahrifatı belirlemek de dahildir), yazarın kullandığı kaynakları tespit etmeye ve yazıldığı veya aktarıldığı kültürel bağlamı ortaya çıkarmaya kadar genişlemiştir. Mesela Katolik alim Richard Simon *Histoire Critique du Vieux Testament* (1678) [Eski Ahit’in Tarihsel Eleştirisi] adlı tartışma yaratan incelemesinde Eski Ahit’i konu edinerek metnin aktarımlarının tarihini ve farklı bölümlerinin muhtemel yazarlarını tartışmıştı (Simon, Eski Ahit’in ilk beş kitabının Musa tarafından yazıldığı inancını eleştirenlerdendi). On dokuzuncu yüzyılın ortalarında başka bir Fransız, Jean Astruc, Tanrı için farklı sözcükler kullanan –Elohim ve Yahova– Yaradılış kitabının artık mevcut olmayan daha önceki iki metne dayandığını savunmuştu. Kutsal Kitabın farklı bölümlerinin bu şekilde incelenmesi (metnin “aşağı” tashihlerinden ayrı olarak) “yüksek eleştiri” olarak anılmaya başlandı.

Bu yüksek eleştiri başka metinleri, ilk başta da Homeros’un *İlyada* ve *Odyseia* destanlarını kapsayacak şekilde genişledi. Aslına bakılırsa daha o dönemde Napolili tarihçi Giam-

battista Vico *Scienza Nuova*'da (1774) [Yeni Bilim] bu iki destanın farklı kişiler tarafından yüzlerce yıl arayla yazıldığını savunmuştu. Alman bilgin Friedrich Wolf *Prolegomena ad Homerum*'da (1795) [Homeros'a Giriş] daha da ileri giderek Homestik şiirlerin sözlü olarak aktarıldığını ve çok daha sonraları yazıya geçirildiğini iddia etmişti. Edebi eserlerin eleştirisi on dokuzuncu yüzyılda metin eleştirisi yöntemlerinin klasik eserlerle Kutsal Kitap incelemelerinden ortaçağ ve modern dönemin yerel edebiyat eserlerine genişlediği sırada yavaş yavaş metin eleştirisinin içerisinde doğmuştu. Bu genişlemeye en büyük katkılardan biri Karl Lachmann'ın Alman şiirleri üstüne yaptığı derlemelerdi.

Edebiyat eleştirisi bir dizi entelektüel faaliyeti bir araya getirir. Bu faaliyetler arasında edebi metinleri düzenlemek; metinlerin yorumlanması (bir kez daha Kutsal Kitap veya Homeros ve Vergilius gibi klasik yazarların yorumlanma yöntemlerini benimseyerek); edebi tekniklerin analizi (bu konu önceleri "retorik" başlığı altında çalışılırdı); edebi türlerin tarihi; yazarların biyografileri; ve dar anlamıyla, yani romanların, şiirlerin ve oyunların değerlendirilmesi anlamında "edebiyat eleştirisi" yer alır. 1940'lı yılların Amerikan menşeli bir hareketinin savunuculuğunu yaptığı "Yeni Eleştiri" denilen yaklaşım metinlerin "yakından okunmasını" vurgulaması bakımından bir nevi filolojiye geri dönüşü savunuyordu. Bu bağlamı yitirme pahasına girilen bir okumaydı. Yine de bağlam sonradan Birleşik Devletler'de ortaya çıkmış başka bir hareket olarak geri dönecekti: 1980'li yılların "Yeni Tarih-selcilik"i.

Tarih alanında ise on dokuzuncu yüzyıl Alman tarihçileri "kaynak eleştirisi" (*Quellenkritik*) yöntemini geliştirdiler. Bu, yazarların yazdıkları konu hakkında birinci elden mi yoksa ikinci elden mi bilgi sahibi olduklarını hesaba katarak geçmiş hakkındaki beyanatı sistemli bir şekilde değerlendirme yöntemi. Bir klasik hâline gelen çalışmasında Barthold Niebuhr, Livius'un erken Roma tarihi hakkında yazdıklarını, naklettiği

olaylardan yüzyıllar sonra yaşadığı gerekçesiyle reddederek kullandığı kaynakları yeniden kurmayı denedi. Bu çalışma kendi tabiriyle “eleştirel bir tarih” denemesiydi. Niebuhr’un etkisiyle Leopold von Ranke *Kritik neueren Geschichtsscheiber*’ı (“Modern Tarihçilerin Eleştirisi”, 1824) yazdı. Bu çalışmasında Ranke on altıncı yüzyılda Francesco Guicciardini tarafından yazılan meşhur İtalya tarihini analiz ederek, hatta parça parça ederek şöyle soruyordu: “Bilgisi orijinal miydi yoksa başka bir yerden mi geliyordu; eğer başka bir kaynaktan aktarıyorsa bunu nasıl yapıyordu ve bu bilgiyi bir araya getirirken nasıl bir araştırma yapmıştı?” Sonraları bu sorular tarihçilerin rutini oldu ve metinlerden imgelere, hatta sözlü tarihçiler tarafından toplanan beyanata kadar yayıldı.

Öteki eleştiri biçimlerinin metin inceleme geleneğiyle ilişkisi daha zayıftır. Immanuel Kant’ın *Kritik der Reinen Vernunft*’u (Saf Aklın Eleştirisi, 1781) insan aklının sınırlarını inceliyordu. Marx’ın filozofların hep dünyayı yorumlamakla meşgul oldukları “esas meseleninse onu değiştirmek” olduğu mealindeki düşüncesinden hareketle Frankfurt Okulu filozofları ile sosyologları içinde yaşadıkları toplumun analizinin yanısıra eleştirisini de sundular. Max Horkheimer’in *Traditionelle und Kritische Theorie*’yi (“Geleneksel ve Eleştirel Kuram”, 1937) yayımlamasının ardından yaklaşımları “eleştirel teori” olarak anılmaya başlandı ve öteki disiplinlerdeki “eleştirel” etnografi” ve “eleştirel hukuk çalışmaları” gibi hem toplumsal ve kurumsal sistemleri incelemekle hem de onları değiştirmekle ilgilenen yakın tarihli hareketlere esin kaynağı oldu.

Anlatma

Bir dizi farklı alandaki uzun analiz sürecinin son halkası anlaşılabilirliği kolaylaştırmak adına bilgiye katkı yapmaya niyetlenen bir sentez kurmaktır. Bu sentezler genellikle anlatı oluşturacak şekilde kurulurlar.

Gezginlerin hikâyeleri, bunlara bilimsel keşif seferlerinin raporları da dahildir, genelde kronolojik bir sıra izlerdi. Burckhardt ve Huizinga gibi “bir çağın portresini” sunan meşhur bir iki istisna hariç genel olarak tarih incelemeleri de bir anlatı biçiminde yazılagelmiştir. Aslına bakılırsa tarihsel anlatıların bağlantıları açığa çıkararak bilgi ürettiği, böylelikle de deneyimleri anlaşılabilir kıldığı iddia edilmiştir.⁴⁹ On dokuzuncu yüzyılda doğa bilimleri dahil bir dizi disiplinde anlatıya dönüş görünür olmaya başlıyordu. Örneğin, Darwin’in *Origin of Species*’i (1858) [Türlerin Kökeni] dönemin romanlarıyla karşılaştırılabilecek derecede bir “evrimsel anlatı” sunuyordu. Bu kitap bu biçime sahip bilimsel incelemelerin en meşhur örneğidir.⁵⁰ Uzman dergilerde yayımlanan deney anlatıları bilimsel bilgiye yapılan katkıların önemli bir biçimi olmayı sürdürmektedir.

Tarihçilerin anlatı oluşturacak şekilde yazdıkları kuralının en büyük toplu istisnası olaylar tarihine (*histoire événementielle*) karşı başlatılan isyan ile bu isyanın başını çeken “*Annales Okulu*” adıyla tanınan bir grup tarihçiydi. Burada bilhassa Fernand Braudel’in 1949’da yayımladığı II. Felipe dönemindeki Akdeniz dünyasını konu alan incelemesi bir dönüm noktası olmuştu. Braudel bu hacimli çalışmasının I. ve II. Bölümlerinde (tarihsel coğrafya ve toplumsal tarihe ayrılan bölümler) betimleyici-analitik bir üslubu yeğlemekle birlikte III. ve IV. bölümlerde olayları anlatmaktan kaçınmamıştı. Britanya’da *Annales* tarihçilerine yakın bir tarihçi olan R. H. Tawney 1932’de London School of Economics’te İktisat Tarihi profesörlüğüne kabul konuşmasında tarihçilerin olaylardan ziyade toplumla, anlatıdan ziyade analizle ilgilenmeleri gerektiğini savunmuştu. İktisat tarihçilerinin anlatıya karşı girişilen mücadelenin öncüleri olması elbette tesadüf değildi, çünkü genel olarak analiz ve çı-

⁴⁹ L. Mink, “Narrative form as a cognitive instrument”, R. H. Canary ve H. Kozicki (der.) *The Writing of History* içinde, Madison WI 1978, 129-49.

⁵⁰ G. Beer, *Darwin’s Plots: Evolutionary Narrative in Darwin, George Eliot ve Nineteenth-Century Fiction*, Londra 1983.

karımlarının bu edebi biçime uyması pek kolay değildi.

Gelgelelim filozof Paul Ricoeur, Braudel'in bile okurlarına bir çeşit anlatı sunduğunu iddia ediyordu, ne de olsa kitabın üç ana bölümü uzun süre ya da *longue durée* kaygısıyla birbirine bağlanmıştı. "Uzun sürenin bu işlevini anlamak" Ricoeur'e göre "bütünün kurgusal karakterinin farkına varmaktır".⁵¹ Ekonomik hareketleri ve elbette 1929 Buhranı gibi büyük olayları inceleyen iktisat tarihçileri de Tawney'nin düşündüğünden daha fazla anlatıya başvurmaktadırlar.

1970'lerin sonuna gelindiğinde akademik tarihçiler arasında anlatı yeniden canlanmıştı. Bu canlanmaya ekonomik determinizmden uyanış kaynaklık ediyordu.⁵² Gelgelim yeniden canlanmalarda genelde olduğu gibi geçmişe öyle kolayca dönüleliyordu. "Büyük Anlatı"nın aşırı derece basitleştirilmesinden ve özellikle de "Batının yükselişi"nden duyulan kuşku, sıradan insanların yaşantılarına giderek daha fazla ilgi duyulmasıyla birleşerek bir dizi tarihçiyi mikro anlatılar yazmaya yöneltmekteydi. Bunların en bilenini hikâyesine kahraman olarak bir on altıncı yüzyıl değirmencisini alan İtalyan tarihçi Carlo Ginzburg'un *Il formaggio e i vermi*'sidir ("Peynir ve Kurtlar, 1976). Aşağı yukarı aynı tarihlerde öteki disiplinlerdeki araştırmacılar arasında da anlatıya yönelik ilgi artmaktaydı. Mesela sosyologların ve antropologların hikâyelerle ilgilenmesi inceledikleri insanların zekâsına veya deneyimlerine giderek artan bir şekilde saygı duymaya başlamalarıyla alakalıydı. Bu insanlara bundan böyle sadece birer araştırma "nesnesi" olarak yaklaşmak yerine dışarıdan gözlem yapan "sosyal bilimciler"e nazaran kendi kültürlerini daha iyi anlayan öznelere yaklaşmaya başladılar. Mesela Geertz, Balili horoz dövüşüne ilişkin meşhur incelemesinde horoz dövüşünü bir metin olarak nitelendirerek onu Shakespeare'in oyunları ve Dostoyevski'nin romanları ile karşılaştırmış ve dövüşün "Balililerin yaşam tecrübesinin yine

⁵¹ P. Ricoeur, *Temps et Récit* 1. cilt, Paris 1983, 208-17, 208'de

⁵² L. Stone, "The revival of narrative", *Past and Present* 85 (1979), 3-24.

Balililerce bir okuması; kendileri hakkında kendilerine anlattıkları bir hikâye” olduğu sonucuna varmıştı.⁵³

Anlatının geri dönüşü sadece akademik disiplinlerle sınırlı değildi, akademi dışında da etkili olmuştu. Hukuka baktığımızda, özellikle de 1980’lerde Birleşik Devletler’de “hukuki hikâye anlatıcılığı hareketi”, bir kez daha sıradan insanla, onların hayatlarını anlamlı kılma yollarıyla giderek daha fazla ilgilenilmesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştı. Benzer şekilde tıbbi çevrelerde de giderek artan bir şekilde hastaların hikâyeleriyle ilgilenilmeye başlandı. Bu hikâye hastanın bakış açısıyla daha yakından ilgilenilmesi ve bazı yönlerden insanların kendi bedenlerini ve hastalıklarını yabancılardan, bu yabancılar uzman doktorlar olsa bile, daha iyi bildikleri ve anladıkları düşüncesiyle bağlantıydı.

Yeniden canlanma hareketlerinde hep olduğu gibi yeni anlatılarla eski anlatılar arasında önemli farklar vardır. Mesela tarih anlatıları, Olymposçu bir bakış açısıyla sanki tarihçi olaylara uzak bir mesafeden ve yukarıdan bakıyormuşçasına yazılırdı – tıpkı “her şeyi bilen anlatıcı”nın bakış açısından yazılan çoğu on dokuzuncu yüzyıl romanı gibi. Buna karşılık Japon yönetmen Akira Kurosawa’nın cinayetle sonuçlanan bir olayın birbiriyle çelişen anlatımlarını nakleden *Raşomon* (1950) adlı filminin ardından (film aslen yirminci yüzyıl başlarından bir yazarın, Ryunosuke Akutagawa’nın iki kısa hikâyesine dayanır) yeni anlatılar genellikle bir ses ya da bakış açısı çeşitliliği sunmaya başladı. Akutagawa veya Kurosawa’nın bunu amaçlayıp amaçlamadıkları bir yana, antropologların ve sosyologların, kendi tabirleriyle, “*Raşomon* Etkisi” ile ilgilenmelerinin sebebi bir anlatılar çatışmasından bir çatışmalar anlatısına geçerek hikâyeleri anlatıcıların tutumlarını ve değer yargılarını yeniden inşa etme aracı olarak kullanmak istemeleridir.⁵⁴

⁵³ C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, 412-53

⁵⁴ K. G. Heider, “The Rashomon effect”, *American Anthropologist* 90 (1988), 73-81

Bilgileri Yaymak

Gazetelerin ortaya çıkışı yalnızca şüphecilğin yayılmasını teşvik etmekle kalmamış aynı zamanda bilginin yayılmasında, başka bir deyişle dört aşamalı dizinin üçüncü aşamasında, bir dönüm noktası olmuştur. Bilgiyi yaymak kimi zaman, özellikle teknolojide, tek yönlü hareketi vurgularcasına “aktarma” [*transfer*] olarak tanımlanmıştır. Yine de bazı araştırmacılar daha gerçekçi bir varsayımdan, bilginin “dolaşımından” [*circulation*] bahsetmeyi tercih ederler. Yapılan bir dizi önemli incelemeden de anlaşılabilceği gibi bilginin hareketine ya da taşınmasına yönelik ilgi son bir kaç yılda aniden arttı.⁵⁵ Bu duruma ister aktarma ister dolaşım diyelim şunu aklımızda tutmamız gerekiyor: aldığımız bilgi ile gönderdiğimiz bilgi aynı değildir. Bu yanlış anlamalardan kaynaklanabileceği gibi (düşünce tarihinin bile bile ihmal edilen bir bölümü) planlı uyarlamalar veya kültürel çevirilerden de kaynaklanabilir.

Yayılma hikâyesini “zaferci” bir tarzda, yani artan etkili iletişim yöntemleri –yazı, matbaa, radyo, televizyon ve internet– sayesinde giderek daha çok bilginin giderek daha çok insana ulaştığı bir hikâye olarak anlatmak kolay, hatta çok kolaydır. Zaferci anlatıların ortaya çıkardığı genel sorunları 4. Bölümde ele alacağız. Burada iki husustan bahsetmemiz yeterli olacaktır: genel olarak bilginin yayılması ve iletişim biçimleri.

İlk olarak bilginin yayılmasından ya da “demokratikleşmesi”nden rahatsız olanların oluşturduğu uzun bir muhalefet geleneğinin varlığından söz edebiliriz. Mesela erken modern Avrupa’da ruhban sınıf sıradan insanların Kutsal Kitabı kendi kendilerine okumaları düşüncesinden rahatsızlık duyuyordu. Kuyumculardan hâkimlere kadar belli bir bilgi alanının uzmanı olan kişiler sırlarının yayılmasına karşıydılar. Yöneti-

⁵⁵ J. A. Secord, “Knowledge in transit”, *Isis* 95 (2004) 654-72; M. Elshakry, “Knowledge in motion”, *Isis* 99 (2008), 701-30.

ciler ve onların danışmanlarına gelince onlar da bilginin yayılmasını toplumsal hiyerarşiye yönelik bir tehdit olarak görüyorlardı.

İkinci olarak bilim insanlarının bile “aşırı enformasyon yüklemesi” diyebileceğimiz bir durumdan rahatsız olduklarını söyleyebiliriz. Tarihçi İbni Haldun daha on dördüncü yüzyılda “bilimsel çalışmaların fazlalığının insanın bilgi arayışının önünde bir engel” olduğundan söz etmişti. Bu türden kaygılar Gutenberg’in ilk kitabını bastığı tarihten aşağı yukarı bir yüzyıl kadar sonra Batı’da görülmeye başlamıştı.⁵⁶

Her ne kadar yeni iletişim biçimleri çok önemli olsa da en etkili bilgi yayma aracı gene de en eski olandır – insanların karşılaşması. İddia edildiği gibi, “Gerçekten değerli bilgiyi ülkeden ülkeye ya da kurumdan kuruma taşımak yazı, dergi ve kitapları taşınmakla başarılabilecek kadar kolay bir iş değildir: bu taşıma işi insanların fiziki hareketlerini de gerektirir.” Kısacası, “fikirler oradan oraya insanların içinde hareket eder”.⁵⁷

Sözlü aktarım

Bir yerden başka bir yere hareket eden insanlar arasında öğrenciler ve öğretmenler de vardır. Tek tek okullar ve üniversiteler hakkındaki incelemelerin yanı sıra bazı önemli genel değerlendirmelerin de yapıldığı eğitim tarihi bugün bilgi tarihi olarak bilinen alanın köklü bir parçasıdır.⁵⁸ Bir vaka incelemesi olarak Jonathan Berkey ve Michael Chamberlain’in ortaçağın Kahire ve Şam kentlerini konu alan kitaplarında su-

⁵⁶ A. Blair, *Too Much to Know: Managing Scholarly Information Before the Modern Age*, New Haven CN 2010.

⁵⁷ C. M. Cipolla, “The diffusion of innovations in early modern Europe”, *Comparative Studies in Society and History* 14 (1972), 46-52; J. M. Ziman, “Ideas move around inside people” (1974), tekrar basımı. *Puzzles, Problems and Enigmas* içinde, Cambridge 1981, 259-72.

⁵⁸ L. Stone (der.) *Schooling and Society*, Baltimore 1976; W. Rüegg, *History of the University in Europe*, 4 cilt., Cambridge 1992-2011.

nulan biçimiyle geleneksel İslam dünyasındaki eğitime bakabiliriz. Bu kentlerde yüksek eğitim sistemi aslında informal bir eğitimdi. Medreseler, yani camilere bağlı okullar, öğrencilere burs, kalacak yer ve eğitim sağlıyordu, fakat bilgiye giden en sağlam yol bir hocanın ya da şeyhin öğrencisi olmaktan geçiyordu. On ikinci yüzyılda kaleme alınmış bir incelemeye göre bir saygı göstergesi olarak “öğrencilerin hocadan belli bir uzaklıkta yarım daire oluşturacak şekilde oturmaları gerekiyordu”.

Bu informal sistemde sabit, değişmez bir müfredat yoktu. Batıdaki bir diplomanın/lisansın dengi olan icazet –öğretme lisansı– bir sözlü imtihanın ardından şeyh tarafından veriliyordu. “Öğrenciler kariyerlerini hocalarının itibarına dayandırıyorlardı”. Sistem aynı zamanda açık bir sistemdi, zira kadınlara evlerinde yaptıkları görüşmelerde diğer kadınlardan bir şeyler öğrenme fırsatı veriyordu. Bundan başka kitap okuma (başta Kuran), kopyalama ve yazma önemli faaliyetlerdendi, fakat öğrencilerin grubun içerisinde yüksek sesle okuması gerekiyordu. Özel dersler uygun görülüyor ve kitaplar değerini yitirmiş bir bilgi aktarım yöntemi olarak görülüyordu. On dördüncü yüzyıl hukukçusu İbni Cemaa, “En büyük felaketlerden birinin metinleri şeyhlerle bir tutmak” olduğunu belirtiyor ve “bilgi kitaplardan sağlanamaz” diyordu.⁵⁹

Hocalarla “öğrencileri” arasında yakın bir ilişkinin kurulması Batı kültüründe bugün de görülebilen bir şeydir.⁶⁰ Fakat onlar ortaçağda ortaya çıkmış geniş bir bilgi aktarım sistemi olan üniversitelerin parçasıydılar, hâlâ da öyledirler. Ortaçağın üniversitesi ağırlıklı olarak derslerle “münazara” olarak bilinen ve öğrencilerin mantık becerilerini pratik edip geliştirdikleri tartışmalardaki söze dayanıyordu. Bununla birlikte

⁵⁹ J. Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*, Princeton NJ 1992; M. Chamberlain, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus*, Cambridge 1994.

⁶⁰ F. Waquet, *Les enfants de Socrate: filiation intellectuelle et transmission du savoir, XVII-XXIe siècle*, Paris 2008.

İslam dünyasındaki eğitim anlayışının aksine yazı, sistemde önemli bir yer tutuyordu. Hocalar/okutmanlar* adı üstünde, metinleri yüksek sesle öğrencilere okur, öğrenciler de duyduklarını yazıya geçirirlerdi. Zamanla okuma ve yazma yavaş yavaş dinleme ve konuşmanın gerilemesi pahasına daha önemli hâle geldi. Yine de sözlü iletişim, Françoise Waquet'nin dersler, seminerler ve konferansların tarihi üstüne yazdığı bir incelemede gösterdiği gibi, Batı kültüründe bugün dahi önemini korumaya devam etmektedir.⁶¹

Bilgiyi icra etmek

Sözlü aktarımın bir “icra” [*performance*] olduğundan söz edilebilir. Daha on ikinci yüzyıl gibi erken bir tarihte Paris Üniversitesi'nde usta icracılar bulunuyor, bunların başında da pek çok öğrenciyi derslerine çeken ve rakiplerinin derslerinden uzaklaştıran (belki de bu onun için bir o kadar önemli bir şeydi) Petrus Abelardus geliyordu. On altıncı yüzyılda Basel Üniversitesi'ndeki İsviçreli hekim Paracelsus reddettiği geleneksel tıp kitaplarının meydana yakılması dolayısıyla dikkatleri üzerine çekmişti. On sekizinci yüzyılda bir Alman profesör Burckhardt Mencke, *Charlataneria Eruditorum* (“Bilginlerin Şarlatanlığı”, 1715) adlı kitabında tribünlere oynayan profesörleri eleştirmişti. Bu kitabın Latince versiyonu birkaç kez daha basıldı ve bir o kadar tercümesi yapıldı, hatta taklitleri bile yazıldı. Mencke bu akademisyenleri ilaçlarını satabilmek için sokaklara kurdukları sahnelerde gösteriler düzenleyen şarlatanlara benzetiyor ve alkış toplamak için yaptıkları numaralara dikkat çekiyordu – pahalı ya da egzotik kıyafetler giymek veya “coşkulu ifadelerle, sürekli değişen yüz hatlarıyla, sert ve

* *Lecturer*. Latince *Legere* (okumak) fiilinden gelen *Lecturer*, sözcük anlamıyla okuyucu, okuyan kişi demektir -ç.n.

⁶¹ F. Waquet, *Parler comme un livre: l'oralité et le savoir* (XVIe-XXe siècle), Paris 2003.

hareketli gözlerle, fırıl fırıl dönen kollarla, sürekli ayak değıştirerek ve kalçaları ya da bedeninin öteki kısımlarını imalı imalı sallayarak” ders vermek.

Mencke biraz daha uzun yaşamış olsaydı bu listeye önemli eklemeler yapma imkânı bulabilirdi. On sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren deneyler halka açık gösterilere dönüşmüştü – bu, hocanın adeta bir şovmen misali deneyi sunduğu bir tür teatral gösteriydi. Özellikle kimya, bizzat böyle bir gösteri sanatına oldukça elverişliydi; aynı şekilde deneyi yapan kişinin sözlerine flaşların ve patlamaların eşlik ettiği elektrik de. Mesela Oxford için eksantrik bir tip olan jeolog-paleontolog William Buckland sunumlarını dinozorların hareketlerini taklit ederek renklendiriyordu. Londra’da on dokuzuncu yüzyılda bilim insanı John Henry Pepper sahnede hayaletler göstermek gibi, bugünkü deyimle, bir “özel efekt”in mucidi olarak ünlenmişti. Günümüzün televizyon *don*’ları* aslında uzun bir geleneğin mirasçısıdır.⁶²

Bilgiyi sınamak

Öğrencilerin edindiği bilgiyi sınamak da başka bir eski sorundur. Onlardan tartışmalara katılmak, söylevler vermek ya da bir dizi soruyu yanıtlamak gibi çeşitli biçimler altında bilgilerini topluluk içerisinde icra etmelerini beklemek iyi bilinen bir çözümdür. Alternatif yöntemlerden biri ise artık hepimizin alışmış olduğu bir yöntemdir: Çin’de ortaya çıkan ve John Chaffee ve Benjamin Elman gibi Sinologlar tarafın-

* *don*: Britanya’da, özellikle de Oxford ve Cambridge gibi üniversitelerdeki kıdemli hocaları ifade etmek üzere kullanılan bir terim. Televizyon *don*’u tabiriyle televizyon kanallarında program sunan hocalar kastediliyor-ç.n.

⁶² P. Burke, “From the disputation to power point: Staging academic knowledge in Europe, 1100-2000”, H. Blume vd. (der.) *Inszenierung and Gedächtnis* içinde, Bielefeld 2014, 119-31.

dan incelenen yazılı sınavlar.⁶³

Aşağı yukarı bin yıl boyunca, Song hanedanından Qing hanedanına kadar Çin, memuriyetlerini, buna bağlı olarak da toplumsal statülerini yazılı sınavlarda gösterdikleri başarılarla borçlu olan ve Batı'da "mandarenler" diye bilinen bir grup tarafından yönetildi. Sınavlar hem geleneksel bilgi düzeninde hem de toplumsal düzende merkezi bir yer işgal ediyordu. İnsanların hayallerine bakılırsa sınavların daha genel düzeyde Çin kültürü içerisinde de önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Sınavlar genelde eyalet düzeyinde her üç senede bir yapılırdı. Daha sonra ilkinde başarılı olan adaylar için ulusal düzeye bir başka sınav yapılırdı. Bu sınavlar üç gün sürerdi. Adaylar sınav salonunda ayrı ayrı hücrelerde oturtularak birbirinden yalıtılır ve birçok farklı konu hakkında deneme yazmaları istenirdi – bilgi ve erdem kaynakları sayılan *Büyük Bilgi* ve *Orta Yol Öğretisi* gibi Konfüçyüsçü klasikler hakkında yorum yazmaları ya da siyaset ve hukuk soruları, kimi zamanda astronomi sorunları hakkında deneme yazmaları beklenirdi (bu uzun dönem boyunca farklı bilgi alanlarının bu sınava uygunluğu tartışıldı ve yeri geldiğinde değişiklikler yapıldı). Sınav sorumluları sınava girenlerin kimliğini bilmezdi.

Bu sınavlarda başarı sağlamak için uzun yıllar hazırlanmak gerekiyordu; yine de basılı rehberlerle hazır deneme şablonlarının gösterdiği gibi adayların kestirmeden gitmeye çalıştığı da oluyordu. Bu basılı rehberlerin bir kısmı birinin elbisine sokup gizlice sınav salonlarına sokabileceği kadar küçüktü. Başarılı kopya girişimlerini bir yana bırakırsak sistem muhtemelen sanayileşme öncesi dünyanın en etkili bilgi sınav sistemiydi. Bu nedenle Batı'da, ilk olarak on sekizinci yüzyılda Polonya'da ardından da Fransa ve İngiltere gibi yerlerde bu sistemin taklit edildiğini görmek hiç de şaşırtıcı de-

⁶³ J. W. Chaffee, *The Thorny Gates of Learning in Sung China: A Social History of Examinations*, Cambridge 1985; B. A. Elman, *A Cultural History of Civil Examinations in Late Imperial China*, Berkeley CA 2000.1

ğil. Yazılı sınav on dokuzuncu yüzyılın başlarında Oxford ve Cambridge’de de uygulanmaya başlandı ve *viva voce* usulü, “canlı ses aracılığıyla” sınav olarak bilinen sözlü sistemin yerini aldı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına geldiğimizde İngiliz hükümeti tarafından memur adaylarını test etmek üzere Çin tarzı yazılı sınavlar kullanılmaya başlanmıştı. Kıdemli memurların halen “mandaren” diye nitelendirilmelerinin nedeni belki de budur.⁶⁴

Misyonlar yollamak

Bilgi genelde Budist, Hristiyan ya da Müslüman misyonerler tarafından taşınmıştır. Mesela Budizmin yayılma hikâyesi Hindistan’dan Sri Lanka, Burma, Tayland, Laos, Kamboçya ve Çin’e, Çin’den de Kore’ye uzanan uzun bir yolculuğun hikâyesidir. Bu yayılmanın başlıca aktörleri keşişlerdi. Örneğin Tang hanedanı döneminde Çin’de yaşayan bir Budist rahip Jianzhen, yaşamının son on yılını Japonya’da (orada Gancin adıyla tanınıyordu), bir okul ve tapınak kurarak Buda’nın öğretilerini Japon aristokrasisine açıkladığı yerde geçirmişti. Öğrencilerinden biri tarafından *Büyük Tang Keşişinin Doğu Yolculuğunun Kaydı* adlı kitapta anlatılan Gancin’in öyküsü Japon romancı Yaşuşi Inoué tarafından, bir Japonun gözüyle *Tempyō no iraka*’da (1957) yeniden anlatıldı. Burada Inoué, keşişlerin Budizmi öğrenmeleri amacıyla 732 yılında Çin’e yaptıkları resmi misyona odaklanmıştı. Romanda anlatıldığına göre bu misyonda Gancin’i Japonya’ya gelmeye ikna eden dört genç keşiş vardı.

Gancin Japonya’ya Budizmin yanısıra Çin kültürünün seküler öğelerini de tanıttı. Misyonerler seküler bilgiyi genel-

⁶⁴ R. M. MacLeod (der.) *Days of Judgement: Science, Examinations and the Organization of Knowledge in Late Victorian England*, Driffeld 1982; C. Stray, “From oral to written examinations: Cambridge, Oxford and Dublin 1700-1914”, *History of Universities* 20 (2005), 76-129.

de bu şekilde yaymaktadırlar. On dokuzuncu yüzyılda Asya, Afrika ve başka yerlerdeki Hristiyan misyonerler beraber çalıştıkları insanlara Batı kültürünü, özellikle de Batı bilimini tanıtmayı görevlerinin bir parçası olarak görüyorlardı. Mesela bir Protestan misyoneri olan John Fryer *Chinese Scientific Magazine*'i (1876) kurmuş ve Şangay'da bir politeknik açmıştı. Başka bir misyoner, Alexander Williamson da *Society for the Diffusion of Christian and General Knowledge among the Chinese*'i [Çinliler arasında Hristiyan ve Genel Bilgiyi Yayma Derneği] kurmuştu. Bu dernek dinsel kitapların yanı sıra bilimsel kitaplar da yayımladı. Misyonerlerin amaçları arasında çoğu zaman Batı eğitimini yaymak da vardı. Bu sebeple kolejler kurmuşlardı: Suriye Protestan Koleji (1886), Delhi Aziz Stefan Koleji (1881), Canton Hristiyan Koleji (1888) vb.

Diğer taraftan misyonerler gönderildikleri bölgelerin dillerini ve kültürlerin de incelediler ve evlerine döndüklerinde genelde bu bölgelerin bilgisinin yayılmasına katkıda bulundular. Bu bakımdan misyonerler kimi zaman antropologlarla kıyaslanıyorlardı. Bu yerinde bir kıyaslamadır, zira bazı misyonerler kariyerlerini antropolog olarak tamamlamışlardı. Bunun en iyi bilinen örneği Yeni Kaledonya'da bir Fransız Protestan pastörü olan Maurice Leenhardt'tı. 1902'den 1927'ye kadar orada çalışan Leenhardt, Fransa'ya döndükten sonra École Pratique des Hautes Etudes ile başka eğitim kurumlarında bir Melanezya uzmanı olarak ders vermişti.⁶⁵

Seyahat ederek bilgiyi yayanlar sadece misyonerler değildi elbette. Dini misyonlardan başka seküler misyonlar da vardı. Bir yanda 1930'larda São Paulo Üniversitesi'ne gönderilen genç araştırmacılar grubu gibi (aralarında Fernand Braudel ve Claude Lévi-Strauss da vardı) ülke dışına misyonlar gönderen başta Fransa olmak üzere Batılı ülkeler, bir yanda ise geri kaldıkları gerekçesiyle bilgiyi bulup getirmeleri için

⁶⁵ J. Clifford, *Person and Myth: Maurice Leenhardt in the Melanesian World*, Berkeley CA 1982.

daha “ileri” ülkelere misyonlar gönderen Doğulu ülkeler vardı. Mesela Mısır 1826’da içlerinde daha sonradan öncü bir İslami modernleşme taraftarı olacak olan genç Rifaa el-Tah-tavi’nin olduğu bir grup öğrenciyi Fransa’ya göndermişti.⁶⁶ Aynı şekilde 1826’da Japonya da, Batı uygarlığı hakkında bilgi edinmek üzere Avrupa’ya bir misyon göndermişti (Romancı Inoué’nin 732’de Çin’e giden misyonu anlattığı sırada aklın-dan bu olayı geçirdiği düşünülebilir).

Hint coğrafyasında karşılaşmalar

Misyonların yanı sıra gayriresmi karşılaşmalar da bilgilerin aktarılmasını yol açmıştı. Bunun en iyi bilinen örneğini Hol-landa Doğu Hindistan Şirketi, yani VOC [*Vereenigde Oost-Indische Compagnie*] sunar. Bu şirkete bağlı olarak çalışan bazı Hollandalı, Alman ve İsveçli kişiler görevlerinin sağladığı fırsatlardan yararlanarak Japonya’nın ya da Güney Doğu Asya’nın doğasını ve kültürünü incelediler. Benzer bir şey on se-kizinci yüzyılın sonları ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında Hindistan’da, Britanya Doğu Hindistan Şirketi’nin ülkenin büyük bir kısmına fiilen egemen olduğu bir dönemde de ger-çekleşti. Şirketin hizmetindeki yöneticiler, yargıçlar, hekimler ve cerrahlardan bazıları görev yaptıkları bölgelerin tarihini, dillerini ve yerel bilgilerini incelediler, yerli bilginlerden eği-tim aldıkları gibi karşılığında da Batılı bilgiyi yaydılar ve her iki taraf öğrendiklerini kendi amaçları doğrultusunda uyarla-dı. Bu sebeple bu karşılaşmaların ve bilgi alışverişlerinin tari-hinin Batılı ve Hintli bilginler tarafından ortaklaşa yazılıyor oluşu bu tarihe gayet uygun düşmektedir.⁶⁷

⁶⁶ Euben, *Journeys*, 90-133.

⁶⁷ P. Chakrabarti, *Western Science in Modern India*, Delhi 2004; G. Prakash, *Another Reason: Science and the Imagination of Modern India*, Princeton NJ 1999; Dodson, *Orientalism*.

Bu tür bir fikir alış verişinin en iyi bilinen örneği şüphesiz Gallerli hukukçu William Jones'unkidir. 1783'te Kalküta'ya gelen Jones, burada *Asiatic Society of Bengal*'i [Bengal Asya Derneği] kurmuştu. Yerli bilim insanlarıyla (*pandit*'ler) düzenli bir iletişimi olan Jones, Yunanca ile Latince'nin Sanskritçe ile akraba olduğunu keşfetmiş ve Sanskritçe drama *Şakuntala*'yı İngilizceye tercüme ederek Avrupa'ya tanıtmıştı. Benzer bir şekilde Güney Hindistan'daki "Dravid" dil ailesinin saptanması da Britanyalı ve Hintli bilginler arasındaki "sohbetlerin" sonucunda mümkün olabilmisti.⁶⁸ Tıp alanında Şirket adına çalışan bir dizi hekim ve cerrah, çoğu İskoç'tu, Ayurveda ya da başka geleneklere bağlı yerel şifacılarla bilgi alışverişinde bulundular. On dokuzuncu yüzyılda Bengal'de Hintli seçkinler tarafından kurulan *Society for the Acquisition of General Knowledge* (1838) [Genel Bilgi Edinme Derneği] veya *Indian Society for the Cultivation of Science* (1876) [Hindistan Bilimsel Gelişim Derneği] gibi derneklerden de görülebileceği gibi karşı taraf da Batı bilimine aynı derecede ilgi duyuyordu.⁶⁹

Bu bilgi alışverişinin ne kadar önemli olduğu hâlâ bir tartışma konusudur. Michel Foucault ile 2. Bölümde kitabına değindiğimiz Edward Said'in etkisiyle bazı bilginler özellikle bilgiler arasındaki çatışmaları incelemeye yönelmektedirler. Bu çatışmaların kötü şöhretli örneklerinden biri, 1834'ten 1838'e kadar Hindistan'da Yüksek Şura'da [*Supreme Council*] görev yapan Thomas Macaulay'nin geleneksel Hint bilgisini işe yaramaz ilan etmesidir. "*Minute on Indian Education*"da [Hint Eğitimi Üstüne Tutanak] belirttiğine göre, "İyi bir Avrupa kütüphanesinin tek bir rafı bile bütün yerli Hint ve Arap edebiyatından daha değerli" idi. Çatışma tartışmalarına dahil

⁶⁸ M. J. Franklin, *Orientalist Jones*, Oxford 2011, 36-42; T. R. Trautmann, "Hullabaloo about Telugu", *South Asia Research* 19, 53-70.

⁶⁹ H. Fischer-Tiné, *Pidgin-Knowledge*, Zürich 2013; Prakash, *Another Reason*, 54-5.

olan bilginler bilginin İngiliz emperyalizminin hizmetinde ya da daha sonradan Hint milliyetçiliğinin siyasi amaçları doğrultusunda kullanıldığına dikkat çekmektedirler. Mesela Jadu Nath Ganguli *National System of Medicine in India*'da (1911) [Hindistan'ın Milli Tıp Sistemi] Hindistan'ın "milli sınırları dahilinde kurulan bir tıp sistemi"ne ihtiyacı olduğunu savunmuştu.

Buna karşın başka bilginlerse farklı bilgi düzenleri arasındaki uyumu ve Hint geleneklerini keşfeden Avrupalılar ile Batı bilimini keşfeden Hintliler örneğinde olduğu gibi yabancı bilgi karşısında sarf edilen büyük heyecanı öne çıkarmaktadırlar. Thomas Trautmann'ın iddia ettiği gibi "kolonyal bilginin oluşumu" üstüne yapılan incelemeler "kolonyal ilişkinin *her iki* cephesinden kolonyal duruma *getirilmiş* bilgi türlerini hesaba katmak zorundadır".⁷⁰ Öyleyse sorun Batılı ve Hintli katkıların birbirlerine göre ne kadar önemli olduklarını değerlendirmeye çalışmak ve sinik ve indirgemeci olmak riski taşıyan bir yaklaşımla, yani bilginin siyasi yönden ele alınması ile, naifliğe düşme tehlikesiyle yüz yüze bırakan başka bir yaklaşım arasında, yani bilgiyi siyaseti dışlayan bir perspektifle ele almak arasında, seyretmeyi denemektir.

Yer değiştirmek

Genel olarak tarihte olduğu gibi bilgi tarihinde de beklenmedik sonuçlar çoğu zaman beklenenlerden daha önemli olmuştur. Mesela Jones gibi başka ülkelerde yaşamayı seçenlerin veya 1685'te Fransa'dan sürülerek Londra, Berlin ve Felemenk Cumhuriyeti'ne yerleşen Protestanlar gibi memleketlerini terk etmeyi seçmeyip buna zorunda bırakılanların ya da Almanya'yı 1930'da, Avusturya'yı ise 1938'de terk ederek Britanya'ya, Birleşik Devletler'e ve başka yerlere göç eden Yahudi bilim insanlarının deneyimleri, başka bir deyişle bu

⁷⁰ Trautmann, "Hullabaloo", 67.

planlı olmayan yer değiştirmeler, her iki yöndeki misyonlardan daha etkili olmuştur.⁷¹ Bu yerlerinden edilmiş insanların parçalanmış hayatlarının ne gibi sorunlar barındırdığı gayet iyi bilinmekte. Bununla birlikte bazıları en azından memleketlerinin kültürleri ile onlara kucak açan kültür arasında aracı bir konum alarak yaşamlarını idame ettirebilmişlerdir. Mesela İngiltere'deki Fransız Protestanları hem İngiliz tarihi üstüne araştırmalar yapmış hem de İngilizce kitapları, bunlar arasında John Locke'un kitapları da vardır, Fransızcaya tercüme etmişlerdi. Aynı şekilde Birleşik Devletler'deki Alman Yahudisi bilginler Max Weber'in sosyolojisini İngilizceye tercüme etmiş, 1917'nin ardından Rusya'yı terk eden bazı bilim insanları ise meslek yaşamlarının kalanını Rus kültürünü Fransızlara, Britanyalılara ve Amerikalılara açıklamakla geçirmişlerdi.

Ev sahipleri açısından bu yer değişiminin olumlu yanını takip etmek daha kolaydır, özellikle de psikanalizin Birleşik Devletler'e ya da sanat tarihinin İngiltere'ye getirilmesinde olduğu gibi, belli bir disiplinde ve belli bir yerde kritik bir kitleyi oluşturacak kadar mültecinin bulunduğu durumlarda bu gayet kolaydır.⁷² Bilginlerin yanısıra Fransa'yı terk etmek zorunda kalan ipek dokumacısı Protestanlar örneğinde olduğu gibi belli bir işin ehli olan insanların göçe maruz bırakıldığı durumlarda bir ulus diğerinin kayıplarıyla zenginleşir.

Nesneler aracılığıyla yaymak

İster inceleme amacıyla isterse de sergileme maksadıyla olsun taşlar, bitkiler, doldurulmuş hayvanlar, resimler ve heykeller gibi nesneler dünyanın bir yerinden bir başka yerine

⁷¹ L. A. Coser, *Refugee Scholars in America: Their Impact and their Experiences*, New Haven CN 1984; D. Fleming ve B. Bailyn (der.) *The Intellectual Migration: Europe and America, 1930-1960*, Cambridge MA 1969.

⁷² Burke, *Social History of Knowledge*, 208-11.

taşınıp koleksiyonlara girdikçe bilginin yayılmasına aracılık ettiler. Erken modern dönemde Avrupa’da, Floransa’daki Medici ailesi gibi yönetici takımının ya da Danimarkalı hekim Ole Worm gibi bilginlerin sahip olduğu bu koleksiyonlar özel koleksiyonlardı. Bu koleksiyonlarda doğanın eserlerinin yanı sıra sanat eserleri, Avrupa sikkeleri ve madalyonları, Meksika’ya özgü tüy işleri veya Brezilya’dan gelen üfleme boruları, kabuklar ve timsahlar yer alıyordu. Fransız Devrimi’nin ardından kamuya ait koleksiyonlar ön plana çıkmaya başladı. Müzelerde ve galerilerde sergilenen bu koleksiyonlar herkesin (ziyaretçiler arasında çoğu zaman öğrenciler bulunur) ziyaretine açıktı. Buralarda sergilenen nesneleri incelemek insanların eğitiminin bir parçası hâline geldi. Zaten Londra’daki *South Kensington Museum* (zanaatkârlara hangi modelleri örnek alabileceklerini göstermek üzere 1857’de kuruldu) veya ondan 1855’te ayrılan *Science Museum* gibi bazı müzeler eğitim amacıyla kurulmuştu.

Metinlerin taşınması da bilgiyi yayar. Japon keşişler Çin’den geri dönerken yanlarında Budist metinlerin yazılı olduğu binlerce rulo getirmişlerdi. Bu metinlerin çoğunu kendileri kopyalamışlardı. Çin’de kağıdın ortaya çıkışı (kağıt parşömeden daha ucuzdur) ve ardından da önce İslam dünyasına, sonra da Avrupa’ya ulaşması, elyazmaları çağında bilginin yayılmasına önemli bir katkı sağlamıştı. Sökülüp takılabilen harflerin kullanıldığı matbaanın icadı kitapları daha kolay ulaşılabilir kılmış ve maliyetleri düşürmüştü. Nitekim daha on altıncı yüzyılda kitaplar uzak mesafeler katederek İspanya’dan Meksika ve Peru’ya gönderilmeye başlanmıştı. Aynı şekilde mektuplar da (gerçi gitmeleri gereken yerlere ulaşmaları bir hayli zaman alıyordu) bu şekilde uzak mesafeler katediyordu. Böylece Roma’daki Cizvit bilginlerle Goa veya Pekin’deki kardeşleri arasında uzun mesafeli bir ağ kurulması mümkün olabildi ya da daha genel bir ifadeyle söylersek, “Edebiyat Cumhuriyeti”nin sınırları genişledi.⁷³

⁷³ S. J. Harris, “Confession-building, long-distance networks, and the organisation of Jesuit science”, *Early Modern European Science* 1 (1996),

Edebiyat Cumhuriyeti'ni inşa etmek

Edebiyat Cumhuriyeti hayali bir cemaat, duvarları olmayan bir üniversite ya da bir ağlar ağı olarak düşünülebilir. Bu cemaatin çalışmalarının büyük bir kısmı on beşinci yüzyılda, *respublica litterarum* ifadesinin türediği bir zamanda başladı ve aşağı yukarı 1800 yılında Cumhuriyet'in birliğinin önce milliyetçilik ardından da fikri uzmanlaşma tarafından tehdit edildiği bir zamanda sona erdi.

Bununla birlikte Cumhuriyet'in tarihini iletişim kiplerindeki değişimlere bağlı olarak dört ana döneme ayırabilir ve bu tarihin aslında bundan daha uzun olduğunu gösterilebiliriz.⁷⁴ Yaklaşık 1500'den 1800'e dek süren ilk dönem kitapların, mektupların ve bizzat bilginlerin karada seyahat edebilmek için beygir gücüne, denizde seyahat edebilmek içinse yelkenli gemilere ihtiyaç duydukları atlı cumhuriyet [*horse-drawn republic*] dönemidir. 1800'den 1950'ye kadar uzanan ikinci dönem ise "buhar cumhuriyeti" diyebileceğimiz bir dönemdir. Bu dönemde buhar gücünün kullanılmasıyla kitapların fiyatları düşmüş, demiryolları ile buharlı gemiler bilim insanlarının enformasyon alışverişinde bulundukları uluslararası konferansların düzenli aktiviteler hâline gelmesine imkân tanımıştır.

Üçüncü dönem aşağı yukarı 1950 ila 1990 arasını kapsar. Bu dönemde hava yolculuğunun giderek daha rahat bir hâle gelmesi belirli temalar üstüne yapılan küçük konferansların artmasını kolaylaştırmıştı. Bugün artık dördüncü dönemdeyiz, "dijital cumhuriyet" çağında yaşıyoruz. Edebiyat Cumhuriyeti her zaman sanal ya da hayali bir cemaat olmuştu, fakat e-posta, e-konferans ve kolektif e-araştırma sayesinde ile-

287-318; M. Ultee, "The Republic of Letters: Learned correspondence 1680-1720", *The Seventeenth Century* 2 (1987), 95-112.

⁷⁴ P. Burke, "The Republic of Letters as a communication system", *Media History* (2012), 1-13.

tişimin hızlanması, bu cemaatin üyelerini eskiye nazaran uzaktan etkileşime dair daha bilinçli bir hâle getirmiş ve eski “görünmez kolej” fikrine yeni bir anlam kazandırmıştır.

İletişim biçimlerinin değişmesi sayesinde, esas olarak Batı Avrupa ile sınırlı olan Edebiyat Cumhuriyeti yavaş yavaş Balkanlara, Rusya’ya, Kuzey ve Güney Amerika’ya ve daha sonra da dünyanın öteki bölgelerine doğru genişlemiş ve bilginin küresel ölçekte hareketine öncülük etmişti. Daha on sekizinci yüzyılda artık daha hızlı hareket etmeye başlayan yelkenli gemiler sayesinde eski öğrencileri –İsveçli Botanikçi Carl Linnaeus’un “havarileri” olarak bilinirlerdi- Linnaeus’a Orta Doğu’dan, Afrika’dan, Çin’den, Kuzey ve Güney Amerika’dan ve (Banks ve Cook’la birlikte yolculuk yapan Solander gibi) Avusturalya’dan enformasyon gönderebiliyorlardı.

Bilimsel bilginin nasıl yayıldığına dair basit bir üç aşamalı model sunan George Basalla, bir zamanlar uluslararası ticarette olduğu gibi, çeperin dünyanın birçok bölgesine yönelik Batılı bilimsel keşif seferleri sayesinde toplanan enformasyon gibi hammaddeleri ihraç ettiğini merkezin ise (bu durumda Batı’daki “hesaplama merkezleri”) mamul maddeyi ithal ettiğini savunuyordu. Bu iki aşamanın ardından yalnızca üçüncü aşamada bilimsel bilgi üretimi merkezlerin dışına yayılıyordu.⁷⁵ Yakın zamanlarda yapılan bazı incelemeler Batı bilimi ile Batı emperyalizmi arasındaki ilişkiyi vurgulamakta ve mesela “müze, botanik bahçesi, akıl hastanesi ve üniversite gibi bilgi merkezlerinin ortaya çıkmasının veri akışına, maddi kültüre ve emperyal ağlarda hareket eden insanlara bağlı olduğu”na dikkat çekmektedir.⁷⁶

⁷⁵ G. Basalla, “The spread of Western science” (1967), tekrar basım. W. K. Storey (der.) *Scientific Aspects of European Expansion*, Alder-shot 1996, 1-22.

⁷⁶ S. Sivasundaram, “Sciences and the global”, *Isis* 101 (2010), 146-58, 154’de. Karş. M. Harrison, “Networks of knowledge”, D. Peers ve N. Gooptu (der.) *India and the British Empire* içinde, Oxford 2012, 191-211.

1960'larda yazan Basalla'nın modeli özellikle üç yönden eleştirildi. Öncelikle bilgi ve enformasyon hareketi tek yönlü değildi, hem çeperden merkeze hem de merkezden çepere doğru hareket ediyordu. Mesela on altıncı yüzyılda Portekizli hekim Garcia de Orta, 1563 yılında Hindistan'a özgü tıbbi bitkiler hakkında meşhur bir inceleme kaleme almış ve bu incelemesinde Hintli şifacıların yerel bilgisinden yararlanmıştı.⁷⁷ İkinci olaraksa egzotik bilgiler alışverişin her iki tarafında da yerelleştirilmişti. Başka bir deyişle bilgi bir dilden diğerine tercüme edilerek, yeni bir çevreye uyarlanma anlamında, melez ya da "picin bilgi"nin üretilmesiyle sonuçlanan "kültürel çeviri"ye tabi tutulmuştu. Günümüzde artık araştırmacıların "yayılmacılığın ötesine" geçmeyi istemelerinin nedeni bu dönüşümdür.⁷⁸

Üçüncü olarak bilginin çoğul hâli göz önünde bulundurulduğunda farklı bilgilerin farklı merkezlerinin olduğu açıklık kazanmaktadır. Basalla'nın ortaya koyduğu şekliyle Batı biliminin yayılma modeli doğal olarak Batılı merkezlere ayrıcalık tanıyordu, fakat Hint veya Çin bilgisinin nasıl yayıldığına yönelik bir model de aynı derecede iyi nedenlerle Hintli veya Çinli bilgi merkezlerine ayrıcalık tanıyacaktı. Ne olursa olsun model, 2. Bölümde söylediğimiz gibi, işin içine "yarı-çeper" fikrinin katılmasıyla iyileştirilebilir, hatta iyileştirilmelidir de. Bu yarı-çeperler arasında Garcia de Orta'nın yaşadığı, Hintli şifacılarla sohbet ettiği ve kitabını yazdığı Goa ile Doğu Hindistan Şirketi'nde görev yapan Britanyalı doktorlarla cerrahların hem Hintli meslektaşlarından bir şeyler öğrendikleri hem de onlara bir şeyler öğrettikleri Bombay ve Kalküta gibi şehirler vardır.⁷⁹ Yine Nagazaki limanı ile Batılı tüccarların 1641'den 1850'lere kadar sınırlı kaldıkları

⁷⁷ K. Raj, *Relocating Modern Science. Circulation and the Construction of Knowledge in South Asia and Europe, 1650- 1900*, Basingstoke 2007.

⁷⁸ Fischer-Tine, *Pidgin-Knowledge*, 57-61.

⁷⁹ a.g.e., 18-33.

küçük Deşima adası, hem Batılıların hem de Japonların Avrupa'yı keşfettikleri bir merkez olmuştu. On dokuzuncu yüzyılda Fujita Mokiçi adlı bir gazetecinin belirttiği gibi, "Nagazaki, Hollandalılarla ticaret yapılan basit bir limandan çok yeni bir bilgi ticareti limanıydı."⁸⁰

Bilgileri tercüme etmek

Bilgilerin değiş tokuşu elbette tercümanlarla mütercimlerin sürece katılmasını gerektirir. Bu süreçte kimi zaman her iki tarafın da öğrendiklerini kendi ihtiyaçlarına ve şartlarına uygun hâle getirdikleri bir "kültürel çeviri" gerçekleşir. Her zaman olmasa da genelde "çeviride kaybolan" şey aslında enformasyonu bilgiye dönüştüren şeydir – örneğin yerel sınıflandırma sistemleri. Bilginin yayılmasında dillerarası çevirinin ne kadar önemli olduğunu değerlendirmeye çalışırken kaybın ne olduğunu da akılda tutmak gerekmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi Budizmin, Hindistan'dan Çin'e ve Japonya'ya yayılabilmesi için birbirinden son derece farklı üç dilin – Sanskritçe, Çince ve Japonca– birbirlerine çevrilmesi gerekmişti. Aynı şekilde antik Yunan bilgisinin başta doğa bilgisi olmak üzere büyük bir kısmının Batı Avrupa'ya ulaşması Arapça tercümeler sayesinde mümkün olmuştu. Mesela Aristoteles'in eserleri önce Yunancadan Arapçaya sonra Arapçadan Latinceye ve bazen de Latince'den Fransızca ile öteki yerel dillere tercüme edilmişti. Dolayısıyla "Aristoteles"e ait bir metin, Aristoteles'in bizzat dikte ettiği fakat defalarca kopyalanan bir metnin tercümesinin tercümesinin tercümesi olabildi.

Ne olursa olsun Aristoteles'in küçük şehir devletlerinden oluşan dünyası Kilise ile kralların hüküm sürdüğü ortaçağ

⁸⁰ D. Keene, *The Japanese Discovery of Europe 1720-1830* (1952), gözden geçirilmiş basım Stanford CA 1969; alıntı için bkz. C. Hill, *National History and the World of Nations*, Durham NC 2008, 66.

Avrupasından epey farklıydı; bu yüzden, sözgelimi, *Politika*'da ortaya konulan fikirler çoğu zaman yanlış anlaşılıyordu. Gerçi on dördüncü ve on beşinci yüzyıl Avrupası ile bu fikirler arasında bir ilişki kurabilmek için onların yanlış anlaşılması gerektiği iddia edilebilir. Başka bir deyişle bu fikirler bir dilden başka bir dile çevrilirken bir yandan da bir kültürel çeviri işleminden geçiyorlardı.⁸¹ Bilginin kültürel çeviri işleminden geçişi bazı yazılı olmayan örneklerle –mesela Avrupalılarla karşılaştıkları on sekizinci yüzyılın sonlarında Inuitlerin yaptığı haritalara– bakıldığında daha açık bir şekilde görülebilir ve böylece “kültürlerarası eşdeğerliklerin aranışı” belgelenebilir.⁸² Bu örnek üstüne yapılan tartışmalardan hareketle tarihçilerin, Batılıların elinden çıkmayan haritaları doğru olmadıkları gerekçesiyle reddetmekten vazgeçip onları uzamın farklı şekillerde anlaşılmasının delilleri olarak incelemeye başladıkları söylenebilir.

Popülerleştirme

Bilgi yatay olarak, yani uzamda yayılmasına ek olarak bir de dikey olarak yayılır ve bilim insanlarından, bilimden, akademisyenlerden ve başka uzmanlardan “sıradan” insanlara aktarılır. Bilgiyi, özellikle de belli türden bilgileri, popülerleştirmek amacıyla ortaya çıkan hareketlerin uzun bir tarihi vardır. Mesela tam da bu amaçla Britanya'da 1698 yılında *Society for the Promotion of Christian Knowledge* [Hıristiyan Bilgisini Geliştirme Derneği] kurulmuştu.

Bilginin meslekten olmayanlara yayılması, buna kadınlar ve çocuklar da dahildir, yakın zamanlı bir dizi önemli inceleme konusunu oluşturmaktadır. Bu incelemeler Almanya'ya,

⁸¹ P. Burke, “Translating knowledge, translating cultures”, M. North (der.) *Kultureller Austausch: Bilanz und Perspektiven der Frühneuzeitforschung* içinde, Köln 2009, 69-77.

⁸² M. Bravo, *Accuracy of Ethnoscience*, Manchester 1996, 2.

Fransa'ya, özellikle de Viktorya dönemi İngilteresine, yani "bilim popülerleştiricisi" [*popularizer of science*] ifadesinin 1848'den beri kullanılageldiği bir yere odaklanmıştır.⁸³ Bu anlamda bilgiyi yayma biçimlerinden biri açık derslerdi. Mesela Alexander von Humboldt'un Berlin'deki evren üstüne yaptığı dersler (1827-28) ya da Max Müller'in Londra'daki Kraliyet Enstitüsü'nde verdiği dil dersleri (1861) yoğun rağbet görmüştü. Bir başka biçimi ise müzelerdi. Üçüncü bilgi yayma biçimine gelince o da elbette matbaaydı. On altıncı yüzyıldan bu yana "Sıradan İnsan için Tıp" ya da "Sağlık Hazinesi" gibi başlıklar taşıyan tıp kitapları "kendi kendine" iyileşme pratiği sayesinde doktor çağırmaktan kurtulma imkânı sağlıyordu. Bu kitaplardan bazıları tekrar tekrar basılmıştır.

Öteki türden bilgileri yayan kitaplar arasından da çok satanlar çıkıyordu. Donanma tarafından ısmarlanan ve 1773 yılında yayımlanan kaptan Cook'un ilk yolcuğu hakkındaki kitabı için John Hawkesworth'ün yayımcısından 6 bin pound avans alması planlanmıştı; zamanına göre böylesine büyük bir paranın avans olarak verilmesi kitabın çok iyi satacağının beklenildiğine işaret etmektedir. Yazarı belirtilmeden yayımlanan *Vestiges of the Natural History of Creation* (1844) [Yaratılışın Doğal Tarihinin İzleri] (kitap aslında Robert Chambers tarafından yazılmıştır) toplumsal ölçekte hem üst hem de alt sınıflara hitap etmeyi başarmış bir kitaptı.⁸⁴ Macaulay'nin *History of England* (1848) [İngiltere Tarihi] adlı kitabı için de aynı şeyi söyleyebiliriz; ne de olsa ilk cildin üç bin kopyası dört gün içinde tükenmişti. Öyle ki Manchester yakınlarından bir grup işçi (her çarşama kitap yüksek sesle kendilerine okunuyordu) yazara mektup yazarak ona kitabından dolayı teşekkür

⁸³ A. W. Daum, *Wissenschaftspopularisierung in 19 Jahrhundert*, Münih 1998; B. Lightman, *Victorian Popularizers of Science: Designing Nature for New Audiences*, Şikago IL 2007.

⁸⁴ J. A. Secord, *Victorian Sensation: The Extraordinary Publication, Reception, and Secret Authorship of Vestiges of the Natural History of Creation*, Şikago IL 2000.

etmişti. Dergiler de bilginin yayılmasına yardım etmişti: örneğin *The Scientific American* (1845), *Chinese Scientific Magazine* (1876'da İngiliz misyonerler tarafından kuruldu) veya *National Geographic Magazine* (1888).

Antik dönemden bu yana farklı dönemlerde ve farklı kültürlerde (özellikle Avrupa, İslam ve Doğu Asya kültürlerinde) bilgi, "ansiklopediler" sayesinde yayılmıştı. Bunlar sayfalarında tüm bilgileri değilse de en azından temel bilgileri içerdiklerini iddia eden bazen büyük bazen de küçük ciltlerden oluşan kitaplardı. Ansiklopediler birçok kitap türü içerisinde en iyi bilinenleridir. Bu kitaplar arasında özel sözlükler ile aşçılık veya binicilik üstüne hazırlanmış olanlar da vardı ve bunlar bir seferde okuyup bitirmekten çok ihtiyaç duyulduğunda başvurabilecek rehberler olarak tasarlanmışlardı. On altıncı yüzyıldan itibaren genel olarak başvuru kitaplarının özel olaraksa ansiklopedilerin sayısı hem Batı'da hem de Doğu Asya'da giderek arttı. On sekizinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık onlardan öyle çok vardı ki, uyanık bir Fransız bir sözlükler sözlüğü hazırlamıştı.⁸⁵

Bilginin halka yayılmasının sonuçlarını ele alan yakın zamanlı bir incelemede, *Japan in Print* [Matbaaya Yansıyan Japonya], Mary Elizabeth Berry, Tokugawa dönemine (Batılıların on yedinci yüzyıl dediği) odaklanarak Kyoto, Osaka ve Edo (eski Tokyo) gibi kentlerin yükselişine giderek genişleyen bir kamuoyunun eşlik etmeye başladığını belirtir. Bu erkekler kadar kadınlardan, zanaatkar ve esnaflar kadar çiftçilerden oluşan bir kamuoyudur. Bu kitle ya da onun bir kısmı için basılan kitapların çoğu birer enformasyon kaynağıydı. Mesela Edo ve Kyoto rehberleri ziyaretçilere tapınaklardan çayevlerine kadar görülebilecek yerlerle çeşitli ürünlerin ya da hizmetlerin nerede bulunabileceğini anlatıyordu. Kılavuzlar, nasıl çiftçilik yapılacağı, mektup ya da şiir yazılacağı, nasıl çay

⁸⁵ P. Burke ve J. McDermott (der.) *The Book Worlds of East Asia and Europe, 1450-1850: Connections and Comparisons*, Hong Kong.

seremonisi düzenlenebileceği ve çocuk yetiştirilebileceği gibi konular hakkında bilgi veriyordu. Zaman zaman *Banmin çohokai* (“Herkesin Bilgi Hazinesi”, 1692) gibi ucuz ansiklopedilerin de üretildiği oluyordu. Berry’nin tabiriyle bu “halk kütüphanesi” bir “bilgi devrimi”nin önünü açmış ve kamusal alanın, devlet meselelerinin tartışıldığı bir arenanın oluşumuna öncülük etmişti. Öte yandan Japonya’nın haritalarının yayımlanması hayali cemaatlerin kendi bölgelerinden çıkarak bütün ülkeye yayılmasına yardım etmişti.⁸⁶

Sansür

Bilginin nasıl yayıldığı tartışıldığında bunun tamamlayıcı karşıtı olan temanın, yani bu yayılışın önündeki engellerin de hesaba katılması gerekir. Mesela kitapların maliyetleri ya da onları uzak mesafelere taşımanın ortaya çıkardığı ek masraflar türünden ekonomik engeller, hatta “bilgi vergileri” – İngiliz gazetelerinden alınan damga vergisi için bu ifade kullanılıyordu (1712’de koyulan bu vergi nihayet 1855’te kaldırılmıştır). İletişimin bilerek sansürlenmesinin de uzunca bir tarihi vardır. Özellikle matbu kitapların yaygınlaşması dini ya da seküler fark etmeksizin çoğu otorite tarafından sakıncalı bulunmuştu. “Halk kütüphaneleri” döneminde Japonya’da kitaplar devlet tarafından sansürleniyordu. Çin’de, sansür geleneği MÖ. 3. yüzyıla kadar geri gitse de özellikle on sekizinci yüzyılının sonunda imparator Qianlong’un sansür politikası iyi bilinir. Bu dönemde basılı metinler “seline” karşı “kışkırtıcı kitaplar”ı ve “aykırı fikirler”i yasaklayan fermanlar yayımlanmıştı.⁸⁷

⁸⁶ M. E. Berry, *Japan in Print: Information and Nation in the Early Modern Period*, Berkeley CA 2006.

⁸⁷ P. Kornicki, *The Book in Japan: A Cultural History from the Beginnings to the 19th Century*, Leiden 1998, 320-62; T. Brook, “Censorship in 18th-century China: A view from the book trade”, *Canadian Journal of History* 23 (1988), 177-96.

Erken modern dönemde Avrupa’da matbu kitapları sapkınlık, isyana teşvik veya ahlaka mugayir olma gerekçesiyle sansürlemek hem devletlerin hem de Kiliselerin, Protestan ve Katolik kiliselerinin her ikisinin de başlıca işlerinden biriydi. Dönemin en bilindik ve en yaygın sansür sistemi “Yasaklı Kitaplar İndeksi”ni hazırlayan Katolik Kilisesi tarafından yaratılmıştı. Bu indeks inananların okuması yasaklanan kitapların listelendiği basılı bir katalog, Protestanlığın ve matbaanın zehrine karşı hazırlanmış bir panzehirdi. En önemli indeksler on altıncı yüzyıldan yirminci yüzyılın ortalarına kadar papalık tarafından çıkarılan ve bütün Katolik Kilisesi’ni bağlayanlardı.⁸⁸ Kitapların meydanlarda topluca yakılması da Katolik dünyada oldukça sık rastlanan olaylardandı - on altıncı yüzyılda İspanya’da Müslümanların kitaplarının yakılması veya Antwerp, Paris, Venedik ve başka şehirlerde Protestanların kitaplarının yakılması gibi. Protestanların sansürünün Katoliklerinkine nazaran daha az etkili olmasının sebebi Protestanların daha hoşgörülü olmaları değil, Lutherçiler, Calvenciler ve bunlar gibi başka kollara ayrılmak suretiyle daha bölünmüş bir yapı sergilemeleriydi.

Kitapların yayımlanmasından önce devlet tarafından sansürlenmesi işlemine İngiltere’de 1695’te, Fransa’da 1789’da, Prusya’da 1850’de ve Rusya’da 1905’te son verildi. Yine de hiçbir devlet yayımlanan eserleri denetlenmeye çalışmaktan geri durmadı. Kitapların yakılması sürdü: bunun en iyi bilinen bir örneği birçok Alman şehrinde Yahudi, komünist ve bazı yabancı yazarların kitaplarının Hitler’in iktidara gelişinden kısa bir süre sonra, 1933’te Alman Öğrenciler Birliği’nin düzenlendiği etkinliklerde yakılmasıydı. Günümüzde İran, Rusya ve başka yerlerdeki otoriter rejimler kitapları yasaklıyor,

⁸⁸ P. Grendler, “Printing and censorship”, C. Schmitt ve Q. Skinner (der.) *The Cambridge History of Renaissance Philosophy* içinde, Cambridge 1988, 25-53; M. Infelise, *I libri proibiti da Gutenberg a l’Encyclopédie*, Roma ve Bari 1999.

televizyon programlarını denetliyor ve İnternetteki bazı sitelere erişim engeli koyuyor – tıpkı 2000 yılında kullanılmaya başlanan, “altın kalkan”la ya da “Çin’in büyük güvenlik duvarı”yla yapılmaya çalışıldığı gibi.

Gizleme ve ifşa

Tarihçilerin bilginin tamamlayıcı karşısı olan bilgisizliği incelemeleri gerektiği gibi yaymanın karşısı olan gizlemeyi de incelemeleri gerekir. Yöneticiler uzun zaman *arcana imperii*’yi, yani “devlet sırları”nı korumaya çalışmışlardır. Öte yandan emperyal rejimlerin yönettiği yerli grupların kendi bilgilerini yeni yöneticilerinden saklamaya çalıştığı da olmuştur. Mesela on sekizinci yüzyılda Hindu âlimler Britanyalıların Sanskritçe öğrenmelerinin önüne geçmeye çalışmıştı.⁸⁹ Gizli örgütler belli bilgileri örgüt çevreleriyle sınırlı tutmayı çalışırlar. Demircilerden teşrifatçılara kadar birtakım uzmanlar da entelektüel sermayelerini korumak için aynı şeyi yaparlar. İngilizce “*mystery*” sözcüğünün gizemlerin yanı sıra zanaatları ifade etmek için de kullanılmış olması tesadüf değildir.

Bununla birlikte tahmin edileceği gibi bu alanda çalışan tarihçiler ciddi yöntem sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Başarısız gizleme girişimlerini araştırmak izlerini gizlemeyi başaran girişimlere nazaran elbette daha kolaydır. Yine de başarısız girişimler, bilgilerin gizlenmesini savunanlar ile, başka bir deyişle belli bilgilerin saklanması isteyen bireyler, gruplar veya kurumlar ile genellikle “köstebekleri” kullanarak bu bilgileri ya kendileri ya da daha geniş kitleler için ortaya çıkarmaya çalışan rakip birey, grup veya kurumlar arasındaki uzun süreli çatışmanın değişen stratejilerine ve gizleme yöntemlerine açıklık getirir. Öyle görünüyor ki, savaşlarda olduğu gibi, yeni saldırı yöntemlerine karşı yeni savunma yöntemlerinin ortaya çıkması *ad infinitum* [hep tekrarlanacak, sona ermeyecek] bir süreçtir.

⁸⁹ Dodson, *Orientalism*, 53.

Gizleme ve meydana çıkarma arasındaki bu uzun çatışmanın seyrini kodların ve şifrelerin tarihine baktığımızda daha iyi görebiliriz. Dokuzuncu yüzyılda Arap filozof, El-Kindi deşifre üzerine bir rehber yazmıştı. On beşinci yüzyılda belli harflerin tekrarlama sıklığını analiz ederek deşifre etmeyi önlemek amacıyla çok alfabeli şifreler geliştirilmiş, on dokuzuncu yüzyılda ise daha sofistike bir matematiksel analizin ortaya çıkışı ile çok alfabeli şifrelerin kırılmasının önünü açılmıştı. Yirminci yüzyıl ise meşhur Enigma benzeri şifreleme makinalarının çağı olmuştu. Bu makinanın ürettiği şifre Polonyalı şifre kırıcılar ile Bletchley Park'ta karargah kurmuş bir Britanyalı ekibin ortak çalışmalarının sonucunda kırılmıştı.⁹⁰ İçinde bulunduğumuz internet çağına geldiğimizdeyse otomatik istihbarat toplama sistemi gibi yeni saldırı biçimleri ile otomatik güvenlik sistemleri gibi yeni savuma biçimleriyle karşılaşmaktayız.

Bu çatışmanın başka bir örneği de gözetim yoluyla toplanan enformasyon yığınıyla ilgilidir; gizli bilgi zaman zaman kamuya “sızar”. Bir yanda devletlerin ya da daha yakın tarihlerde olmakla birlikte büyük şirketlerin enformasyon topladıklarını ve bu enformasyonu sadece kendi kullanımlarıyla sınırlamak istediklerini görüyoruz. Mesela erken modern dönemde Venedik elçileri gizli raporlarında yer alan kritik bilgiyi toplamak için ajanlar ve muhbirler kullanıyordu. Günümüzde ajanların işinin (jargonda HUMINT, “*human intelligence*” [insan istihbaratı/kişilerin sağladığı istihbarat] olarak bilinir) TECHINT’le, “*technical intellegince*” [teknik istihbarat/teknolojik imkânlarla elde edilen istihbarat], desteklendiği, hatta onun yerine geçtiği söylenebilir. Mesela ABD’nin Ulusal Güvenlik Dairesi [NSA, *National Security Agency*] enformasyona ulaşmak üzere internette gezinen (buna kişisel e-postalar da dahildir) XKeyscore gibi programlar aracılığıyla veri toplar ve bunları analiz eder. Siyasi alanda olduğu gibi

⁹⁰ D. Kahn, *The Codebreakers*, Londra 1978.

endüstriyel alanda da casusluk bireylerin şirketlere sızıp bilgi sağlamasından bilgisayarlara sızmaya kaymıştır.

Öte yandan tarihçiler Venedik elçilerinin gizli raporlarının genelde kopyalandığını ve bu kopyaların Roma’da veya başka yerlerde satıldığını ortaya çıkardılar. Mesela Filippo De Vivo, on yedinci yüzyıl başlarında İngiltere’ye gitmekle görevlendirilen ve orada, Oxford’daki Bodleian Kütüphanesi’nde, kendisinin hazırladığı raporların 14 tanesini içeren “büyükçe bir elyazması”nı bulması karşısında hayrete düşen Venedikli diplomatın hikâyesini anlatır.⁹¹ Devlet sırlarının ifşasının yakın tarihi, sistem içerisinde görev yapan bireylerin elektronik biçimde enformasyon sağladıkları bir dizi evreden oluşur; Bradley Manning (sonradan Chelsea Manning) Amerikan Hava Kuvvetleri’nin Irak’taki savaşa ilişkin belgelerini 2010 yılında Wikileaks’e gönderirken, Edward Snowden 2013 yılında NSA’e ait belgelerin kopyalarını Guardian ile Washington Post’a göndermişti. İletişim araçları değişir, aynı şekilde dolaşımdaki enformasyon miktarı da; oysa ki gizlilik ile şeffaflık arasındaki eski kavga hiç bitmez.

Erişim sağlamak

Hem enformasyonu gizli tutma hem de ifşa etme girişimlerinde (bu ister köstebekler veya gazeteciler isterse de bilgisayar korsanları aracılığıyla yapılsın) daima erişim sorunu gündeme gelir, zira gizlilik diye bir şey varsa o zaman sırra vakıf olan içeridekiler kadar sırdan bihaber dışarıdakilerden de söz etmemiz gerekir. Bilgi erişimi uzunca bir süre eşit olmayan koşullarda gerçekleşti, özellikle de üniversiteler, arşivler, kütüphaneler ve müzeler gibi bilgi üreten ya da depolayan kurumlara erişim söz konusu olduğunda bu hep böyle oldu. Bu erişim eşitsizliğini ortadan kaldırma girişimlerinin de

⁹¹ F. De Vivo, *Information and Communication in Venice: Rethinking Early Modern Politics*, Oxford 2007, 57-8.

uzun bir tarihi vardır. Beş yüz yıl önce matbaa bu girişimlerde kullanılan en önemli araç hâline gelmişti. Ne var ki matbaa bilgiye erişimi kendi kendine genişletemezdi, çünkü öncelikle iki engelin aşılması gerekiyordu: Okuma yazma bilmemek ve Latince. Böylece okuryazarlığı yaygınlaştırmaya ve bilgiyi yerel dillerde de ulaşılabilir kılmaya yönelik hareketler ya da seferler düzenlenmeye başlandı.

Gutenberg'in hemşerisi Martin Luther bu bakımdan bir öncüydü ve dinsel bilgiyi, özellikle de Kutsal Kitabın bilgisini, yerel dillerde erişilebilir kılma girişimlerin sembolü hâline gelmişti. Bu girişim şimdi Reform olarak adlandırdığımız hareketin temelini oluşturur. Tıp alanında Luther'in rolünü başka bir alman Paracelsus oynamıştı. Paracelsus yerel dilinde ders verme ve yazma konusunda oldukça diretmişti.

Uzun vadede bilgilerin yerelleşmesi diyebileceğimiz harekete karşı koymak mümkün değildi. On yedinci yüzyılın ilk yarısına kadar matbu ansiklopediler genelde Latince yayımlanmış, fakat bu tarihten sonra modern dillerde yayımlanan ansiklopedilerle yer değiştirmişlerdi. Bu ansiklopediler arasında ilk defa Edinburg'da hazırlanan *Encyclopaedia Britannica* ile Fransızların *Encyclopédie*'si vardı. *Encyclopédie*'nin bilgilerin daha fazla kişinin erişimine açılması yönünde önemli fakat tartışmalı bir katkısı olmuştu. Burada pek çok zanaat pratiği ayrıntılı bir şekilde ve görsellerle desteklenerek anlatılmakta, böylelikle de daha önce sadece belli grupların üyelerinin erişim imkânı bulabildiği bilgiler artık daha geniş bir kitlenin kullanımına sunulmaktaydı. Özel bilgilerin bu şekilde kamuya açılması Diderot'nun lonca sistemine karşı yürüttüğü hareketin bir parçasıydı. Ona göre, zanaat bilgisinin bu şekilde "kamulaştırılması" ekonomiyi insanlığın refahına ve menfaatine uygun hâle getirecekti.⁹²

Yaygın bilgi [*common knowledge*] ideali on dokuzuncu yüzyılda kurumsal bir biçim almıştı. Bu kurumlar arasında (Al-

⁹² J. Proust, *Diderot et l'Encyclopédie*, Paris 1962

manya ve ABD'deki benzer girişimlerin ardından) Britanya'da 1826'da kurulan *Diffusion of Useful Knowledge* [Faydalı Bilgiyi Yayma Derneği]; eskiden Britanya'da anıldığı şekliyle *Mechanics' Institutes* [Mekanik Enstitüleri] (bu kurumlar yetişkinlere eğitim veriyordu) ya da Danimarka'da bilinen adıyla "Halk Liseleri" (*Folkehøjskole*) vardı. Bunlara ek olarak Britanya'da 1860 yılında Chambers kardeşler tarafından yayımlanan "*A Dictionary of Universal Knowledge for the People*" [Herkes için Evrensel Bilgi Sözlüğü] benzeri popüler ansiklopediler de yayımlanıyordu. Daha geniş bir kitleye ulaşmaya çalışan halk gazeteleri de ABD, Britanya, Fransa, Almanya ve başka yerlerde hızla yayılan bir diğer on dokuzuncu yüzyıl icadıydı. Bunun mümkün olabilmesinin arkasında daha önceki okuryazarlık seferberliği yatıyordu, ki bu da genel ya da neredeyse genel bir eğitim sayesinde mümkün olabilmişti (İngiltere'de genel eğitim 1870'ten sonra ve modernleşme hareketine daha yeni başlayan Japonya ile hemen hemen aynı zamanda yürürlüğe girdi). Parlamenter demokrasinin sıradan seçmenlere siyasi tercihlerini yapmak için ihtiyaç duydukları enformasyonu sağlayan bu genel eğitimin icat edilmesine bağlı olduğu iddia edilebilir. Nitekim, Liberal Maliye Bakanı Robert Lowe, 1867'de, oy verme hakkının İngiltere'de genişletildiği bir dönemde, her zamanki alaycı üslubuyla, "Efendilerimizi eğitmemiz gerekiyor" demişti.

Yirminci yüzyılda en azından üç teknoloji devrimi bazı bilgilere erişimi genişletti ve yaygın bilgi idealini en sonunda gerçekten ulaşılabilir kıldı. Bunlar sırasıyla radyo, televizyon ve internetti. Bilgilerin küresel ölçekte yayılmasına uluslararası bir iletişim aracı olarak İngilizcenin, bir nevi yeni Latince olarak, yaygınlaşması ile tercüme gerektirmeyen imgelerin yayılması yardım etti. Yirminci yüzyılın ikinci yarısı kısmen radyo seminerleri, televizyonlarda yayımlanan bilim programları, açık üniversiteler ve çevrimiçi ansiklopediler sayesinde bilgilerin büyük ölçekte demokratikleştiği bir çağdı. Siyaset alanında haber alma özgürlüğünü ya da yönetimlerin şeffaflaş-

masını artırmaya yönelik hareketler mevcuttu. Mesela 1985'te iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Mihail Gorbacov, *Glasnost*'u yürürlüğe sokmuştu. Bu basındaki "resmen yasaklı konuların sayısı"nı azaltmak anlamına geliyordu.⁹³ Başka yerlerde haber alma özgürlüğü yasaları daha da genişlemiş ve resmi belgelere erişimin önü açılmıştı.

Buraya kadar verdiğimiz örnekler bilginin yaygınlaşmasıyla ilgiliydi. Yine de ister coğrafi isterse de toplumsal düzlemde olsun bilginin yayılmasının kaçınılmaz olduğunu varsaymaktan kaçınmalıyız. Bunun yerine daha gerçekçi bir yaklaşımı seçmeli ve bilgilerin tarihini bir çeşit üstünlük mücadelesi olarak görerek bu mücadeleyi erişimi genişletmeye çalışan kuvvetler ile erişimi kısıtlamaya çalışan kuvvetler arasındaki çatışma üzerinden okumalıyız. Bilgiye erişimi genişletmek için yerel dillerden biriyle yazmak ve bu bilgileri Latince bilmeyen toplumsal grupların kullanımına açmak tercih edilebilir bir yoldu. Bununla birlikte yerel bir dilde yazmak erişimin kısıtlanmasına neden olabiliyordu, çünkü bu şekilde bilgi yabancıların erişimine kapatılıyordu. Nitekim Luther'in zamanında Erasmus, kitaplarını İngiltere'den Polonya'ya kadar uzanan bir Avrupalı okur kitlesine ulaşabilmek için Latince yazmıştı. Okurları coğrafi düzeyde pekala genişti geniş olmasına ama toplumsal düzeyde dardı; Luther açısından durum bunun tam tersiydi. Her ne kadar çelişkili görünse de küreselleşme bilgiye erişimi genişlettiği kadar daraltmaktadır. Bazı bilgileri bütünüyle yok ederek erişim imkânını ortadan kaldırabilir. Yerel bilgilerin çoğunun bir kriz içinde olduğu ve bu krizin gerçekten de onların sonu olabileceği artık iyi biliniyor. Bunun en iyi bilinen örneğine bakalım. Bugün yeryüzünde konuşulan yaklaşık altı bin dilin büyük bir kısmı yirmi birinci yüzyılın sonuna gelindiğinde, belki de daha öncesinde, yok olma tehlikesiyle yüz yüze kalacak.

⁹³ J. Gibbs, *Gorbachev's Glasnost*, College Station TX 1994.

Öyle ya da böyle erişimin fethi her zaman tehdit altında olmuştur. Önceden olduğu gibi bugün de erişime yönelik üç büyük tehdit bulunmakta. Bunların ilki ve belki de en az bilineni fikri uzmanlaşmadan kaynaklanan tehdittir. Artık kolektif olarak daha önce bildiğimizden daha çok şey biliyor olsak da büyük resmi görmemiz giderek zorlaşıyor. Genel bilgiye yönelik ikinci tehdit siyasal rejimlerden gelir. Bu tehdidin başlıca iki biçimi vardır: İlki sansürün negatif biçimi, ikincisi ise gizli ya da sınırlı bilgilerin pozitif biçimidir. Bunlar genelde otoriter rejimlerle ilişkilendirilir fakat aslında farklı derecelerde de olsa neredeyse her yerde görülebilirler. Genel bilgiye yönelik tehditlerin üçüncüsü ise özelleştirme eğilimidir. Bilgi mülkiyeti fikri kapitalizmin icadı değildir, fakat bilginin patentler ya da öteki fikri mülkiyet biçimleri yoluyla özelleştirilmesi kapitalistler tarafından yaygınlaştırılmıştır. Mesela antiseptik özelliklerinden dolayı bir Hint baharatı olan zerdeçal örneğinde olduğu gibi bazı ilaç şirketleri geleneksel yerel bilgilerin patentini almaya çalışmışlardır.

Stewart Brand (daha çok *Whole Earth Catalog*'un yayıncısı olarak tanınır) “enformasyon özgür olmayı ister” derken, iktisatçı Kenneth Arrow, daha temkinli bir dille, “Enformasyonu mülk hâline getirmek zordur” diyordu.⁹⁴ Yine de bazı devletler ve bazı şirketler bu işte başarı sağladı, en azından kısa bir süreliğine.

Bilgileri Kullanmak

“Faydalı bilgi” uzunca bir süre yaygın bir slogan olmuş ve on sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren şirketlerin ve çeşitli kuruluşların odak noktası olagelmıştır. Mesela bu amaçla 1754 yılında Erfurt’ta “Faydalı Bilgiler Akademisi” (*Akademie gemeinütziger Wissenschaften*), 1766’da Philadelphia’da *American Philosophical Society for the Promotion of Useful Knowledge* [Faydalı

⁹⁴ Arrow, “Economics of information”, 125.

Bilginin Geliştirilmesi İçin Amerikan Felsefe Derneği] kurulmuş ve bunu Trenton, New York, Lexington ve başka yerlerdeki dernekler izlemişti. Britanya'da 1826'da *Society for the Diffusion of Useful Knowledge* [Faydalı Bilgiyi Yayma Derneği] derneği, Fransa'da ise 1832'de *Journal des Connaissances utiles* [Faydalı Bilgiler Dergisi] kuruldu.

Elbette şunu sormak gerekiyor: Faydalı ama kime göre ya da neye göre faydalı? Ne de olsa bilgiler tek bir amaçla kullanılmıyordu. Mesela erken modern dönemde Avrupa'da klasik retorik eğitiminin hukuk ve siyaset alanlarında faydası vardı. Toprağa ve kaynaklara ilişkin ayrıntılı bilgilere ulaşamadıkları takdirde imparatorlukların hayatta kalmaları mümkün değildi. Coğrafya bilgisi aynı zamanda savaşlarda da kullanılıyordu. Bu nedenle Napolyon'un ordusunda, sözgelimi, Avusturya'nın, İtalya'nın ve Rusya'nın arazi ölçümlerini yapıp haritasını çıkaracak topografya mühendisleri bulunuyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında sıra Prusyalılara gelmişti. Zira 1870-71'deki savaşta Fransa karşısında zafer kazanmaları bir coğrafyacı tarafından "silahlar kadar haritalarla da yapılan bir savaştı" sözleriyle anlatılmıştı. Benzer bir şekilde Körfez Savaşı'nda da (1990-91) ordular Coğrafi Bilgi Sistemlerinden [*Geographical Information Systems*] yararlanmışlardı.

Savaşta olduğu gibi ticarete de rakiplerin planlarını ve teknolojisini öğrenmek önemlidir, ama kendi planlarını ve teknolojisini korumak da bir o kadar önemlidir. Kısacası bilgi genelde denetimin hizmetinde kullanılır. Bu nokta Foucault tarafından, daha önce bu kitapta alıntılanan meşhur bir ifadeyle vurgulanmıştı: "bilgi durmaksızın iktidar etkilerine yol açar".

Karşı Reform Kilisesi

Foucault'nun tespiti on altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki "Karşı Reform" hareketi sırasında Katolik Kilisesinin yaptıklarıyla örneklendirilebilir. Bu dönemde Protestanlığın yayıl-

ması otoriteler açısından bir nevi bir kalk borusu işlevi görmüştü. Bunun üzerine Kilise ilk olarak daha önce görülmedik bir biçimde vaazlardan ve kateşizm derslerinden (bu bir yenilikti) yararlanmaya başladı. Kateşizmin soru cevap şeklindeki tasarımı inananların dinsel bilgisinin sınanmasını kolaylaştırıyordu. İkinci olaraksa dinsel pratikler hakkında enformasyon sağlamak amacıyla piskoposlar sistemli girişimlerde bulunmaya başladı. Herkesin günah çıkarmaya gittiğini garanti altına almak için her bir diyakozlukta sayımlar yapılmaya başlandı. Bunların yanı sıra Piskoposların ayrıca “ziyaretlerde” bulunmaları, başka bir deyişle tek tek her kiliseyi ve cemaatini teftiş etmeleri gerekiyordu. Bu teftişlerde kilise ile kilisenin teçhizatının durumundan cemaatin inanç ve davranışlarına kadar (herhangi bir sapkın olup olmadığı, kaç kişinin aforoz edildiği ya da kimlerin zina yaptığı gibi) birçok konu denetleniyordu. Ayrı ayrı kaynaklardan gelen enformasyonu karşılaştırmak için standartlaşmış soru cetvelleri hazırlanmıştı.⁹⁵

İspanya, İtalya, Portekiz ve Yeni Dünya’nın Katolik bölgelerinde piskoposların çabaları Engizisyonun çabaları tarafından geri plana itilmişti. Engizisyon hem inancı hem de ahlakı sorguluyordu ve yüzyıllar içerisinde devasa bir “veri bankası” oluşturmuştu. Şimdi bu veri bankası düzenli olarak tarihçilerin akınına uğruyor. Karşı reform sırasında kurulan yeni tarikatlar arasında Cizvitler ön plana çıkmıştı. Cizvit tarikatına bağlananların sayısı kısa sürede büyük bir artış yaşamış ve tarikat Kanada’dan Paraguay’a Hindistan’dan Japonya’ya kadar birçok misyon bölgesine ayrılarak bütün dünyaya yayılmıştı. Cizvitlerin kendilerine has özelliklerinden biri enformasyon sistemlerinin boyutları ile kapsamı idi. Cizvitler Roma’daki merkezlerinde ikamet eden bir “general” tarafından yönetilirdi. Bütün dünyadaki Cizvit kolejleri ile evlerin-

⁹⁵ P. Burke, “The bishop’s questions and the people’s religion”, *Historical Anthropology of Early Modern Europe* içinde, Cambridge 1987, 40-7.

den generale düzenli raporlar ya da “yıllık mektuplar” gönderilir, bu sayede her bölgede neler olup bittiğini yakından takip edilebilen general gerektiği takdirde “uzun kolu”nu her yere uzatabilirdi.⁹⁶

Protestan din adamları da sıradan insanlar arasında dini bilgiyi yaymakla ya da onlar hakkında bilgi edinmekle ilgileniyordu. Bilgi yayma faaliyetine iki Britanya derneği örnek gösterilebilir: 1698’de misyonerleri desteklemek üzere kurulan *Society for the Promotion of Christian Knowledge* (SPCK) [Hıristiyan Bilgisini Geliştirme Derneği] ile 1804’te Kutsal Kitabı bütün dünyada ulaşılabilir kılmak amacıyla kurulan *British and Foreign Bible Society* [Britanya ve Yabancı Ülkeler Kutsal Kitap Derneği]. Bilgi toplamaya gelince Katolikler gibi Protestanlar da ziyaretler düzenliyorlardı. Mesela on yedinci yüzyıldan itibaren İsveç’te din adamları cemaatlerinin evlerine düzenli ziyaretlerde bulunmaya ve ev ahalisinin Kutsal Kitabı okuma ve anlama becerilerini test etmeye başlamıştı.⁹⁷

Bürokratikleşme

Erken modern dönemde Avrupa’da devletleşme süreçleri ile hükümetlerin merkezileşmesi giderek daha fazla enformasyon kullanmayı gerektirmişti. Tarihçiler, Kanadalı sosyolog Dorothy Smith’in ifadesiyle, mektup yazma, rapor kaleme alma ya da hazırlama, soru cetvelleri ve formlar hazırlama gibi “metinsel olarak dolayımlanmış hükmetme biçimleri”nin yükselişine dikkat çektiler. Bu hükmetme biçimleri geçmişte enformasyon devleti, arşiv devleti ya da belge devleti gibi çeşitli adlarla anılmaktaydı, şimdiyse kendini dijital devlete dö-

⁹⁶ M. Friedrich, *Der lange Arm Roms? Globale Verwaltung und Kommunikation im Jesuitenorden 1540-1773*, Frankfurt 2011; “Communication and bureaucracy in the early modern society of Jesus”, *Zeitschrift für Schweizerische Religions und Kirchengeschichte* 101 (2007), 49-75.

⁹⁷ E. Johansson, “Literacy studies in Sweden”, Johansson (der.) *Literacy and Society in a Historical Perspective* içinde, Umeå 1973, 41-65.

nüştürme sürecinden geçmektedir.⁹⁸ Bu süreç sözcük anlamıyla “bürokrasi”nin, yani büronun ya da ofisin ve tabii memurların yönetiminin yükseldiği bir süreç olarak tanımlanabilir. Memurlar hem yazılı emirler çıkarır hem bunlara uyar hem de bu emirleri, karar verme sürecine eşlik eden içerideki ve dışarıdaki siyasi duruma ilişkin raporlarla birlikte dosyalarına kaydederler. At sırtındaki yönetici yavaş yavaş masa başındaki yöneticiye dönüşür; nitekim on altıncı yüzyıl İspanyasında II. Felipe ile on yedinci yüzyılda Fransasında XIV. Louis böyle bir dönüşümden geçmiştir.

Enformasyon bazen basılı formlar aracılığıyla (böyle formlar on altıncı yüzyıl kadar erken bir tarihte Venedik’te nüfus sayımlarında kullanılmıştır) bazen de İspanyol İmparatorluğu’nda olduğu gibi soru cetvellerinin kullanılmasıyla toplanmıştır. İspanyol İmparatorluğu Yeni Dünya hakkında sistemli bir şekilde bilgi toplamaya 1569’da başlamış ve bu amaçla Meksika ve Peru’daki yerel yöneticilere 37 maddelik bir soru cetveli gönderilmişti. Bunu 1577 yılında gönderilen 50 maddelik başka bir soru cetveli izledi. Alman tarihçi Arndt Brendecke’nin işaret ettiği gibi ampirizm imparatorluğun kullandığı araçlardan biriydi.⁹⁹

Daha önce gördüğümüz gibi emperyal rejimlerin, özellikle de yeni emperyal rejimlerin imparatorluklarını oluşturan topraklar hakkında vakit kaybetmeden bilgi sahibi olmaları gerekiyordu. Gelgelim erken modern dönem devletleri nüfuslarına dayanma zaruretleri arttıkça (vergiler, askerlik ya da dinsel uygunluk dolayısıyla) kendi evlerinde de benzer yöntemleri uygulamaya başladılar. Bu anlamda XIV. Louis’nin maliye bakanı olarak bilinen Jean-Baptiste Colbert’e bakabilir ve onun aynı zamanda bir enformasyon bakanı olduğuna

⁹⁸ D. E. Smith, *Texts, Facts and Femininity: Exploring the Relations of Ruling*, Londra 1990.

⁹⁹ A. Brendecke, *Imperium und Empirie, Funktionen des Wissens in der spanischen Kolonialherrschaft*, Köln 2009, 252vd.

hükmedebiliriz. Nitekim kendisi taşradaki yetkili memurların, yani *intendant*’ların görevlerini yeniden tesis etmiş fakat “işlevlerini” vergi toplayıcılarından gözlemcilere ve muhbirlere dönüştürerek “muazzam bir veri bankası” oluşturmuştu. Jacob Soll’un belirttiği gibi, “Detaylar belli bir yerde ne kadar inek olduğunu hesaplamaya kadar varmıştı.” Colbert soru cetveleri gönderiyor, Hindistan veya başka yerlerden gelen raporları inceliyor, bilgiyi devletin kontrolü altına almaya çalışıyordu. Toplanan enformasyonun korunması ve tekrar kullanılabilmesi için arşivler bile kurmuştu.¹⁰⁰

Örneklerin Avrupa’dan seçilmesi başka yerlerdeki yönetimlerin bu genel sürece iştirak etmedikleri yönünde bir izlenim yaratmasın. Ne de olsa erken modern dönemde Babür İmparatorluğu’nda Ekber Şah’ın idaresi “belge devleti” (*kaghazi raj*) olarak biliniyordu. Bu idari sistem bölgeyle ticaret aracılığıyla yerleşen, ardından da burayı yönetmeye başlayan Doğu Hindistan Şirketi tarafından devralındı. Erken modern Çin yönetimi de büyük bir resmi belge üreticisiydi.¹⁰¹

On sekizinci yüzyıldan itibaren bilgi sahibi devletlerin hızla gözetim devletine dönüştüğü bir dönemde Avrupa’da devletlerin merkezileşmesi daha ileri bir boyut kazandı. Bu gözetimin muhbirler ya da yakın zamanlarda olduğu gibi kamera, mikrofön ve bilgisayarlar aracılığıyla sağlandığı bir devlettir. Gözetimin ortaya çıkışına bireylerin bir çeşit kimlik kartı taşımalarının zorunlu hâle gelmesi eşlik etmişti. Pasaportlar uzun süreden beri kullanılsa da onların insanların vatandaşı oldukları ülkelerden başka ülkelere seyahat edebilmelerinin koşulu olması Birinci Dünya Savaşı’ndan daha önceye gitmez, nitekim sistem 1920’lerde Milletler Cemiyeti tarafından düzenlenen konferanslarla kanunlaştırılmıştır. Pek çok ülkede

¹⁰⁰ J. Soil, *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert’s Secret State Intelligence System*, Ann Arbor 2009, 72-3, 100, 104-12.

¹⁰¹ M. Moir, “Kaghazi Raj: Notes on the documentary basis of company rule, 1783-1858”, *Indo-British Review* 21 (1983), 185-9; P. A. Kuhn, *Soulstealers: The Chinese Sorcery Scare of 1768*, Cambridge, MA 1990.

kimlik kartları bütün vatandaşlar için zorunlu hâle gelmişti – Fransa’da 1940’ta, Almanya’da da aşağı yukarı aynı tarihlerde, vb.¹⁰²

Enformasyonun devlet tarafından nasıl kullanıldığı hakkındaki yorumlar genelde birbirini tutmaz. Bir yanda yönetimlerin denetleme arzularını öne çıkaran ve yönetimlerin faaliyetlerinin altında yatan saikleri arayan “kötücül yorum” [*malign interpretation*], yani Michel Foucault’nun yorumu vardır. Bu yorumu destekleyenler arasında, örneğin Britanya’da ikinci kez suç işleyenlerin hapishaneye geri gönderilmesini kolaylaştıran Sabıka Kaydı uygulamasını (1869) anmasıyla Britanyalı tarihçi Vic Gatrell yer alır. Öte yandan başka bir Britanyalı tarihçi Edward Higgs, enformasyonun resmi kullanımları üstüne daha “olumlu” bir yorumda bulunur. Gatrell gibi on dokuzuncu yüzyıla odaklanan Higgs merkezi yönetimler tarafından toplanan enformasyonun esas olarak bireylerin haklarının (sözgelimi emeklilik maaşı) güçlendirilmesi, genişletilmesi ve savunulmasında kullanıldığını savunmaktadır. Ona göre enformasyon “çoğulcu bir toplumun temel hak ve özgürlüklerinin temelini oluşturur”.¹⁰³ Modern dönemin başlarında da sosyal yardım amacıyla enformasyon toplanıldığı olmuştur: Örneğin kıtlık zamanında belli bir şehirde gıda yardımı yapılması gereken insan sayısının tespiti için. Genelde olduğu gibi her yorumun rejimden rejime değişkenlik gösteren sosyal yardım ve denetim konularının ne kadar önemli olduğuyla ilgili söyleyeceği bir şeyler vardır.

Bilgiyi iş hayatında kullanmak

Bilginin iş hayatında nasıl kullanıldığıyla ilgili incelemeler giderek çoğalıyor. İlgili odaklarından bir tanesi tüccarların kul-

¹⁰² J. Caplan ve J. Torpey (der.) *Documenting Individual Identity*, Princeton NJ 2001; J. Torpey, *The Invention of the Passport*, Cambridge 2000.

¹⁰³ E. Higgs, *The Information State in England: The central Collection of Information on Citizens*, Basingstoke 2004, incelemesi için bkz. V. Gatrell, *Journal of Historical Sociology* 18 (2005), 126-32.

landığı kılavuzlardır. Ortaçağ sonlarından itibaren tüccarlar, özellikle de ülkeleri dışında bulunan tüccarlar için çok sayıda kılavuz hazırlanmıştı. Nasıl defter tutulacağı ya da söz gelimi Floransa’da, Bruges’de ya da Halep gibi yerlerde bulunan Venedikli bir tüccarın mallar, ağırlık ve uzunluk birimleri veya kur hakkında başvurabileceği kılavuzlardı bunlar. Bu kılavuzlarda dolandırılmaktan kurtulmanın püf noktaları da anlatılıyordu. Daha önce az çok örtük kalmış, örnekler üzerinden göre göre ve yapa yapa kazanılan ya da sözlerle akrabalara ya da çalışanlara aktarılan pratik bilgiler artık yazıya geçiriliyor, basılıyor, böylelikle de daha geniş bir kitle tarafından kullanılabilirdi.¹⁰⁴

Ticaret şirketlerinin çağında yatırımların büyümesiyle birlikte dünyanın birçok bölgesinde alım satım yapan şirketlerin yazılı enformasyon ihtiyacı artmıştı. Bugünkü tabirle “bilgi üreten şirket”in örneği olarak 1602’de kurulan ve VOC (*Vereenigde Oost-Indische Compagnie*) diye bilinen Hollanda Doğu Hindistan Şirketi’ni verebiliriz. VOC, “çokuluslu” şirketlerin erken bir örneği olarak nitelendirmiştir. Bu şirketin olağanüstü başarısı enformasyonu Amsterdam’daki merkezinden Batavya’daki (şimdiki Cakarta) Asya üsleri ile Nagasaki’de, Surat’ta vb. yerlerdeki kollarına taşımasına, daha da önemlisi yerel kollardan gelen enformasyonu merkeze taşıyarak iletişim ağlarını etkili bir şekilde kullanmasına bağlanmıştır. Şirketin kullandığı kara ve deniz haritaları sağlanan enformasyonla sürekli olarak güncelleniyordu. Hüsnü tabirle “bahşiş” diye anılan rüşvetler şirketin hem Hollandalı hem de yabancı diplomatlardan gelen enformasyona erişmesine imkân sağlıyordu. Temel ticari enformasyonu sağlayan ve genelde istatistiklerden oluşan düzenli raporların, yerel kollardan ya da yıllık olarak Batavya valisinden Amsterdam’daki yöneticilere gönderilen raporların kullanılması VOC’un enformasyon sisteminin dikkat çekici bir özelliğiydi. Daha on yedinci yüzyılın

¹⁰⁴ J. Hoock ve P. Jeannin, *Ars mercatoria*, 6 cilt., Paderborn 1991.

sonunda şirketin gelecekteki politikasını belirlemek için satış rakamları analiz ediliyor, böylelikle de şirketin Asya'dan gelen biber ve diğer malları fiyatlandırması ve sipariş miktarlarını ayarlaması mümkün oluyordu.¹⁰⁵

VOC'un "bilgi politikası"nda o gün açısından alışılmadık olan bu durum daha sonradan, özellikle de on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ABD ve başka yerlerdeki büyük üretim fabrikalarının ortaya çıktığı dönemde sıradan bir şeye dönüşecekti. Devlet yönetimlerinininki gibi bu şirketlerin yapısı da bürokratikti, "müdürler" [*managers*] denilen memurlar tarafından idare ediliyorlardı. Şirketlere gelen ve şirketler tarafından dolaşıma sokulan enformasyon hızla artıyor; istatistik, rapor, mektup, yazılı emir vb.ne dönüşerek daktilodan dosya dolaşımına ya da ataşa kadar yeni ofis teknolojileriyle destekleniyordu.¹⁰⁶ On dokuzuncu yüzyılın başka bir yeniliği de "Araştırma ve Geliştirme"nin ya da "ARGE"nin ortaya çıkışıydı; büyük şirketler laboratuvarlar kuruyor, yeni ve daha gelişmiş ürünler üretebilmek için bilim insanlarını kiraliyordu. Mesela 1876'da mucit Thomas Edison dünyanın ilk endüstriyel araştırma laboratuvarını, New Jersey, Menlo Park'ta kurmuştu. Sentetik boya üretmek üzere kimyacılar, yeni ilaç geliştirme-leri için de farmakologlar çalıştırılıyordu.

Bunlara ek olarak firmalar bu dönemde kendilerini ve ürünlerini tanıtıcı enformasyonu dolaşıma sokmakla da ilgilenmeye başlamışlardı. Bunun için gazetelerde, posterlerde ve radyolarda yayımladıkları reklamlardan yararlanıyorlardı. Bitmek bilmeyen reklamların sonucunda geç Viktorya İngilteresinde "*Pears Soap*" [Pears Sabunları] gündelik dilin bir parçası hâline gelmişti. 1930'lu yıllara gelindiğindeyse reklamların ne kadar etkili olduğunu yoklamak üzere Amerikalılar sokaklar-

¹⁰⁵ L. Blussé ve I. Ooms (der.), *Kennis en Compagnie: de Verteenigde Oost-Indische Compagnie en de modern wetenschap*, Amsterdam 2002.

¹⁰⁶ J. Yates, "Business use of information and technology during the industrial age", A. D. Chandler ve J. W. Cortada (der.) *A Nation Transformed by Information*, New York 2000, 107-36.

da sorguya çekiliyordu – sistematik “pazar araştırması” başlamıştı.

Yeniden kullanmak

Son birkaç sayfada bilginin dinsel, siyasal ve iktisadi alanlarda nasıl kullanıldığını ayrı ayrı ele aldık. Bununla birlikte yeniden kullanımı es geçmemeliyiz. Ne de olsa hem enformasyon sağlama teknikleri hem de bizzat enformasyonun kendisi kimi zaman bir “işveren”den bir başkasına geçer. Mesela erken modern dönemde Avrupa’da faydalı bilgi sağlama aracı olarak kullanılan soru cetvelleri Kilisenin ardından devletler tarafından kullanılmaya başlanmıştı. Yirminci yüzyılda Birleşik Devletler’de piyasa araştırma teknikleri siyasetin kullanımına uyarlanarak kamuoyu araştırmalarına dönüşürken, vitrinlerde yer alan ürünlerin sergilenmesindeki değişimler müze küratörleri tarafından taklit edilmeye başlanmıştı. Ofislerden çıkan kartoteksler kütüphanelere ve bireysel araştırmacıların çalışma odalarına kadar yayılmıştı.

Siyasi alandan akademik alana geçişler de olmuştu. Devlet arşivlerindeki resmi belgeler sonradan günlük idari işlerde kullanılabileceği düşünülerek korunmuştu. İlk kez Fransız Devrimi’nden sonra devletler arşivlerini halka açmaya başladı; bu durum özellikle tarihçiler açısından çok önemliydi. Fransız Ulusal Arşivi 1800’de kuruldu; İngiliz Kamu Kayıtları Dairesi 1838’de; Simancas’daki İspanyol arşivleri 1840’ta ve Vatikan arşivleri 1881’de açıldı. 1989’dan sonra Avrupa’daki Komünist rejimlerin çökmesiyle birlikte Doğu Almanya’daki Stasi gibi gizli polis teşkilatlarının dosyaları dahi halka açıldı. Böylece bu malzemelere dayanan incelemelerin ortaya çıkması mümkün oldu.

Farklı bilgi türlerini kullanmanın kimi zaman beklenmedik sonuçları kimi zamansa yıkıcı etkileri olmuştur. İngiliz şair Alexander Pope'un akıllarda yer etmiş şu cümlesinde söylediği gibi, "Az bilgi tehlikeli bir şeydir." Bu, James Scott'un *Seeing Like a State* (1998) [Devlet Gibi Görmek] adlı kitabının temel argümanıdır. Güney Doğu Asya'da alan çalışması yapan ve köylülerin sorunlarına özel bir ilgi besleyen bir antropolog olan Scott kitabında "belli şemaların insanın durumunu iyileştirmekte nasıl başarısız" kaldığını gösteriyordu. Ona göre on sekizinci yüzyıldan itibaren "toplumu okunabilir kılmak" yönünde art arda teşebbüsler gerçekleşmişti. Okunabilir kılmak demek yalnızca haritaları, istatistikleri ve öteki enformasyon biçimlerini toplamak değil, aynı zamanda "vergileendirme, askere alma gibi klasik devlet fonksiyonlarını basitleştirecek ve isyanların önüne geçecek şekilde toplumu düzenlemek" demektir. Scott işe Almanya'daki ormanlık alanları ele alarak başlıyordu. Almanya ormanların devlet tarafından gelir kaynağı olarak görüldüğü bir yerdi ve bilimsel ormancılık bu geliri hesaplamak ve yönetmekle ilgiliydi. "Almanya'daki ormanlar düzensiz doğaya bilimsel olarak hesaplanmış düzenli yapıları dayatmanın arketipiydi." Ağaçlar geçit merasimlerinde olduğu gibi düz sıralar hâlinde dikiliyordu. Kitap, ağaçların dikilmesinden insanların düzenlenmesine geçerek SSCB'de tarımın kolektifleştirilmesi, Brasília'nın kurulması, "zorunlu köyleştirme"* (Tanzanya'da) ve bu gibi somut örnekler üzerinden, yazarın tabiriyle, "otoriter Yüksek Modernizm'i tartışıyordu. Bu örneklerin her birinde Scott, devlet gücüyle

* *compulsory villagization*, insanların devlet ya da askeri otoriteler tarafından belirli köylere (bunlar hâlihazırda kurulu köyler olabildiği gibi yeni kurulan köyler de olabilir) yerleşmeye mecbur bırakılması. Bu uygulama isyancı ve asi grupların barınmasına imkân veren parçalı yapıdaki kırsal nüfusu belirli alanlara toplayarak daha kolay denetlenebilir hâle getirmek için otoriteler tarafından yapılan bir uygulamadır -ç.n.

desteklenmiş, yerel koşulları ve sorunları hiçe sayarak empoze edilen planların olumsuz sonuçları üstünde duruyordu.

Devlet Gibi Görmek bir antropoloğun gözünden modern devlet eleştirisi olmanın yanı sıra aynı zamanda sosyolojinin, daha genel düzeyde ise evrensel veya bağlamdan bağımsız olduğu sanılan bilginin eleştirisidir. Yazar “belli bilgi ve denetim türlerinin bir vizyon darlığını zorunlu kıldığını” savunuyor ve alternatif bilgilerin değerlendirilmesi yönünde dokenaklı bir çağrı yapıyordu. Yerel, pratik ve bağlamsallaştırılmış bilgi adı altında başka başka biçimlerde ifade edilen bu alternatif bilgi aslında “yüksek modernist projelerin tamamıyla kendi planlarını dayatmaları yüzünden kendilerini mahrum bıraktıkları değerli bir bilgidir”. Yerel bilgiyi hiçe sayarak planlama yapılmasının yarattığı tehlikelere odaklanan yakın zamanlı incelemeler Scott’ın argümanını desteklemektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁷ J. C. Scott, *Seeing like a State*, New Haven CN 1999; karşı. B. Flyvbjerg, “Phronesis and megaprojects”, B. Flyvbjerg, T. Landman ve S. Schram (der.) *Real Social Science: Applied Phronesis* içinde, Cambridge 2012, 95-121.

SORUNLAR VE YENİ EĞİLİMLER

Sorunlar

Bilgi tarihi üstüne yapılan incelemelerin bir bilimsel uzlaşının ürünü olduğu düşünülmemelidir. Ortada gerçekten de fikir birliğine varılan pek çok alan var, fakat bir o kadar da çatışma alanı mevcut. Bunun en iyi bilinen örneklerinden biri, 2. Bölümde kısaca değindiğimiz Edward Said tarafından ortaya atılan ve hem destekçileri hem de muhalifleri tarafından tartışılmaya devam eden “şarkiyatçılık” sorunudur. Genel olarak tarihte olduğu gibi bilgi tarihinde de sorunlarla karşılaşmaksızın inceleme yapmak pek mümkün değildir; içeriden yaklaşmak ile dışarıdan yaklaşmak arasındaki karşıtlık, değişim ile süreklilik arasındaki karşıtlık, anakronizm ile görelilik gibi eski sorunlar ya da zafercilik ve inşacılık gibi yeni sorunlar. Bu bölümün amacı karmaşık sorunlara basit çözümler sunmak yerine çoğu zaman örtük kalan, fakat bu alandaki birçok incelemenin temelinde yatan varsayımlara yönelik farkındalığı güçlendirmektir.

Dışarıdan tarihlere karşı içeriden tarihler

Bu kitapta şimdiye dek bilgi ve toplum arasındaki ilişki sorununun yer yer bir görünüp kaybolduğu fark edilmiş olsa gerek. Marx ve Mannheim tarafından ortaya atılan ve o günden beri tartışılacak olan bu sorunun aldığı biçimlerden biri bilgi tarihine yönelik iki yaklaşımdan birini seçmektir. Bir yanda

bir bilgi düzenindeki değişimleri bu bilgi düzeninin içerisindeki büyüme ya da gerileme üzerinden açıklayan “içeriden/işsel” yaklaşım, diğeri yanda ise bu değişimleri dış dünyadaki değişimle ilişkilendiren “dışarıdan/dışsal” yaklaşım bulunmaktadır. Bilgi tarihi söz konusu olduğunda bu yaklaşımlardan biri bilginin parçalanmasına enformasyon birikimi üzerinden açıklama getirirken, diğeri bu durumu giderek artan işbölümünün bir parçası olarak görür. İşsel yaklaşım taraftarları dışsal yaklaşımı duyarsız ve katı bulurken dışsal yaklaşım tarafları işsel yaklaşımın çok dar olduğunu düşünürler.

Bu durumda sorun her iki yaklaşımın da gerekli olduğunun ve her ne kadar zor olacaksa da bu iki yaklaşımı uzlaştırmının mümkün, hatta zorunlu olduğunun önerilmesiyle çözüme kavuşacaktır. Öte yandan bilgi ve toplum arasındaki ilişki sorununun öteki formları öyle kolayca bir kenara atılamaz. En önemli sorun bir toplumun içerisindeki bilgileri belirlediği mi yoksa sadece bunları etkilemekle mi kaldığıdır. Bunu cevaplandırmaya çalışırken sırasıyla başka sorunların ortaya çıktığı görülür. Bunlardan biri neyin “toplum” sayılabacağıdır. Mesela, yirmi birinci yüzyılın başında Britanya tek bir toplumdan mı ibarettir yoksa birçok toplumdan mı oluşur? “Toplum” toplumsal yapı anlamına mı gelir? Cinsiyete, sınıflara ve mesleklere ayrılmak mı demektir, yoksa ekonomik ve siyasal sistemleri de mi içerir? Bilgi sosyolojisinin ikinci dalgasının ardından kendimize belli bir yer ve zamanda bilgiyi şekillendirenin gerçekten toplum mu yoksa “kültür” mü (temel değerler dahil) olduğunu sormamız gerekiyor. Bu sorulardan hiçbirinin kolay bir cevabı yok; yine de en azından onları aklımızın bir köşesinde tutmaksızın bilgi tarihine dalmanın akıllıca olmadığını söyleyebiliriz.

Devrimlere karşı süreklilikler

Genel olarak tarihte olduğu gibi bilgi tarihinde de değişimin veya sürekliliğin görece ne kadar önemli olduğu hararetili

bir tartışma konusu olmuştur. Gerçeğin bu iki uç nokta arasında bir yerde olduğunu söylemek oldukça kolay olsa da, aslında bu konuda spesifik konuşmak ve yerleri, dönemleri ve alanları birbirinden ayırmak epey zor. Kuhn'un *Structure of Scientific Revolutions*'ı (1962) bilim tarihinde bu sorunu irdeleyen çalışmalar içerisinde bir klasiktir.¹ Önceki bilim tarihlerinin çoğunun temelini oluşturan "yığılarak ilerleme anlayışı"nı reddeden Thomas Kuhn, onun yerine tekrar eden devrimlerin önemini savunur. Ona göre her devrim bir dizi aşamadan geçer. Bu aşamaların ilki "anomalı"nın, başka bir deyişle bir takım enformasyonun doğal dünyanın o sırada kabul edilmiş yorumlarıyla, yani belirli bir yer ve zamanda geçerli olan "normal bilim" modelleriyle ya da "paradigma"larla çeliştiğinin fark edilmesidir. İkinci aşama anomalilerin çoğalmasının sonucunda paradigmanın krize girmesidir. Üçüncü aşama ise "devrim" aşamasıdır; başka bir deyişle yeni bir paradigmaya geçiştir. Yeni paradigma geçerli olmaya başladıktan sonra yeni bir normal bilime dönüşür. Bu normal bilim de sonradan başka anomaliler tarafından tehlikeye sokulacaktır.

Fransa'da sürekliliğin eleştirisi Kuhn'un bir kuşak öncesinde, filozof Gaston Bachelard ile Paris'teki bir bilim tarihi enstitüsünün başkanı olan Bachelard'ın selefi Georges Canguilhem tarafından başlatılmıştı. Onlar bilimin giderek genişleyen, sürekli ve birikimsel evrimine karşılık kırılmalar ya da "yarılmalar" fikrini savunuyorlardı. Bir kırılma bir ilerleme ya da bir atılımdı ve şeylerin canlı oldukları varsayımı gibi bir engelin, Bachelard'ın ifadesiyle "bir epistemolojik engelin", ortadan kaldırılmasıydı.²

¹ T. S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Şikago IL 1962 [Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2017]

² G. Bachelard (1934), *The Formation of the Scientific Mind*, İng. çev. Manchester 2002 [Gaston Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, çev. Alp Tümertekin, İthaki Yay., İstanbul, 2013]; G. Canguilhem, *Knowledge of Life* (1965), İng çev. New York 2008.

Bachelard ve Canguilhem tarafından kurulan geleneğin (gelenekten söz etmek her ne kadar çelişkili görünse de) izinden giden Michel Foucault bunlara ek olarak bilim tarihindeki süreklilik vurgusunu eleştirdi ve onun yerine, yüzeyin altına nüfuz ederek düşünsel katmanlar kazan ve farklı “söylemler”in ya da daha genel olarak “episteme”lerin hüküm sürdüğü dönemler arasındaki keskin kırılmaları vurgulayan “bilgi arkeolojisi”ni savundu.³ Kuhn gibi Foucault da bilim tarihine evrimden ziyade devrim üzerinden bakıyordu (bu yüzden *Kliniğin Doğuşu*’nda olduğu gibi doğum metaforunu kullanıyordu).

Evrimin ya da devrimin görece önemi üstüne yürütülen bu tartışmada galip çıkan hangi taraf olmuştu peki? Elbette bilgi düzenlerindeki ya da akademik disiplinlerdeki değişimlerin tamamının aynı tipte olduğuna inanmak için geçerli bir sebep yok. Yine de daha yakın bir şekilde incelendiğinde bazı düşünce devrimlerinin daha az devrimci görüldüğünü söylememiz gerek, özellikle de meşhur on yedinci yüzyıl bilimsel devriminin. Amerikalı tarihçi Steven Shapin bu konu hakkındaki kitabına, “Bilimsel Devrim diye bir şey yoktur ve bu kitap bu konu hakkındadır,” diye başlar; ardından da “insanların dünya hakkında bildiklerini ve o dünyaya uygun bilgiyi nasıl güvence altına aldıklarını kökten ve geri dönülmez bir şekilde değiştiren tutarlı, sarsıcı ve uç bir olay”ın varlığını sorgulayarak kuşaklara yayılan bir olaylar çokluğu fikrini savunur.⁴

On dokuzuncu yüzyılda Leopold von Ranke ile özdeşleştirilen tarih alanındaki “devrim”e ilişkin de benzer bir tespitte bulunabiliriz. Thomas Kuhn’un düşüncelerinden hareketle bazı tarihçiler Ranke’nin yeni bir tarihsel “paradigma”

³ M. Foucault, *The Archaeology of Knowledge* (1969), İng. çev. New York 1972 [Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, Ayrıntı Yay, İstanbul, 2011]

⁴ S. Shapin, *The Scientific Revolution*, Şikago IL 1996 [Steven Shapin, *Bilimsel Devrim*, çev. Ayşegül Yurdaçalış, İzdüşüm Yay. İstanbul, 2000]

kurduğundan bahsettiler.⁵ Ranke gerçekten de iyi bir tarihçiydi ve ilkin Almanya’da, daha sonra da başka yerlerde tarihçiliğin bir meslek hâline gelmesinde büyük bir etkisi olmuştu. Kendisinden önce gelen tarihçilerin kroniklere ve bu gibi yazılı kaynaklara aşırı önem vermelerini ve arşivlerde bulunan belgelerle yeterince ilgilenmemelerini eleştirmesinin hissedilir sonuçları olmuştu. Gelgelim Ranke arşivlerde çalışan ilk tarihçi değildi ve ne kadar ironiktir ki en çok kullandığı arşiv kaynakları, esas olarak Venedik Senatosuna hitaben yazılan Venedik elçilerinin raporları, “saf” [pure] belgeler olmaktan çok bazı hitabet kurallarını izleyen yazılı ürünlerdi. Bir kez daha uzaktan ani bir devrim gibi görünen bir fenomenin yakına gelince daha büyük bir sürecin parçası olduğu görülüyor.

Eğer bilgi devrimlerinin yakından incelenmesi süreklilikleri açığa çıkarıyorsa, öyleyse, bir dizi gelenek incelemesinin gösterdiği gibi (bunlardan bazılarına daha önce 2. Bölümde değinmiştik) durumun tersi de geçerlidir. Latince *traditio* sözcüğünün esas olarak aktarma, devretme gibi anlamları olsa da, birçok araştırmacının dikkat çektiği gibi, bir kuşaktan diğerine aktarılanların değişmeden kaldığını düşünmek bir hata olur. Dünya sürekli hareket hâlinde olduğundan bir geleneğin aynı kalsa bile farklılaşacağı, çünkü bağlamının değişeceği savunulabilir. Bu sebeple Hollandalı Hindolog Jan Heesterman, “geleneklerin içsel çatışmaları” hakkında yazmış ve yine bu sebeple Katolik Kilisesi gibi kurumlar hep aynı kaldıklarını iddia ederek değişimi gizlemeye çalışmışlardı - Reform zamanında Katolik Kilisenin sloganı, *semper eadem* (“daima aynı”) idi. Dolayısıyla gelenekleri yeniden inşa etmek, hatta yenilerini keşfetmek gerekir.⁶

⁵ G. G. Iggers, “The crisis of the Rankean paradigm”, *Syracuse Scholar* 9 içinde (1988), 43-50.

⁶ J. C. Heesterman, *The Inner Conflict of Tradition*, Şikago IL 1985; karş. M. S. Phillips ve G. Schochet, *Questions of Tradition*, Toronto 2004.

Gelenek içerisindeki değişimi gizlemenin sonuçlarından biri geçmişin anakronik bir şekilde yorumlanmasına davetiye çıkartmaktır. Tarihçiler arasında anakronizm genellikle ölümcül bir günah, belki de *par excellence* [en üst derecede, en büyük] ölümcül günah olarak görülür, çünkü bu durum tarihçinin değişimden, yani uzmanı olması gerektiği bir konudan bihaber olduğuna işaret eder.

Gelgelelim bazı tarihçiler bile bile anakronik ifadeler kullanır. Bunu yapmalarının sebebi (bu ister kapalı ister açık olsun) tarihçilerin geçmişin kültürünü şimdinin kültürüne çeviren kişiler olduğunu ve bir dili başka bir dile çevirmeye çalışan çevirmenler gibi çevirisini yaptıkları kültüre sadık kalmakla hedef kültür açısından anlaşılabilir olmak arasında zor bir seçimle karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Aslına sadık kalmaya önem verdiklerinde çevirmenler “yabancılaştırma” [*foreignization*] stratejisini izleyerek teknik terimleri orijinal dilde bırakırlar. Dolayısıyla on yedinci yüzyıl “bilim”i [*science*] yerine “doğa bilimi”ni [*natural philosophy*], “bilgin-seçkinler” [*scholar-gentry*] yerine Çince “şen şi”yi [*shen shi*], “cami okulları” [*mosque schools*] yerine Osmanlıca medreseyi ve “genel eğitim” yerine Almanca *Bildung*’u kullanırlar.⁷

Öte yandan anlaşılabilir olmaya önem verdiklerinde çevirmenler “yerleştirmeye” [*domestication*] stratejisini izleyerek belli bir yer ve zamandaki kurumları ya da pratikleri ifade etmek üzere, her ne kadar bu fikirler o yer veya dönemde mevcut olmasa da, bilginin aktarılmasına ve doğanın araştırılmasına atfen, “üniversite”, “bilim” vb. gibi bilindik terimleri kullanırlar. Yerleştirmeye geçmiş ve gelecek arasında bir karışıklık doğurma olasılığına rağmen okurun geçmişe yaklaşmasını sağlarken yabancılaştırma geçmiş kültürlerin biricikliğini muhafaza eder, fakat bu işlemin o kültürlerin uzak görünmesi gibi bir sonucu olur.

⁷ L. Venuti, *The Translator's Invisibility*, New York 1995.

Bu soruna ilişkin bir örnek oluşturması açısından “entelektüel” kavramına bakabiliriz. 2. Bölümde gördüğümüz gibi terim on dokuzuncu yüzyılın sonunda Fransa’da “Dreyfus Olayı” sırasında kullanılmaya başlanmıştı. Bu olay vesilesiyle ortaya çıkan genel tartışmaya kimi yazar, bilim insanı ve bilginlerin katılmasından dolayı bu zaman dilimi “entelektüelin doğum” anı olarak gösterilmiştir. Gerçekten de *Intellectuel* teriminin Fransızcada ortaya çıkışı bu döneme rastlar. Terim kısa sürede başta İtalyanca, İspanyolca ve İngilizce olmak üzere diğerk dillere yayılır.⁸ Öyleyse “entelektüel” terimini ortaya çıkışından önceki bir dönemde yaşamış okumuşları/edipleri [*men of letters*] ifade etmek üzere kullanmak anakronizm olacaktır; yine de Voltaire’in bir entelektüel olduğunu düşünmemek elde değıl, zira kendisi çağdaşlarının deyiimiyle bir “okumuş/edip” olmanın yanı sıra aynı zamanda (sözgelimi) on dokuzuncu yüzyılda Zola’nın veya yirminci yüzyılda Sartre’inki gibi kamusal ve siyasal meselelere derinlemesine karışmış biriydi.

Bazı önde gelen tarihilerse bu bakımdan daha da ileri gittiler. Jacques Le Goff, uzun meslek yaşamının başında yaşımladığı tipik olarak cesur bir incelemesinde kendi dönemlerinde *philosophi* ya da *magistri* olarak bilinen on ikinci ve on üçüncü yüzyıl skolastik filozoflarını “entelektüeller” olarak sunmuştu. Bu entelektüel dünya üstüne yapılan yakın zamanlı başka bir incelemede Jacques Verger, her ne kadar Jacques Le Goff’a çok şey borçlu olsa da, daha “nötr” ve modern bir ifadeyi, *gens de savoir*’yı (“bilgili insanlar”) kullanmayı yeğlemişti. Öte yandan erken ortaçağın “laik/kilise dışı entelektüelleri”ni konu alan yakın zamanlı bir derlemeye katkıda bulunan yazarlardan bazıları entelektüel terimi kullanmalarını –Zola veya Sartre gibi– toplumsal tartışmalara karışan bilginlere odaklanmış olmalarına dayandırmışlardı.⁹

⁸ C. Charle, *Naissance des “intellectuals”*, Paris 1990,

⁹ J. Le Goff, *Les intellectuels au Moyen Age*, Paris 1957 [Jacques Le Goff, *Ortaçağda Entelektüeller*, ev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yay., İstan-

Kuşkusuz Çinlilerin *şen-şz*'si ile Müslümanların uleması arasında (geride, 1. Bölüm) ya da Hintlilerin *pandit*'i ile Rusların *intelligentsia*'sı arasında mukayese yapmayı kolaylaştıracak genel bir terime sahip olmak işimizi epey kolaylaştırır. Yine de genel bir terimin kullanılması birbirinden farklı kültürlere mensup bilgili insanlar arasındaki farklılıkların sanki böyle farklar yokmuşçasına göz ardı edilmesine ya da üstünün kapatılmasına yol açar. Genel bir terim ile belli başlı birkaç terim arasında gidip gelme pratikte işe yarar bir çözüm sunmuş gibi görünse de çeviri de neyin kayborduğu sorunu ortada öylece durmaya devam eder. Bunun arkasında uzaktan belli belirsiz görünen daha büyük bir sorun yer alır, kavramların aynı birimlerle “ölçülebilirliği” [*commensurability*] veya “ölçülemezliği” [*incommensurability*] sorunu.¹⁰ Bu sorun da hâliyle görecelik sorununu gündeme getirir.

Görecelik

Bilgi hakkında araştırmalar yaparken hem mekânsal düzlemde hem de zamansal düzlemde bir gelenekler çeşitliliği ile karşılaşmamak mümkün değildir. Öyle ki bu çeşitlilik toplumsal düzeyde bile ortaya çıkabilir. Gelenekler çeşitliliği karşısında tarihçiler ya tek bir geleneğin, genellikle Batının bilimsel geleneğinin, diğerlerinden üstün olup olmadığını belirtmek (ya da en azından varsaymak) gibi bir seçimle karşı karşıya kalarak etnosantrizmle suçlanır ya da tüm bilgi iddialarına eşit mesafeye yaklaşarak görecelik, hatta nihilizm suçlamasına maruz kalırlar. Çoğul hâlde bilgileri inceleyen bir dizi bilgin yakın zamanlarda ikinci stratejiyi benimsediğinden bu bölüm bu seçimin doğurduğu sorunlara odaklanacaktır.

bul, 1994] ; J. Verger, *Les gens de savoir dans l'Europe de la fin du Moyen Age*, Paris 1997, 2-3; P. Wormald ve J. L. Nelson (der.) *Lay Intellectuals in the Carolingian World*, Cambridge 2007, 222, 248.

¹⁰ T. S. Kuhn, “Remarks on incommensurability and translation, R. R. Favretti, G. Sandri ve R. Scazzieri (der.) *Incommensurability and Translation*, Cheltenham 1999, 33-8.

Karl Mannheim'ın yerleşik bilgi hakkındaki meşhur tartışması, daha önce bahsedildiği gibi, bir tür görecelik ima eder. Yine de bizzat Mannheim inançların belli bir yere, zamana ve toplumsal gruba "bağlanma" yollarını vurgulayarak "ilişkisel" ile doğruluk ve yanlışlık arasında herhangi bir ayrımın gerçekliğini reddeden "bir felsefi görecelik"i birbirinden ayırmıştır. Bu ayrım bazı eleştirel almıştır.¹¹

Bunun yanı sıra Mannheim başta bilgi sosyoloğu David Bloor olmak üzere pek çok bilgin tarafından konumlu bilgi bahsine doğa bilimlerini katmakta çekingen davrandığı gerekçesiyle de eleştirilmiştir. Çalışması 2. Bölümde tartışılan Ludwik Fleck aynı eleştiriye daha önce bilimin "sosyolojik bağışıklığı"na inanan başka birine, Durkheim'a, yöneltmişti. Thomas Kuhn farklı bilimsel kuramların "dünyayı görmenin ölçülemez yolları" dediği fenomenin ürünü olduklarını savunarak bu bağışıklığı delmeye çalıştı. Bloor'a gelince o sosyologlar için belli bir çevrede ya da kültürde bilgi sayılan şey ne ise onun bilgi olduğunu savunarak, bilgi sosyolojisinde "güçlü bir program" ileri sürmekteydi.¹²

Antropologlar da genellikle böyle bir pozisyonu benimseyerek ölçülemezlik fikrini teorilerle değil bütün kültürle ilişkilendirdiler. Fredrik Barth'ın belirttiği gibi, "Analitik ve karşılaştırmalı amaçlar doğrultusunda bütün geleneklerin, bilme biçimlerinin ve bilgi birikimlerinin her birinin kendi içerisinde eşit derecede değerli ve savunulabilir olduğu bir görecelik biçimi" icra edilmeliydi.¹³ Daha önce gördüğümüz gibi bazı antropologlar "sosyolojik bağışıklık"ın reddinin lafta kalmasına izin vermeyip, mesela, modern Batı bilimsel bilgisini mutfağında gözlemlemek

¹¹ K. Mannheim, *Ideology and Utopia* (1929), İng. çev. Londra 1936, 254; karşı. R. K. Merton, "Karl Mannheim" (1941), *Social Theory and Social Structure* içinde, 2. Basım, Glencoe 1957, 489-508.

¹² Kuhn, *Structure of Scientific Revolutions*, 4; D. Bloor, *Knowledge and Social Imagery*, Londra 1976.

¹³ F. Barth, "An anthropology of knowledge", *Current Anthropology* 43 (2002), 1-18, 3'te.

amacıyla laboratuvarlarda “alan çalışması” yürütmüşlerdi.¹⁴ Bu-
nu tamamlayıcı bir tarzda bazı antropologlar da, “Biz” ve “On-
lar” arasındaki farklılıklardan ziyade benzerlikleri vurgulayarak
“daha çıplak bir bilim”i incelemek amacıyla Batılı bilim ile etno-
bilimi (ayrıca “yerli bilgi” [*indigenous knowledge*] diye de bilinir) ay-
nı seviyeye yerleştirdiler.¹⁵

Bu noktada filozofun görecelik sorununu tarihçininkin-
den ayırmak faydalı olabilir. Filozoflar görecelik sorununun,
ya da daha iyi bir ifadeyle, çoğul hâliyle görecelikler sorunu-
nun –ahlaki, bilişsel, öznel vb.– nasıl çözüleceği üstündeki
fikir ayrılıklarını sürdürmeye devam edebilirler. Öte yandan
tarihçiler için bu soruna değinmenin pragmatik nedenleri
vardır. Geçmiş bilgi sistemlerini anlamak için onların dünyayı
anlamakta eşit derecede etkili olduklarını belirtmek zorunlu
değildir. Yine de onlara eşit koşullarda yaklaşmamız gerekir.
Bize naif ya da safdil görünen tutumlar –mesela büyü-
nün et-
kili olduğuna inanma– kendi standartlarımıza göre yargılan-
mamalıdır, çünkü bu inançlar bir parçasını oluşturdukları kül-
türle, yerel normlarla ve belli bir yer ve zamandaki doğrulama
standartlarıyla bağlantılıdır. 3. Bölümde tartışılan İnuit hari-
taları gibi yanlış görünen belgeler aslında bizimkinden daha
farklı bir uzam anlayışının örnekleri olabilir. Burada önemli
olan öteki kültürlerin bilgilerini ve entelektüel kategorilerini
ciddiye almak ve onları üst bir konumdan hatalar ya da “batıl
inançlar” olarak görmekten kaçınmaktır.

Zafercilik

Bilgi tarihi genellikle bir başarı tarihi, sürekli olarak artan en-
formasyonun, bilginin ve kavrayışın tarihi olarak yazılmıştır.

¹⁴ B. Latour ve S. Woolgar, *Laboratory Life*, Beverly Hills CA 1979.

¹⁵ L. Nader (der.) *Naked Science: Anthropological Inquiries into Boundaries, Power and Knowledge*, New York 1996. karş. M. Bravo, *The Accuracy of Ethnoscience*, Manchester 1996; L. M. Semali ve J. L. Kincheloe (der.) *What is Indigenous Knowledge?* New York 1999.

Kuşkusuz bu tarihin zaferleri çoktur; bunların en iyi bilinenleri Copernicus, Newton, Darwin, Einstein ve başka bilim insanlarıyla ilişkilendirilen keşifler ve kuramlar ya da beşeri bilimlerdeki metin eleştirisi, karşılaştırmalı dilbilim, ölü dillerin deşifre edilmesi gibi daha aşamalı gelişmelerdir. Daha genel düzeyde ise insanlık tarihinin, bilginin giderek biriktiği, farklı grup ve kültürlerin birbirleriyle karşılaşması sonucunda gitgide genişlediği bir “kolektif öğrenme”nin tarihi olduğu savunulmuştur.¹⁶

Öte yandan bilginin edinildiği gibi kaybedildiğini de aklımızda tutmamız gerek, zira bilgi sahibi insanlar öğrendiklerini başkalarına aktarmadan ölebilir ya da arşivler ve kütüphaneler yanıp kül olabilir. Antik çağın en büyük kütüphanesi olan İskenderiye kütüphanesinin yanması bu durumun en bilindik örneğidir; aynı şekilde ilk Çin imparatoru Çin Şi Huang’ın emriyle MÖ. 213’te “kitapların yakılması ve bilginlerin gömülmesi” de.

“Barbar” istilaları sırasında Roma İmparatorluğu’nun yaşadığı sarsıntılar sonunda çökmesinde olduğu gibi bazı yerlerde ve bazı dönemlerde antik dünyada bilenen şeylerin çoğu Hristiyan Avrupa’da “pagan” bilginin değersizleşmesi ve bu bilginin eski merkezlerinin çöküşü ya da ortadan kaldırılması sonucunda kaybolmuştu. Kaybedilenler arasında Yunanca bilgisi, tıbbi bilgi ve öteki türden bilgiler vardı.¹⁷

Bilgi, hatta öğrenim kitaplarla sınırlı olmasa da erken modern dönemde Avrupa’da dolaşımda olan kitap sayısının azlığı karşısında modern okur muhtemelen hayrete düşerdi. Gözümüzün önünde nispeten büyük kütüphanelerin yalnızca dört yüz, hatta daha az kitap içerdiği bir dünyayı getirmeliyiz. Sekizinci yüzyılda Northumbria’da bir manastırda çalışan tarihçi Bede üç yüzden fazla kitaba erişebiliyor olmasıyla ayrı-

¹⁶ D. Christian, *Maps of Time: An Introduction to Big History*, Berkeley CA 2011, 182-4.

¹⁷ G. Beaujouan, “The dark ages and the remnants of classical science”, R. Taton (der.), *Ancient and Medieval Science* (1957), İng. çev. Londra 1963, 469-73.

calıklı bir konumdaydı. Dokuzuncu yüzyılda Reichenau manastırının kütüphanesi 415 kitap içeriyordu; St. Gall manastırında ise 394 kitap vardı. Richard Southern, ortaçağ üstüne meşhur incelemesinde 1025 yılı civarında Könlü Raginbold ile Liègeli Radolf'un karşılaşmalarının hikâyesini anlatır. Sohbetleri boyunca bu iki adam geç klasik dönem filozofu Boethius'un fikirlerini tartışır, fakat bir üçgenin “iç açıları” ile Boethius'un ne demek istediğini bir türlü anlayamazlar. Southern'e göre bu durum “çağın ne büyük bir cehalette baş başa kaldığına dair etkileyici bir kanıttır”.¹⁸

Toplu olarak Raginbold ile Radolf'un, hatta Boethius'un veya Aristoteles'in bildiğinden çok daha fazlasını biliyoruz. Gelgelim bu artışın bir bedeli var. Bazı bilginler “aşırı enformasyon”dan, başka bir deyişle “çiğ” enformasyonun birikme hızının bunların işlenip bilgiye dönüştürülme hızından daha fazla olduğundan bahsetmektedirler. Aşırı enformasyon daha on altıncı yüzyılda matbu kitapların yaygınlaşmasından kısa bir süre sonra şikayet konusu olmuştu.¹⁹ Sorun daha önce tartıştığımız “enformasyon” patlamasının ardından günümüzde daha da akut bir hâl almaya başlamıştır.

Yine de insanlığın bugün bir bütün olarak geçmişteki herhangi bir dönemden daha çok şey bildiğini söyleyebiliriz ama aynı şeyi tek tek bireyler için söyleyemeyiz. Ne hafızalarımız daha gelişmiş durumda ne de bizden öncekilerden daha fazla çalışabilmekteyiz, dolayısıyla eğer onların bilmediği bazı şeyleri biliyorsak bunun tersi de geçerli olmalı. Bu nedenle bilgi tarihlerinin bilgisizliği, bilginin önündeki engelleri ve bilgiler arasındaki çatışmaları (bu çatışmalar kimi zaman simya, frenoloji vb.nde olduğu gibi bilgi olduğuna inanılan şeyin tümüyle reddedilmesiyle sonuçlanır) içermesi gerekir.²⁰

¹⁸ R. W. Southern, *The Making of the Middle Ages*, Londra 1953, 210.

¹⁹ A. Blair, *Too Much to Know*, New Haven CN 2010.

²⁰ Ayrıntı için bkz. P. Burke, *A Social History of Knowledge vol. 2*, Cambridge 2012, 139-83.

Bilim insanları gibi tarihçiler de uzun zaman dünyanın bilgisinin “doğru temsillerin toplamı” olduğunu düşündüler.²¹ Bachelard, Kuhn ve Foucault bilginin aşama aşama birikmesine karşı çıktıkları gibi bu görüşe de karşı çıktılar. Mesela Bachelard, “Hiçbir şey verili değildir. Her şey inşa edilmiştir” diyordu. Bu tutum daha sonra “inşacı epistemoloji” adını alırken inşa da kimi zaman toplumsal kimi zaman kültürel inşa olarak nitelendirilmişti. Bu eğilimin bir parçası olarak Fransız tarihçi Roger Chartier “kültürün toplumsal tarihinden toplumun kültürel tarihine” geçildiğini belirtmişti.²²

Çoğu zaman bilgi tarihleri için geçerli olduğu gibi bu geçişin örnekleri ilk kez doğa bilimlerinin tarihini inceleyen bilginlerden geldi. Jan Golinski’nin ifadeleriyle “doğanın önceden verili düzeninin açığa çıkarılması” olan bir bilimsel bilgi görüşünden “yerel olarak konumlanmış kültürel ve maddi kaynaklarla üretilen bir insan ürünü” olan bilimsel bilgiye geçilmişti. Golinski soruna belli yerlerde belli insanlar tarafından yürütülen deneylerden, örneğin “fizik laboratuvarlarının yerel kültürü”, genel geçerliliği olduğu varsayılan bilimsel yasalara geçerek odaklanmayı deniyordu. Evrensel bilginin belli çevrelerde [*environments*] üretiliyor olmasının yarattığı paradoks yakın zamanlarda bölgeleri, ağları, botanik bahçelerini vb.ni sorgulayan bilgi coğrafyası incelemelerine esin kaynağı olmuştur.²³

Sosyal bilimlerde Pierre Bourdieu sosyologların toplumsal konumlarının inceledikleri toplumlara dair algılarını hangi

²¹ R. Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Oxford 1980, 163. Karş. N. Goodman, *Ways of Worldmaking*, Şikago IL 1978.

²² R. Chartier, *On the Edge of the Cliff*, Baltimore MD 1997.

²³ J. Golinski, *Making Natural Knowledge* (1998), 2. Basım Cambridge 2005, ix vd.; D. N. Livingstone, *Putting Science in its Place: Geographies of Scientific Knowledge*, Şikago IL 2003.

yollarla etkilediği üstünde durdu.²⁴ Beşeri bilimlerde de “inşacılar”, kaşiflerin keşfettiklerine inandıkları fenomenlerin yaratılmasındaki aktif rollerine (ister bilinçli ister bilinçsiz olsun) dikkat çektiler: Gözlemledikleri şeylere kategori empoze ederler ve en azından bazı durumlarda, özellikle de kaşiflerin iktidarı temsil eden bir konumda olduğu durumlarda, bu kategoriler doğal görünmeye, hatta gözlemi yapılan insanlar için bile doğal görünmeye başlar.

Yine bilginler genellikle bulmayı bekledikleri şeyleri ya da bulmayı istedikleri şeyleri bulurlar veya toplumsal dünyayı pasif veya tembel “Doğu” (Batıların gözünde) gibi düşünsel paradigmaların boyadığı gözlükler aracılığıyla görürler. Mesele feodal sistem düşüncesine aşina olan batılı tarihçiler, Hindistan ve Japonya’da da bir feodalizm “keşfettiler” ve birtakım benzerliklerin etkisiyle bu iki rejim arasındaki önemli farkları gözden kaçırdılar.

İnşacılık, bilim insanlarının çalışma şekilleri üstüne yapılan iki etnografik incelemeden, Bruno Latour ve Stephen Woolgar’ın “bilimsel olguların inşası” alt başlığını taşıyan *Laboratory Life* (1979) [Laboratuvar Yaşamı] ile Karin Knorr-Cetina’nın *The Manufacture of Knowledge* (1981) [Bilgi Üretimi], cesaret bulmuş ve düşünsel repertuvara sokulmuştur. Bir süre, bilhassa 1980’li ve 90’lı yıllarda, Afrika’nın, İspanya’nın, İskoçya’nın icadı başlıklı incelemelerde olduğu gibi “icat” terimi kitap başlıklarının favori terimlerinden biri olmuştu. Bu incelemelerden tarihçiler açısından en akılda kalanı elbette *Invention of Tradition*’dır [Gelenegin İcadı].²⁵

“Keşif ve “nesnellik” hakkındaki basit varsayımlara tepki gösterilmesinin yararları olmuşsa da, genel olarak bilimsel araştırmaların tarihine olduğu gibi sarkaç bir uçtan diğerine gidip

²⁴ P. Bourdieu, *Science of Science and Reflexivity* (2001), İng. çev. Cambridge 2004.

²⁵ E. J. Hobsbawm ve T. Ranger (der.) *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983.

gelmiştir. Bugün ikisinin arasında bir yerde nispeten avantajlı bir konumda durmuş görünüyor. Bu konumdan baktığımızda hiç yoktan icat etmenin her zaman orada olmuş olanı öylece ortaya çıkarmak kadar inandırıcılıktan yoksun olduğunu görebilir, sonra da “inşa” terimini onu kullananların çoğunun aksine daha düz anlamda alarak dikkatimizi yapıda kullanılan hammaddelere verebiliriz. Ayrıca açıklamalarımıza “yeniden inşa” kavramı da katmayı deneyebiliriz.

2. Bölümde tartıştığımız Hindistan’daki Britanyalılar örneğine tekrar bakarsak aslında Britanyalıların yaptığına kast sistemini keşfetmekten ya da icat etmekten çok bir yeniden inşa olduğunu anlarız. Nicholas Dirks’ün öne sürdüğü gibi, “bugünkü hâliyle kast sistemi eski Hindistan’dan bugüne değişmeden gelen bir şey değildir” aksine “Hindistan ile Batılı kolonyal yönetim arasındaki tarihi karşılaşmanın bir ürünüdür”.²⁶ Burada dikkat edilmesi gereken nokta Britanyalıların Hindistan’ın toplumsal sistemini yanlış yorumlayıp yorumlamamalarından çok yanlış yorumu yeni gerçeklik hâline getirebilecek güçlerinin olmasıdır. Buna benzer bir şey 1066’dan sonra İngiltere’de de yaşanmıştı. Adadaki Anglo-Sakson toplumun karmaşık toplumsal yapısıyla ilgilenmeyen Normanlar, topluma özgür köylü ve serflerden ibaret daha basit bir yapıyı empoze etmişlerdi.

Sistemlere karşı failler

Sosyoloji ve antropolojide olduğu gibi tarih yazıcılığında da toplumsal yapılar veya sistemler ile bireysel failer veya aktörlerin birbirlerine oranla ne kadar önemli oldukları uzunca bir süredir tartışılmaktadır. Bu bakımdan bilgi tarihi de bir istisna teşkil etmez.

²⁶ N. Dirks, *Castes of Mind: Colonialism and the Making of Modern India*, Princeton NJ 2001, 5

Bir yanda failliği, “bilenleri” [*knower*] ve “bilenlerin failliği”ni öne çıkararak bilgiyi elinde tutan, öğrenen, üreten ve çeşitli faaliyetlerle yaşamlarında bu bilgiyi kullanan insanların üstünde duran Fredrik Barth’ın bilgi antropolojisi; diğer yanda ise *Homo academicus*, başka bir deyişle 2. Bölümde tanımlanan “bilgi düzenleri”nin ya da Bourdieu’nün akademik “saha”daki konumlarla kültürel sermaye mirasının sağladığı ayrıcalık hakkındaki harikulade tartışması yer alır.²⁷

Yine de bizzat Bourdieu’nün meslek yaşamı, yani taşrada büyümüş ve bir postacının oğlu olmuş olmasına rağmen Collège de France’ta profesör olması bu kuralın istisnalarının mümkün olduğunu göstermektedir. Bu bölümde tartıştığımız başka dikotomilerde olduğu gibi yine burada da bu iki karşıt görüşün incelikleri ile sınırlılıklarını görebileceğimiz bir noktada durmak mantıklı görünüyor.

Toplumsal düzeyde bir bilgi sistemi bireylerin oynayabilecekleri rolleri, iyi bir performansın ölçütlerini ve farklı bilgi türlerinin aktarılma şekillerini içerir. Bir bilgi sistemi failer tarafından her zaman görünür olmayan bir imkânlar ve kısıtlamalar ağı olarak düşünülebilir. Sınanması o kadar kolay olmayacaksa da belli bir bilgi kültüründeki başarılı failerin, becerilerini sistemle en iyi şekilde bütünleştirenler olduğu ileri sürülebilir. Öte yandan bilgi sistemlerinin bireysel failerin şeyleri kendi bildikleri şekilde yapmaları için az çok bir alan açtıkları da olur – tıpkı yeniliklerin mümkün olmasını sağlayan bir alan açtıkları gibi.

Soğuk savaş sırasında Orta Doğu Avrupa ile Doğu Avrupa’nın Komünist devletlerindeki akademik sisteme ya da daha doğru bir deyişle farklı akademik sistemlere (ne de olsa Polonya’daki rejim, sözgelimi, Almanya’dakinden daha az katıdır) bakalım. “Parti çizgisi”nin kısıtlamaları hem yerliler

²⁷ F. Barth, “An anthropology of knowledge”, *Current Anthropology* 43 (2002), 1-18, 3’te; P. Bourdieu, *Homo Academicus* (1984), İng. çev. Stanford 1988.

hem de yabancılar tarafından gayet iyi biliniyordu. Bununla birlikte bazı yaratıcı akademisyenler, konformist olmayanların önüne çıkarılan engellere rağmen, hem sistemin içerisinde barınmayı başardılar hem de başka ülkelerde onlara saygı kazandıran eserler ürettiler ve bunu sadece doğa bilimlerinde değil beşeri bilimlerde de yaptılar. Mesela SSCB’de edebiyat kuramcısı Mihail Bahtin, halkbilimci Vladimir Propp, göstergebilimci Yuri Lotman ve tarihçi Aron Gureviç gibileri yerli otoritelerce pek takdir edilmeseler de hem yurt içinde hem de dışında iyi bilinen kalıcı eserler ürettiler. Dışarıdan bakanlar açısından faillerine manevra yapabilecekleri bir alan bırakmıyormuş gibi görünen bilgi sistemlerinin bile böyle alanları vardır, aynı şekilde büyük bir özgürlük alanı sunuyormuş gibi görünen sistemler de kısıtlamalar içerebilir.

Toplumsal cinsiyet

Burada toplumsal cinsiyetten bahsetmemiz tuhaf görünebilir, ne de olsa bilgi tarihinde kadınlarla erkeklerin görece rolleri şöyle bir değinip geçilebilecek bir sorundan çok içerisinde pek çok sorunu barındıran başlı başına bir araştırma konusudur. Bu sorunların başında daha düne kadar hikâyede kadınlara neredeyse hiç yer verilmeyişi gelir. Bu eksiklik tarihçilik mesleğine erkeklerin egemen olmasıyla açıklanabileceği gibi kadınların geçmişteki görece “görünmezlikleri” ile de açıklanabilir.

Cinsiyetçi bilgilerin tarihi sistem ve failliği tartışırken değindiğimiz temalardan bazılarını örnekler, zira uzunca bir süre egemen bilgi düzeni kadınlara neredeyse hiç yer vermemiştir. Kadınlar genel olarak on dokuzuncu yüzyıla kadar üniversiteler ya da bilimsel topluluklar gibi resmi bilgi kuruluşlarından dışlanmışlardı. Önlerindeki engeller ortadan kalkmış olmasa da fizikçi Marie Sklodowska-Curie ya da psikanalist Melanie Klein veya klasikçi Jane Harrison gibi kişiler kendilerine mesleklerinde bir yer bulabilmişlerdi.

1800'den önce kadınlar “ebe” ya da “kocakarı” gibi roller üstleniyorlardı, fakat sözlü aktarım “herhangi bir kadının ya da kadınlar grubunun yaşam boyu süren pratiğinde biriktirebileceği bilgiyi aktarmasına bir nevi kota koyuyordu”. Akademik bakış açısıyla kadınların uzmanlığı bilgi sayılmıyor, erkeklerin itirazları da günden güne artıyordu. Ebeler söz konusu olduğunda bu itirazın örnekleri daha on beşinci yüzyılda, Michele Savonarola gibi hekimlerin kısırlığı tedavi etmeye başladıkları, hamilelik ve doğumla ilgilendikleri ve küçük çocukların sağlığı hakkında tavsiyelerde bulunduğu bir zamanda, görünür olmaya başlamıştı.²⁸ Virginia Woolf'un “Shakespeare'in kız kardeşi” hakkındaki meşhur denemesine atıfla, Newton'ın, onun kadar zeki ve meraklı fakat imkânlardan yoksun kız kardeşinin kariyerini –ya da olmayan kariyerini– hayal etmeyi deneyebiliriz.

Tüm bunlara rağmen kadınların manevra yapabilecekleri belli alanlar vardı, özellikle de perde arkasında. Daha 1800 yılına gelmeden önce bazı Avrupalı kadınlar dünyayı dolaşmış ve bilgi arayışına katılmışlardı – tıpkı Alman doğa bilimci Maria Sibylla Merian gibi. Merian on sekizinci yüzyılda Surinam'a yaptığı gezi sırasında doğum kontrolünde ve kürtaajda kullanılabilecek bitkilere erkek meslektaşlarına nazaran daha yakın bir ilgi göstermiş ve kadın kölelerle yaptığı sohbetler sayesinde bu bitkiler hakkında birçok şey öğrenmişti.²⁹ Maalessen toplum tarihçileri böyle perde arkası faaliyetleri ancak yirminci yüzyılın sonlarında ciddiye almaya başladılar.

1. Bölümde gördüğümüz gibi 1970'lerin yeni feminizm dalgası bilgi sosyolojisinde derin bir iz bırakmıştı. Genelde toplumsal sınıflar üzerinden değerlendirilen konumlu bilgi Donna Haraway ve başkaları tarafından toplumsal cinsiyet üze-

²⁸ K. Park, *Secrets of Women: Gender, Generation and the Origins of Human Dissection*, New York 2010.

²⁹ L. Schiebinger, “Nature's unruly body”, J. Bender ve M. Marrinan (der.) *Regimes of Description* içinde, Stanford 2005, 25-43, 35'te.

rinden ele alındı.³⁰ Daha yakın zamanlarda başka kadın araştırmacılar tarafından yazılan bir dizi incelemede kadınların birçok alanda, yerde ve dönemde bilgiye yaptıkları katkılara dikkat çekildi. Bazı incelemeler Germaine Greer'ın kadın ressamlar üstüne yaptığı incelemesine, *The Obstacle Race* (1979) [Engelli Koşu], benzer bir şekilde bilim insanı olmak isteyen kadınların önündeki engellere odaklanırken bazıları da belli özelliklere sahip kadınların yapabildikleri katkıları öne çıkardı.

Ann Shteir'in on dokuzuncu yüzyıl İngilteresinin botanikçi kadınları hakkındaki incelemesi bu iki noktayı son derece parlak bir şekilde örneklendirmiştir. Bu dönemde bitki toplamak, özellikle de çiçek toplamak kadınca bir meşgale olarak değerlendiriliyordu. Aynı şekilde onları resmetmeye ya da onlar hakkında yazmaya, özellikle de çocuklar için yazmaya bu gözle bakılıyordu. Genel doğa tarihinin bir parçasını oluşturduğu sürece botaniğe kadın amatörlerin iştirak etmesi herhangi bir sorun yaratmamıştı. Ne var ki 1830'dan sonra botanik kültürü daha profesyonel ve daha bilimsel bir hâl almaya başlayınca, başka bir deyişle bir akademik disiplin hâline gelince konu "kadınsızlaştırıldı" [*defeminized*]. Öyle ki yeni bilim katkıda bulunmuş kadınlar dahi marjinalleştirildi. Mesela Agnes Ibbetson bitki fizyolojisi üstüne birçok makale yayımlamış ve meslektaşlarının çalışmalarını eleştirmekten çekinmemişti, buna rağmen erkek meslektaşlarından bu eleştirilerin çok aşağısında kalan "yetersiz bir geri dönüş" aldı.³¹

Bizzat tarih hakkında yazmak da bu bakış açısıyla, özellikle de "bilimsel metodolojinin, epistemolojinin, mesleki pratiğin ve mesleki yazıcılığın erkeklik ve kadınlığın değişen, dönüşen tanımlarına sıkı sıkıya bağlı olduğu"nu iddia eden Bonnie Smith tarafından ele alındı.³² Smith, belli başlı üç kadın

³⁰ D. Haraway, "Situated knowledges", *Feminist Studies* 14 (1988), 575-9.

³¹ A. B. Shteir, *Cultivating Women, Cultivating Science*, Baltimore MD, 1996.

³² B. G. Smith, *The Gender of History: Men, Women and Historical Practice*. Cambridge MA 1998, 1.

tarihçi grubu tanımlıyordu: ilk grup, İngiltere kraliçelerinin biyografilerini yazan Agnes ve Elizabeth kardeşler gibi ya da bir “Rönesans kadını” olan Isabella d’Este’nin biyografisi Julia Cartwright gibi amatörlerdi; ikinci grup, daha ünlü erkek tarihçiler için araştırma yapan (Lucien Febvre için Lucie Varga’nın yaptığı gibi) ya da kitabı onlarla beraber yazmasına karşın daha az ilgi gören (kocasını Charles ile beraber yazdığı *The Rise of American Civilization*’da (1927) [Amerikan Uygarlığının Yükselişi] Mary Beard böyle bir durumla karşılaşmıştı) asistanlar; üçüncü grup ise, genelde daha az para ödenen ve terfi için genelde erkek meslektaşlarına nazaran daha uzun süre bekleyen profesyonellerdi. Bu son gruba *London School of Economics*’te profesörlüğe erişmiş (1931’de) ilk kadınlardan biri olan ortaçağ uzmanı Eileen Power gibi seçkin akademisyenler de dahildir. Power, *Medieval People* (1924) [Ortaçağ İnsanları] ve *Medieval Women* [Ortaçağ Kadınları] adlı kitapları yazmıştı. Yazarın Ortaçağ Kadınları adlı kitabının yayımlanmak üzere bu kadar uzun süre beklemesi (1975’te, yazarın ölümünden 35 yıl sonra yayımlanmıştır) kesinlikle manidardır.

1. Bölümde tartışılan “kadınca bilme yolları” perspektifinden bakıldığında kadın tarihçilerin özellikle iktisat tarihi ile gündelik hayatın tarihi gibi alanlara önemli katkılarda bulunmuş olmaları da bir o kadar manidardır. Yapılan katkılar yalnızca Power’ın kitaplarından ibaret değil, bunlardan başka Alice Clark’ın öncü çalışması *Working Life of Women in the Seventeenth Century* (1919) [On Yedinci Yüzyılda Kadınların Çalışma Koşulları] ile ABD’de Vassar College’da 1889’dan 1927’ye kadar profesör olan Lucy Salmon’ın eserleri de vardır. Smith’e göre Salmon, “son derece sınırlı kaynakların, hatta değersiz görünen kaynakların bile nasıl kullanılabileceğini göstermişti: Demiryolu tarifeleri, çamaşır listeleri, çöp yığınları, mutfak araç gereçleri, kentsel alanlardaki binaların durumu ve ağaçların konumu çok önemli birer tarihsel bilgi kaynağıydı”.³³

³³ Smith, *Gender of History*, 207.

Yeni Eğilimler

“Öngörülebilir gelecek”e, başka bir deyişle, öngörülebilir olsun ya da olmasın yakın geleceğe dönüp baktığımda öteki tarih türlerinde bilgiye giderek daha fazla yer verileceğini göreceğimizi düşünüyorum. Bu yönde bir hareket David Landes gibi iktisat tarihçileri tarafından çoktan başlatıldı bile. Landes, Batı’nın yükselişi üstüne bir iktisat tarihi yazarak burada bu yükselişi esas olarak “bilginin ve bilimin teknolojiye uygulanması sonucunda elde edilen kazanımlara” bağlayarak anlatısında tekrar tekrar, “bilgi ve nasıl yapıldığını bilme birikiminin” ve on dokuzuncu yüzyılda Japonların yaptığı Fransızlarinsa yapmadığı rakiplerden öğrenmenin ne kadar önemli olduğu üzerinde durmaktadır.³⁴

Aynı şekilde askeri tarihte Peter Paret savaşın “bilişsel engeli” dediği fenomeni tartışarak Carl von Clausewitz’in savaş teorisini Napolyon’un 1806’daki Prusya zaferine cevaben nasıl geliştirdiğine dikkat çekti.³⁵ Öte yandan siyasi düşünce tarihçileri bugüne dek inceledikleri yazarların tavsiyelerini veya genellemelerini dayandırdıkları siyaset bilgisine neredeyse hiç değinmediler. Oysa ki Aristoteles veya Jean Bodin gibi bazı siyaset düşünürleri çeşitli siyasal rejimler hakkında olabildiğince enformasyon toplamaya önem vermiş, Niccolò Machiavelli gibi başkaları ise kendi deneyimlerinden yararlanmıştı.

Bizzat bilgiler tarihinde gelecek on, yirmi yıllık süre zarfında üç yaklaşımın önem kazanacağını düşünüyorum: Küresel bir yaklaşım, toplumsal bir yaklaşım ve çok uzun bir dönemle ilgilenen bir yaklaşım.

³⁴ D. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations*, New York 1998, xix, 200, 470, 472. Karş. P. O’Brien, “Historical foundations for a global perspective on the emergence of a West European regime for the discovery, development and diffusion of useful and reliable knowledge”, *Journal of Global History* 8 (2013), 1-24.

³⁵ P. Paret, *The Cognitive Challenge of War: Prussia 1806*, Princeton NJ 2009.

Öncelikle tarihin genelinde olduğu gibi bilgi tarihinde de daha şimdiden küresel bir dönüşün yaşandığına şahit oluyoruz. Bu dönüşle birlikte Hindistan ve Çin gibi dünyanın belli bölgeleri üstüne incelemeler yapmanın ötesine geçilmiş ve bakış Batı bilgisinin yayılması ya da daha yakın zamanlarda sıklıkla incelenen kolonyal bilgi yerine karşılaşmalara, çarpışmalara ve melezleşmelere yöneltilmiştir. Bu anlamda yakın zamanlı incelemelerden bazıları uzun mesafeli “bilgi hareketi”ne odaklanmıştır.³⁶ Bilgi tarihinde alışlageldiği üzere bu konuda da öncülük etmek doğa bilimleri tarihçilerine düştü, gerçi tarihsel düşüncenin veya tarih yazıcılığının tarihi üstüne çalışan bilim insanları da aynı doğrultuda hareket etmeye başlamışlardı.³⁷ Antik Yunan ve eski Çin gibi birbirinden uzak kültürlerin karşılaştırılması da zaten bunun işaretidir.

İkinci olarak bir toplumsal dönüşle karşılaşırız. Bu, aşağıdan bilgi tarihinin de dahil olduğu ve mesela yönetimlerin enformasyon kullanımlarının yanısıra yönetilenlerin enformasyon kullanımlarını da (ister belli bir yönde oy vermek ya da protestolar düzenlemek isterse de devrim yapmak amacıyla kullanılsın) incelemek anlamına gelen bir dönüştür. Bu toplumsal yaklaşımın başka bir yönü de, bir kez daha günümüzde görülmeye başlamış bir eğilimin uzantısı olması itibarıyla, gündelik bilgiye giderek artan oranda ilgi gösterilmeye başlanmasıdır. Gündelik bilgiye örtük bilgiler ile 2. Bölümde ele aldığımız hem demircilik gibi zanaatların hem de diplomasi, ticaret, tadımcılık, işletme ve spor gibi çeşitli alanların bedenleşmiş bilgileri dahildir. Son olarak alan çalışmalarının bir parçası olarak inceledikleri konularda eğitim alan antropologlar tarafından boks ve *capoeira* üstüne yapılan deneysel

³⁶ K. Park ve A. Ragab, *Knowledge on the Move*, Harvard’da verilen bir ders. Heidelberg’te 2010 yılındaki bir yaz okulunda J. Kurtz ve M. Hofmann tarafından aynı başlığın taşıyan bir ders verilmişti.

³⁷ S. Sivasundaram, “Sciences and the global, *Isis* 101 (2010), 146-58; D. Woolf, *A Global History of History*, Cambridge 2011.

incelemeler de tarihçilere ilham kaynağı olmayı hak ediyor.³⁸ Örtük bilginin açık hâle gelmesinde koçun nasıl bir rol oynadığı da gelecek araştırmalar için iyi bir konu olabilir.

Üçüncü olarak yakın gelecekte muhtemelen insanlığın çok uzun süreli kolektif öğrenmesi üstüne daha çok vurgu yapılacağı ve Büyük Tarih'i savunanlardan biri tarafından sorulan şunun gibi büyük sorulara cevap aranmaya çalışılacağını göreceğiz: "Bilginin bu şekilde birikmesi ve paylaşılması uzun vadede insanların tarihini ona yakın diğer türlere oranla nasıl böylesine başkalaştırmıştır?"³⁹ Bu sorunun cevaplanmasının önündeki en büyük engel, örneğin tarım geliştikçe giderek artan yerleşim yoğunluğunun insanları "daha fazla fikir alışverişine teşvik etmiştir" diyen David Christian'ın önerdiği genel çerçevenin içini doldurmaktır.⁴⁰ Bu engeli aşmanın bir yolu "bilişsel tarih" yapmak olabilir. Bilişsel tarih daha önce başka bir isim altında kolektif zihniyetler tarihi olarak ortaya çıkmış olsa da Fransız *Annales* Okulu'nun *longue durée* kavramından, zira yüzyıllardan ziyade bin yılları konu alır, daha uzun bir dönemle ilgilenir. Bu doğrultuda daha fazla yol almak isteyen tarihçilerin arkeologların yardımına ihtiyaçları olacaktır, başka bir deyişle Foucaultcu anlamından ziyade düz anlamıyla bir "bilgi arkeolojisi"ne ihtiyaçları vardır. Arkeologlar öteden beri "tarihöncesi" zamanların, başka bir deyişle yazı sistemlerinin icadından önceki zamanların bilgisini, günümüze ulaşan malzemelerin tanıklığından yararlanarak yeniden inşa etmekle ilgilendiler. İnsanların dili kullanmaya, resim yapmaya ya da kazımaya veya ölülerini gelişigüzel olmayan mezarlara gömmeye başladıkları dönüm noktalarıyla ilgilendiler. Tarihöncesi bilgi dünyalarını ve düşünce sistemlerini yeniden inşa etme girişimlerinde işe bir nevi düşünsel bir çıkarma işlemi

³⁸ L. Wacquant, *Body and Soul: Notebooks of an Apprentice Boxer*, New York 2004; G. Downey, *Learning Capoeira: Lessons in Cunning from an Afro-Brazilian Art*, Oxford 2005.

³⁹ Christian, *Maps of Time*, 182.

⁴⁰ a.g.e., 207, 306.

[subtraction] ile, başka bir deyişle daha sonraki bilgileri “boşaltarak” başladılar.⁴¹

1. Bölümde gördüğümüz gibi arkeologlar sonradan antropolojiye döndüler, çünkü birçok antropolog basit bir teknolojiye sahip dar ölçekli toplumları incelemekteydiler. Bazıları ise “bedenleşmiş biliş” dedikleri fenomeni incelemelerine yardımcı olması için bilişsel bilimlere döndüler. Benzer bir şekilde “kadim akıl”ı arayışlarında da bilişsel bilimin bulgularından yararlandılar; bu türden bir “bilişsel arkeoloji” pratiği Colin Renfrew ve başkaları tarafından da savunuldu.⁴² Daha geç dönemleri konu alan incelemeler daha azdır, yine de yakın zamanlarda İngiltere’de hatırlamanın tarihini yazmak için bilişsel incelemelere dayanan ve din ile eğitime odaklanan bir çalışma yapıldı.⁴³

Geleceğin bilgi tarihçilerinin bilişsel bilimden mi yoksa sinirbilimden mi yararlanacaklarına cevap vermek zor. Yüz binlerce yıl veya daha fazlasıyla ilgilenen “Büyük” veya “Derin” tarihçiler için “bilişsel evrim” fikrinin elbette bir anlamı var. Darwin’in ona kazandırdığı içerikle “evrim”, başka bir deyişle doğal seçim aracılığıyla beynin büyümesi ve bilişsel becerilerin gelişmesi, büyük maymunlardan Homo Habitus’a (2.7 milyon yıl önce ve alet kullanabiliyordu), Homo Erectus’a (dik durabilen insan) ve en sonunda da Homo Sapiens’e uzanan uzun ve karmaşık hikâyenin ana örgüsüdür.⁴⁴

⁴¹ V. G. Childe, *Social Worlds of Knowledge*, Londra 1949.

⁴² T. Marchand, “Embodied cognition: Studies with British fine woodworkers”, *Journal of the Royal Anthropological Institute* (2010), 100-20; C. Renfrew ve E. Zubrow (der.) *The Ancient mind: Elements of Cognitive Archaeology*. Cambridge 1994.

⁴³ E. B. Tribble ve N. Keene, *Cognitive Ecologies and the story of Remembering*, Basingstoke 2011.

⁴⁴ Christian, *Maps of Time*, D. L. Smail, *On Deep History and the Brain*, Berkeley CA 2008; karşı, G. E. R. Lloyd, *Cognitive Variations: Reflections on the Unity and Diversity of the Human Mind*, Oxford 2004

Aşağı yukarı son beş bin yılın tarihi hakkındaki incelemelerin bilişsel incelemelerle ilişkisi ise daha sorunludur. Üstüne üstlük tarihçilerimizin büyük bir kısmı da bu tarih aralığıyla ilgilenmektedirler. Yine de burada bile verimli bir fikir alışverişi mümkün görünüyor. Bilgi tarihi söz konusu olduğunda bilişsel psikologlarla bellek araştırması yapan sözlü tarihçilerin sonuçları arasındaki yakın zamanlı kesişme dikkate değer. Örneğin uzay mekiği *Challange*'ın 1986 yılında patlamasından sonra bir psikolog aynı insan grubuna kazaya ilişkin ne hatırladıklarını iki kez sorarak bir deney yapmıştı. Bu soruların ilki kazadan hemen bir gün sonra ikincisi ise üç yıl sonra sorulmuştu. Aslında psikoloğun burada yapmaya çalıştığı şey iki durum arasındaki farkları bulmak suretiyle belleğin güvenilmezliğini gözler önüne sermekti.⁴⁵

Sözlü tarihçiler de aynı tanıklarla birden çok kez görüşme yapmış ve tanıkların belleklerinin nasıl ve ne kadar değiştiğini görmüşlerdi. Psikologlar da sözlü tarihçiler de birbirlerinden bir şeyler öğrenebilir. Psikologlar belleğimizin geçen zaman içinde neden değiştiğine açıklık getirmekte başarıyla tarihçiler belleğin nasıl değiştiğini açıklamakta daha iyidirler. Tarihçiler kendi açıklamalarında belleğin “mitolojileştirilmesi” diyebileceğimiz, kişisel deneyimlere dair anıların belli bir kültürdeki mevcut hikâyeler aracılığıyla nasıl yayıldığını vurgularlar. Mesela Birinci Dünya Savaşı'nda savaşan Avustralyalı askerlerin anıları aynı olayları sinemaya uyarlayan filmlerden ya da televizyon dizilerinden akıllarında kalanlar tarafından etkilenmişti.⁴⁶

Tarihçiler tüm tahminlere rağmen geleceğin bambaşka olacağını ve bir tek bundan emin olabileceğimizi belirtmekten hoşlanırlar. Gelecek yıllarda bilgi tarihinde hangi yeni eği-

⁴⁵ U. Nessler ve R. Fivush (der.), *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative*, Cambridge 1994, 6.

⁴⁶ A. Portelli, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, Albany NY 1991; A. Thomson, *Anzac Memories: Living with the Legend*, Melbourne 1994.

limlerin ortaya çıkacağını kesin olarak söyleyemesek de, en azından “bilgi toplumu”nun sakinlerinin konuyla daha fazla ilgileneceklerini söyleyebiliriz.

**ZAMAN ÇİZELGESİ: BİLGİYİ KONU ALAN
ÇALIŞMALAR, KRONOLOJİK BİR ŞEÇKİ**

- 1605 Francis Bacon, *Advancement of Learning* (Bilginin İlerlemesi)
- 1718 Stolle, *Anleitung zur Histoire der Gelahrtheit* (Bilgi Tarihinine Giriş)
- 1782 Meiners, *Geschichte des Ursprungs, Fortgangs und Verfalls der Wissenschaften in Griecheland und Rom* (Eski Yunan ve Roma'da Bilimlerin Ortaya Çıkışının, Gelişiminin, ve Gerilemesinin Tarihi)
- 1795 Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain* (İnsan Zihninin İlerlemesinin Tarihsel Görünümü Üstüne bir Taslak)
- 1832 Comte, Guizot'dan bir bilim tarihi kürsüsü kurmasını ister
- 1873 Candolle, *Histoire des sciences et des savants* (Bilimlerin ve Bilginlerin/Bilim insanlarının tarihi)
- 1892 Collège de France'da bilim tarihi kürsüsünün kurulur
- 1923 ABD'de Bilim Tarihi Derneği kurulur
- 1925 Mannheim, "Das Problem einer Soziologie des Wissens" (Bir Bilgi Sosyolojisi Sorunu)
- 1926 Scheler, *Die Wissensformen und die Gesellschaft* (Bilgi Biçimleri ve Toplum)

- 1935 Fleck, *Entstehung und Entwicklung einer Wissenschaftlichen Tatsache* (Bilimsel Olgunun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi)
- 1938 Merton, *Science, Technology and Society in Seventeenth Century England* (On Sekizinci Yüzyıl İngilteresinde Bilim, Teknoloji ve Toplum)
- 1957 Le Goff, *Les intellectuels au moyen age* (Ortaçağda Entel-ektüeller)
- 1960 Popkin, *History of Scepticism* (Şüpheciliğin Tarihi)
- 1962 Machlup, *The Production and Distribution of Knowledge in the United States* (Birleşik Devletler’de Bilginin Üretimi ve Dağıtımı)
- 1966 Foucault, *Les Mots et les choses* (Kelimeler ve Şeyler)
- 1969 Foucault, *L’archéologie du savoir* (Bilginin Arkeolojisi)
- 1974 Detienne ve Vernant, *Les ruses de l’intelligence* (Eski Yu-nan Kültürü ve Toplumunda Kurnazlık)
- 1976 Foucault, *La Volonté de savoir*, (Bilme İstenci)
- 1978 Edward Said, *Orientalism* (Şarkiyatçılık)
- 1979 Bruno Latour/Steve Woolgar, *Laboratuvar Yaşamı*
- 1979 Olosen ve Voss, *The Organization of Knowledge in Modern America* (Modern Amerika’da Bilginin Örgütlenmesi)
- 1983 Shapiro, *Probability and Certainty in Seventeenth-Century Eng-land* (On Yedinci Yüzyıl İngilteresinde Olasılık ve Ke-sinlik)
- 1985 Shapin ve Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump* (Leviat-han ve Hava Pompası)
- 1988 MacLeod, *Government and Expertise* (Yönetim ve Uz-manlık)
- 1988 Haraway, “Situated knowledges” (Konumlu Bilgiler)
- 1989 Schiebinger, *The Mind has no Sex?* (Aklın Cinsiyeti Yok-tur?)
- 1989 Brown, *Knowledge is Power* (Bilgi Güçtür)
- 1992 Ringer, *Fields of Knowledge* (Bilgi Alanları)
- 1994 Shapin, *A Social History of Knowledge* (Hakikatin Toplumsal Tarihi)

- 1996 Bayly, *Empire and Information* (İmparatorluk ve Enformasyon)
- 1996 Cohn, *Colonialism and its Forms of Knowledge* (Kolonyalizm ve Bilgi Biçimleri)
- 1997 Worsley, *Knowledges: What Different Peoples Make of the World* (Bilgiler: Farklı İnsanlar Dünyayı Nasıl Algılar)
- 1998 Golinski, *Making Natural Knowledge* (Doğal Bilginin Oluşumu)
- 1998 Poovey, *A History of Modern Fact* (Modern Olgu Kavramının Tarihi)
- 1999 Dooley, *The Social History of Skepticism* (Şüpheciliğin Toplumsal Tarihi)
- 2000 Burke, *A Social History of Knowledge from Gutenberg to Diderot* (Gutenberg'den Diderot'ya Bilginin Toplumsal Tarihi)
- 2000 Mignolo, *Local Histories/Global Desings* (Yerel Tarihler/Küresel Planlar)
- 2000 Lander, *La colonialidad del saber* (Bilginin Kolonileşmesi)
- 2000 Chandler ve Cortada, *A Nation Transformed by Information* (Enformasyonla Dönüşen Bir Ulus)
- 2000 Pickstone, *Ways of Knowing* (Bilme Biçimleri)
- 2000 Shapiro, *A Culture of Fact* (Olgu Kültürü)
- 2001 Zedelmaier ve Mulsow, *Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit* (Erken Modern Avrupa'da Bilgi Pratikleri)
- 2001 Headrick, *When Information Came of Age* (Enformasyonun Gelişimi)
- 2002 Lloyd, *The Ambitions of Curiosity* (Merakın Sınırları)
- 2004 Van Dülmen ve Rauschenbach, *Macht des Wissens* (Bilginin Gücü/İktidarı)
- 2004 Higgs, *The Information State in England* (İngiltere'de Enformasyon Devleti)
- 2004 Kenny, *The Uses of Curiosity in Early Modern France and Germany* (Erken Modern Fransa ve Almanya'da Merakın Kullanımları)

- 2005 Daunton, *The Organization of Knowledge in Victorian Britain* (Viktorya Dönemi Britanyasında Bilginin Örgütlenmesi)
- 2005 Van Damme, *Paris, capital philosophique* (Paris, Felsefenin Başkenti)
- 2006 Berry, *Japan in Print* (Matbaaya Yansıyan Japonya)
- 2007 De Vivo, *Information and Communicaiton in Venice* (Venedik'te Enformasyon ve İletişim)
- 2007 Jacob, *Lieux de Savoir* (Bilme Mekânları)
- 2007 König ve Whitmarsh, *Ordering Knowledge in the Roman Empire* (Roma İmparatorluğu'nda Bilgiyi Düzenleme)
- 2008 Gardey, *Écrire, calculer, classer* (Yazmak, Hesaplamak, Sınıflamak)
- 2008 Romano, *Rome et la Science moderne* (Roma ve Modern Bilim)
- 2009 Bredecke, *Imperium und Empirie* (İmparatorluk ve Ampirizm)
- 2009 Lloyd, *Disciplines in the Making* (Oluşum Sürecinde Disiplinler)
- 2009 Soll, *The Information Master* (Enformasyon Ustası)
- 2010 Blair, *Too Much to Know* (Bilinecek Ne Çok Şey Var)
- 2010 Bod, *De Vergeten Wetenschappen* (Unutulan Bilimler)
- 2010 Daston ve Galison, *Objectivity* (Nesnellik)
- 2011 Daston ve Lunbeck, *Histories of Scientific Observation* (Bilimsel Gözlemin Tarihleri)
- 2011 Huff, *Intellectual Curiosity and the Scientific Revolution* (Düşünsel Merak ve Bilimsel Devrim)
- 2011 Friedrich, *Der Lang Arme Roms?* (Roma'nın Uzun Kolu)
- 2012 Burke, *A Social History of Knowledge: From the Éncyclopedie to Wikipedia* (Bilginin Toplumsal Tarihi: Éncyclopedie'den Wikipedia'ya)
- 2012 Mulsow, *Präkares Wissen* (Kırılgan Bilgi)
- 2013 Fischer-Tiné, *Pidgin-Knowledge* (Picin Bilgi)
- 2014 Turner, *Philology* (Filoloji)

I. F. McNeely ile L. Wolvertton'ın *Reinventing Knowledge: From Alexandria to the Internet* (New York, 2008) [Bilgiyi Yeniden İcat Etmek: İskenderiye'den İnternet'e] son iki bin yıl üzerinden bilgi tarihinin canlı ve kısa bir tarihini sunuyor. Son beş yıl içinse bkz. P. Burke, *A Social History of Knowledge from Gutenberg to Diderot* (Cambridge, 2000); *A Social History of Knowledge from the Éncyclopedie to Wikipedia* (Cambridge, 2012).*

Başka disiplinlerde yapılan bilgi incelemelerinden bazıları özellikle tarihçiler için önemlidir. J. Nagel'in *Knowledge* (Oxford, 2014) adlı çalışması epistemoloji sorunlarına dair kısa ve berrak bir giriş sunar. K. Mannheim'ın *Essays on the Sociology of Knowledge* (İng. Çev. Londra, 1952) [Bilgi Sosyolojisi Üstüne Denemeler] başlıklı çalışması temeldir, özellikle de 4. Bölümü, "Bilgi Sosyolojisi Sorunu". Foucault'ya geldiğimizde en iyisi mülakatlarından oluşan derlemeyi, *Power/Knowledge* (Brighton, 1980), okumak sonra da "Kelimeler ve Şeyler"de yaptığı "bilgi arkeolojisi"ne geçmektir.** D. Haraway'ın "Ko-

* Peter Burke, *Gutenberg'den Diderot'ya Bilginin Toplumsal Tarihi*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, İstanbul; Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi II, Enyclopédie'den Wikipedia'ya*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, İstanbul.

** Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin bir Arkeolojisi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yay., 1994, Ankara.

numlu Bilgi” başlıklı yazısı ilk kez *Feminist Studies* 14 (1988), 575-99’da yayımlanmıştır. B. Latour’un bilgi üstüne düşüncelerinin son hâli *Science in Action*’da (1987) [İş Başındaki Bilim], Bourdieu’nün düşünceleri ise *Science of Science and Reflexivity*’de (İng. Çev. Cambridge 2004) [Bilimin Bilimi ve Düşünümsellik] bulunabilir. Açık ve net bir coğrafi yaklaşım izahı için bkz. D. Livingstone, *Putting Science in its Place: Geographies of Scientific Knowledge* (Chicago, 2003) [Bilimi Yerine Yerleştirmek: Bilimsel Bilginin Coğrafyaları]. Antropolojik bir bakış açısı için bkz. F. Barth, “An Anthropology of knowledge” [Bir Bilgi Antropolojisi], *Current Anthropology* 43 (20029, 1-11.

Kitaptaki dipnotlar pek çok konu hakkında daha ileri okuma önerileri sunmaktadır.

- Abelardus, Petrus, 119
 Acton, Lord, 75, 76
 Ahmed, Leila, 61
 Akutagawa, Ryonosuke, 115
 Althoff, Frederick, 43
 Ambrosius, 34
 ampirizm, 69, 71, 103, 106, 148
 Anakronizm, 17, 51, 157, 162, 163
 analiz, 24, 32, 37, 50, 55, 70, 73, 76, 91, 92, 94, 95, 99, 101, 111, 112, 113, 139, 152
 anlatma, 112
Annales Okulu, 32, 33dn, 68, 113, 179
 ansiklopediler, 89, 90, 135, 141, 142
 Antropoloji, 23, 26, 29, 45, 69
 Arkeoloji, 23, 27, 101, 180
 arşivler, 43, 46, 84, 140, 149, 167
 Aristoteles, 34, 132, 168, 178
 Arrow, Kenneth, 28dn, 144
 Astruc, Jean, 110
 aşırı enformasyon yüklemesi, 117
 Aubrey, John, 67, 91
 Augustinus, 34
 Bachelard, Gaston, 159, 160dn, 169
 Bacon, Francis, 14, 23, 34, 43, 57, 96, 103, 106, 183
 Bahtin, Mihail, 173
 Banks, Joseph, 35, 43, 82, 83, 130
baroni, 32
 Barth, Fredrik, 26, 69dn, 165, 166dn, 172, 188
 Basalla, George, 58dn, 130, 131
 Bayly, Christopher, 46dn, 62, 185
 Beard, Charles, 75
 Beard, Mary, 176
 Becker, Carl, 75
 Bede, 168
 bedenleşmiş bilgi, 64, 179
 Bell, Daniel, 16dn, 44
 bellek, 29, 41, 86, 181
 Berkey, Jonathan, 117
 Berlin Özgür Üniversitesi, 44
 Berry, Mary Elizabeth, 135, 136, 186
 Bertillon, Alphonse, 95
 betimleme, 22, 36, 91, 92, 94, 95, 101, 102
 Bierling, Friedrich, 109
 bilgisizlik, 29, 54, 55
 bilgi araçları, 66, 67
 bilgi düzenleri, 45, 46, 47, 63, 126, 172

bilgi kültürleri, 13, 20, 26
bilgi rejimi, 62
bilgi toplumu, 16, 44, 182
bilgi yönetimi, 13, 42, 82
bilginin jeopolitiği, 28
bilgiyi kaybetmek, 86, 167
bilim tarihi, 15, 17, 23, 26, 51, 159,
160, 183
bilimsel devrim, 45, 66, 160, 186
bilimselleştirme, 36, 73
Bilişsel antropoloji, 27
Bilişsel arkeoloji, 27, 180
bilişsel tarih, 179
Biruni, 104
Bloch, Marc, 59, 68
Blok, Anton, 38
Bloor; David, 25dn, 165
Boas, Franz, 97
Bodin, Jean, 178
Bopp, Franz, 98
Borges, Jorge Luis, 50
botanik, 23, 58, 77, 78, 82, 130,
170, 175 (ayrıca bkz. Linnaeus),
Bourdieu, Pierre, 24, 25dn, 26, 32,
60, 64, 170, 172, 188
Brand, Stewart, 144
Braudel, Fernand, 32, 33, 68, 113,
123
Brendecke, Arndt, 148, 186
Buckland, William, 120
Burckhardt, Jacob, 101, 113
Butterfield, Herbert, 106
bürokratikleşme, 52, 147
Canguilhem, Georges, 159, 160
Carlyle, Thomas, 76
Cartwright, Julia, 176
Casaubon, Meric, 107
Cassirer, Ernst, 102
Castells, Manuel, 44
Certeau, Michel de, 57
Chaffee, John, 120, 121dn

Chamberlain, Michael, 117, 118dn
Chambers, Robert, 134
Chartier, Roger, 64dn, 68, 169
Christian, David, 167dn, 179
Cicero, 34, 36
Cizvitler, 146
Clark, Alice, 176
Clausewitz, Carl von, 79, 177
coğrafya, 23, 27, 37, 41, 49, 113,
145
Cohn, Bernard, 62, 185
Colbert, Jean-Baptiste, 43, 148
Collingwood, Robin G., 101, 106
Comte, Auguste, 15, 183
Condorcet, Marquis de, 15, 94,
183
Cook, James, 82, 83, 130, 134
Craig, John, 92
Crouch, Nathaniel, 107
Cuvier, Georges, 98
çeperler, 60
Çin, 11, 21, 46, 48, 49, 50, 58, 70,
77, 80, 90, 120, 121, 122, 124,
128, 130, 131, 132, 136, 138,
149, 178
Darnton, Robert, 17dn, 45
Darwin, Charles, 15, 113, 167, 180
Daston, Lorraine, 22dn, 34dn,
73dn, 74, 78dn, 102dn, 186
depolama, 83
Descartes, Rene, 107
De Vivo, Filippo, 84dn, 140, 186
Dewey, Melvil, 53, 87, 88, 97
Diamond, Jared, 40, 41
Diderot, Denis, 141
dilbilim, 40, 167
Dirks, Nicholas, 171
disiplinler (bkz. disiplinlerarasılık)
disiplinlerarasılık, 37, 41
disziplinierung, 36

- doğrulama, 91, 102, 103, 107, 166
Doğu Hindistan Şirketi, 61, 124, 131, 149, 151
Dreyfus, Alfred, 39, 163
Drucker, Peter, 12, 19, 44dn
Dumezil, Georges, 98, 99
Durkheim, Emile, 69, 107, 165
düşünce havuzları, 47
- Edebiyat Cumhuriyeti, 128, 129, 130
Edinburgh Okulu, 25
Edison, Thomias, 152
El-Tahtavi, Rifaa, 124
Elias, Norbert, 36dn, 75, 76dn
Eliot, T. S., 19
Elman, Benjamin, 120
epistemoloji, 64, 102, 169, 187
Erasmus, 143
erişim, 86, 138, 140, 141, 143
eşik bekçileri, 32
Euben, Roxanne, 29, 77dn, 124dn
- faillik, 91, 172
faydalı bilgi, 35, 144, 153
Faust, 34
FBI, 85
Febvre, Lucien, 68, 176
feminizm ve bilgi, 173-177
Fikri mülkiyet, 28, 144
Fleck, Ludwik, 59, 165, 184
Florida, Richard, 37
Ford Vakfı, 44
Foucault, Michel, 16dn, 19, 23, 25, 27, 28, 46, 50, 56, 57, 60, 62, 69, 125, 145, 150, 160, 169, 179, 184, 187
Fox-Talbot, William, 74
Freud, Sigmund, 71, 80, 100
Fryer, John, 123
- Galison, Peter, 22dn, 74
Galton, Francis, 94
Ganguli, Jadu Nath, 126
Gancin, 122
Gatrell, Vic, 150
Geertz, Clifford, 101, 114
genelci, 40
gelenek, 41, 61, 65, 67, 68, 69, 71, 78, 83, 104, 108, 161, 162
geometrik yöntem, 91
Gilbert, Jeffrey, 105
Gini, Corrado, 86
Ginzburg, Carlo, 80, 114
Golinski, Jan, 28dn, 169, 170dn, 185
Gorbaçov, Mihail, 143
gözlem, 22, 23, 36, 65, 66, 76, 78, 79, 80, 81, 92, 93, 102, 106, 114
Greer, Germaine, 175
Guicciardini, Francesco, 112
Gureviç, Aron Y., 173
- habitus, 64, 71, 181
Hagerstrand, Torsten, 37
Haraway, Donna, 25dn, 56, 175dn, 184, 187
Harrison, Jane, 174
Hastings, Warren, 62
Hawkesworth, John, 134
Heesterman, Jan, 161, 162dn
heretikler, 32
hermenötik, 100, 101
Hernandez, Francisco, 81
Higgs, Edward, 150, 185
History of Ideas Club, 42
Hobbes, Thomas, 67, 91
Hobsbawm, Eric, 68
Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, 124, 151
Holmes, Sherlock, 80
Homeros, 108, 110, 111
Horkheimer, Max, 112
Hudson, Liam, 37

Huet, Pierre-Daniel, 92
Huizinga, Johan, 101, 113
Humboldt, Alexander von, 94, 134
Huxley, Aldous, 40

emperyalizm, 29, 126, 130
enfomasyon, 16, 17, 18, 19, 28,
30, 35, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49,
58, 62, 72, 73, 76, 77, 79, 83, 84,
85, 89, 90, 91, 92, 117, 129, 130,
131, 132, 135, 139, 140, 142,
144, 146, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 158, 159, 167,
168, 178, 185, 186
enfomasyon çağı, 17, 44, 45
enfomasyon toplumu, 16, 17, 44
entelektüel, 32, 36, 37, 39, 41, 42,
44, 49, 50, 51, 60, 71, 111, 138,
163, 164, 167

Ibbetson, Agries, 175
Innis, Harold, 33, 34
Institut fur Sozialforschung (Top-
lumsal Araştırmalar Enstitüsü),
142

İbni Battuta, 77
İbni Cema, 118
İbni Haldun, 77, 117
icra, 119, 120, 166
ikonografi, ikonoloji, 100, 101
İktisat, 113
imparatorluklar, 55, 56, 145, 148
inşacılık, 157, 169, 170
İslam dünyası, 29, 49, 90
ispat, 78, 103, 105
istatistik, 45, 62, 79dn, 94, 95, 152

Jacob, Christian, 13, 50
Japonya, 122, 124, 132, 135, 136,
142, 146, 170, 186
Johnson, Samuel, 89

Jones, William, 98, 125
Jowett, Benjamin, 33

Kant, Immanuel, 35, 112
kanıt/delil, 104
Karşı Reform, 145, 146
karşılaşmalar, 62, 124
karşılaştırma, 45, 48, 51, 98
Kenny, Neil, 35, 185
keşif seferleri, 81, 83, 130
Keynes, John Maynard, 54
Kindi, 139
kitabın tarihi, 17
Klein, Melanie, 174
Knorr-Cetina, Karin, 27dn, 170
Kolonyalizm, bkz. imparatorluk-
lar, postkolonyalizm
konumlu bilgi, 25, 56, 165, 175,
184
Kuhn, Thomas S., 159, 161, 164dn,
165
Kurosawa, Akira, 115
Kutsal Kitap, 100, 108, 110, 111,
147
küresel dönüş, 178
kütüphaneler, 43, 53, 57, 85, 87,
88, 89, 90, 97, 140, 153, 167, 168

Labrousse, Ernest, 33, 68
Lachmann, Karl, 111
Landes, David, 177
Lane, Edward William, 61
Latour, Bruno, 26, 27, 57, 58dn,
166dn, 170, 184, 188
Leenhardt, Maurice, 123
Le Goff, Jacques, 68, 163, 164dn,
184
Leibniz, Gottfried Wilhelm, 40,
53, 88
Lelewel, Joachim, 99
Lepetit, Bernard, 68
Lévi-Strauss, Claude, 19, 23

Linnaeus, Carl, 58, 82, 95, 130
 Livius, 111
 Lloyd, Geoffrey, 48, 185, 186
 Locard, Edmond, 80
 Locke, John, 105, 108, 109, 127
 Lotman, Yuri, 173
 Lowe, Robert, 142
 Luther, Martin, 141, 143
 Lyell, Charles, 15

 Mabillon, Jean, 109
 Macaulay, Thomas, 125, 134
 Machlup, Fritz, 16dn, 44, 184
 Mannheim, Karl, 15dn, 24, 25, 56,
 59, 69, 74, 75, 158, 165, 183, 187
 Manning, Bradley (artık Chelsea
 Manning), 140
 Marchand, Trevor, 65, 180dn
 Marx, Karl, 15, 24, 56, 112, 158
 Mauss, Marcel, 107
 Mencke, Burckhardt, 119, 120
 Merian, Maria Sybilla, 174
 medreseler, 46, 118
 merak, 34, 35, 186
 merkezler, 13, 42, 57, 58, 60, 77,
 130, 131, 146, 167
 Mısır, 61, 103, 124
 Michelet, Jules, 76
 Mignolo, Walter, 28, 29, 57dn, 185
 Mill, John Stuart, 99
 misyonerler, 62, 63, 70, 122, 123,
 135, 147
 Morelli, Giovanni, 80
 Mousnier, Roland, 32
 Muhammed, 77
 Mulsow, Martin, 20, 51dn, 185,
 186
 Mumford, Lewis, 40
 Müller, Max, 98, 134
 müzeler, 46, 128, 140
 nasıl yapıldığını bilmek, 21
 nesnellik, 22, 74, 75, 171, 186

Newton, Isaac, 92, 167, 174
 Niebuhr, Barthold, 111, 112
 Nonaka, Ikujiro, 28, 37, 44dn
 Nora, Pierre, 13

olgular, 106
 Orta, Garcia de, 131
 Ossowski, Stanislas, 60
 Otlet, Paul, 88, 89dn

ölçme, 91, 94
 ölçülemezlik, 165
 örtük bilgi, 40, 63, 64, 65
 özelleştirme, 144

Palgrave, Francis, 84
 Panofsky, Erwin, 101
 Paracelsus, 119, 141
 Paret, Peter, 177
 Pareto, Vilfredo, 37, 71
 Park, Robert, 71, 72dn
 Pepper, John Henry, 120
 Playfair, William, 94
 Polanyi, Michael, 40, 63, 64dn
 polimat, 39, 40, 41, 63, 76
 Popitz, Heinrich, 60
 popülerleştirme, 133
 postkolonyalizm ve bilgi, 12
 Power, Eileen, 176
 profesyonelleşme, 51, 52, 53, 54
 Propp, Vladimir, 173
 psikoloji, 37, 103
 pyrrhonculuk, 107

Quintilianus, 105

Ranke, Leopold von, 53, 76, 108,
 112, 161
 Raşomon Etkisi, 115
 reform, 141, 145, 161
 Renfrew, Colin, 27dn, 180
 Ricoeur, Paul, 114

- Robertson, William, 104
 Rockefeller Vakfı, 43
- Said, Edward, 25, 60, 61dn, 125, 157, 184
 Salmon, Lucy, 177
 Savonarola, Michele, 174
 sansür, 136, 137
 Schleiermacher, Friedrich, 100
 Schlözer, August von, 79
 Schumpeter, Joseph, 37
 Scott, James C., 29, 154, 155dn
Seinsverbundenheit, 24
 Selden, John, 106
 Shapin, Steven, 102, 106, 160dn, 184
 Shteir, Ann, 175
 sınıflandırma, 36, 50, 51, 58, 88, 91, 95, 96, 98, 132
 siyaset bilimi, 23, 28, 29
 Simon, Richard, 110
 Sklodowska, Marie-Curie, 174
 Smith, Bonnie, 83dn, 176
 Smith, Dorothy, 147
 Smith, Pamela, 64dn, 66
 Snowden, Edward, 140
 Solander, Daniel, 82, 130
 Soll, Jacop, 43dn, 149, 186
 soru cetvelleri, 146, 147, 149, 153
 Southern, Richard, 168
 sözellik, 104, 117-119, 181
 Spencer, Herbert, 76, 99
 Spinoza, Baruch, 91
 Sprat, Thomas, 14, 106
 Stone, Shepard, 44
 Strickland, Agnes and Elizabeth, 176
 Stukeley, William, 93
 sürgünler, 70, 71
- şarkiyatçılık, 25dn, 157, 184
 şüphecilik, 107-109
- tabi bilgiler, 20, 49, 60
 Tapia, Luis, 29
 tarafsızlık, 74, 75
 tarih, 17, 22, 32, 40, 54, 74, 75, 78, 92, 95, 96, 106, 107, 109, 111, 112, 113, 115, 161, 172, 176, 177, 178, 181
 Tawney, Richard H., 113
 Trautmann, Thomas, 63dn, 125dn, 126
 tıp, 36, 40, 52, 53, 79, 80, 81, 88, 96, 97, 103, 119, 120, 125, 126, 134, 141
 toplumsal cinsiyet, 56, 173, 175
- uzmanlar, 79, 138
 uzmanlaşma, 41, 54, 129
- Varga, Lucie, 176
 Verger, Jacques, 163, 164dn
Verwissenchaftlichung, 73
 Vico, Giambattista, 110-111
 VOC, bkz. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi,
- Waquet, Françoise, 47dn, 118dn, 119
 Warburg, Aby, 41, 68
 Weaver, Warren, 43
 Weber, Max, 52-53dn, 71, 127
 Williamson, Alexander, 123
Wissenschaftsgeschichte, 16dn
Wissensgeschichte, 13dn, 16, 17dn
Wissenskulturen, 20
Wissenssoziologie, 15
 Wolf, Friedrich, 111
 Woolf, Virginia, 174
 Woolgar, Steve, 184
 Worm, Ole, 128
 Worsley, Peter, 20
 Wower, Johannes, 36

yenilik, 37, 38, 68, 70
yer değiştirme, 70
yerel bilgi, 29, 60, 62
yorum, 74, 100, 121, 150

zafercilik, 157, 167
Zanaatkârlar, 103 (ayrıca bkz. nasıl
yapıldığını bilme),
Zola, Émile, 39

İÇİNDEKİLER

I	Bilgiler ve Tarihleri.....	11
II	Kavramlar.....	31
III	Süreçler.....	73
IV	Sorunlar ve Yeni Eğilimler.....	157
<i>Zaman Çizelgesi: Bilgiyi konu alan çalışmalar,</i>		
	<i>kronolojik bir seçki.....</i>	<i>183</i>
	<i>İlaveten Okunabilecek Çalışmalar.....</i>	<i>187</i>
	<i>Dizin.....</i>	<i>189</i>

Bilgi Tarihi Nedir?

PETER BURKE

Elinizdeki kitap her ne kadar başlığı aksini söylese de bilgi tarihinden çok her ikisi de çoğul olan bilgilerin tarihleri hakkında bir kitap. Saf veya pratik, soyut veya somut, açık veya kapalı bilgilerin tarihlerine ilişkin harikulade bir giriş kitabı. Bu araştırma alanına yönelmek isteyen okur için eşsiz bir kılavuz. Bilgi nasıl toplanır, sınıflandırılır, doğrulanır, saklanır veya bireyler, şirketler ya da devletler tarafından nasıl kullanılır.

Çeşitli dönemler ve çeşitli yerlerden örneklerle bilgi tarihine ışık tutan ve bilginin oluşumunun, daha doğrusu "çığ" enformasyonun bir dizi süreçten geçerek "pişmiş" bilgiye dönüşümünün tarihini sunan Peter Burke kitabında yerel bilgileri göz ardı etmeyen ve bilgisizliği, yani cehaleti de işin içine katan bir tarihin ana hatlarını çiziyor.

Nispeten yeni bir tarihsel araştırma alanı olan bilgi tarihi hakkındaki bu harikulade giriş kitabı okuru bilgi, enformasyon, bilgi düzeni, bilgi toplumu, konumlu bilgi, entelektüel gibi kavramlar etrafında bir yolculuğa çıkararak enformasyonun bilgiye dönüşüm süreçlerini sayıp döküyor.

Bilgi tarihine sadece dikey ekseninde değil aynı zamanda yatay ekseninde bakarak bilgiler arasındaki hiyerarşiyi ya da mücadeleyi masaya yatırıyor. Bilginin tamamlayıcı karşıtlarından ya da toplumsal bağlamından ayrı olarak düşünülemeyeceğinin vurgulandığı ve günümüz bilgi toplumunun köklerinin deşifre edildiği bir tarihi gözler önüne seriyor.

Bilgi tarihi bir mücadele tarihidir; erişimi genişletmeye çalışan kuvvetler ile onu kısıtlamaya çalışan kuvvetler arasındaki bitmek bilmez bir mücadelenin tarihidir.

ISBN 978-605-9018-50-0

9 786059 018500